Varjassy Péter – Kölnei Lívia

AZ ISPOTÁLYOS JOHANNITA LOVAGOK

Az Attraktor kiadásában megjelent:

Áldásy Antal
Címertan
A keresztes hadjáratok története

Csoma József
A magyar heraldika korszakai

Deér József
Pogány magyarság – keresztény magyarság

Miskolczy István
A középkori kereskedelem története

Varjassy Péter – Kölnei Lívia

AZ ISPOTÁLYOS JOHANNITA LOVAGOK

A JOHANNITÁK KÖZÉPKORI ISPOTÁLYAI
A REND KÖZPONTJAIBAN ÉS MAGYARORSZÁGON

ATTRAKTOR
Máriabesnyő
2012

Címlapterv: CsumP Stúdió
Műszaki szerkesztés: Totalpress

ISBN 978-615-5257-23-0

Felelős kiadó az Attraktor Kft. ügyvezetője.
A nyomdai munkákért felel a Gelbert Eco Print Kft. ügyvezetője.

Előszó

Az utóbbi évtizedekben megnövekedett az érdeklődés a keresztes háborúk és a lovagrendek iránt – mind külföldön, mind hazánkban. Az újabb kutatások sok új adatot hoztak felszínre, ennek ellenére, a fennmaradt források csekély száma miatt, számos fehér folt található e témában.

Mi – érdeklődésünknél fogva – orvostörténeti szempontból közelítettünk ehhez a hatalmas anyaghoz. Kettős célt akartunk megvalósítani: egyrészt a Szent János Lovagrend középkori székhelyein működött ispotályainak történetét szerettük volna feldolgozni, kiemelve ritka magyar vonatkozásaikat. Másrészről pedig a középkori Magyar Királyság területén tevékenykedett johanniták szegénygondozó-betegápoló tevékenységét kívántuk áttekinteni.

A Szent János Lovagrend középkori magyarországi működéséről a közelmúltban jelent meg egy nagyszabású monográfia, Hunyadi Zsolt tollából.[1] Ez az áttekintő összefoglalás – természetszerűleg – nem foglalkozhatott részletesen a johanniták hazánkban végzett ispotályos tevékenységével. Jelen munkánkban az erre vonatkozó, szűkösen fennmaradt adatokat kívántuk összegyűjteni és összefoglalni.

Munkánkat sokan segítették, támogatásukat hálásan köszönjük!

I.
A JERUZSÁLEMI SZENT JÁNOS LOVAGREND ÉS RENDI KÖZPONTJAINAK ISPOTÁLYAI A KÖZÉPKORBAN

A 12–16. század európai történelmének mintaértékű jelensége a Jeruzsálemi Szent János (más néven Johannita, Ispotályos, Rodoszi vagy Máltai) Lovagrend. Történetének tanulmányozása e korszak mélyebb megértését segíti, mert tipikusságával és sokszínűségével modellezni képes az adott időszakot.

A Jeruzsálemi Szent János Lovagrendet a hosszú évszázadok során sokféle elnevezéssel illették. Eredeti elnevezésük Jeruzsálemi Szent János Ispotályos Lovagrend, de hosszú történelmük során számos más nevük is volt. Említették őket hosszabb vagy rövidebb néven, illetve a székhelyükre utaló elnevezésekkel: Jeruzsálemi Szent János Ispotályos Lovagrend, Jeruzsálemi Szent János Lovagrend, Ordo Equitum Hospitaliensium Sancti Joannis de Jerusalem, Jeruzsálemi, Rodoszi és Máltai Szent János Szuverén Ispotályos Rend, Szent János Rend, Ispotályos Rend, Máltai Lovagrend, Máltai Lovagok, johanniták, jánoslovagok, János-vitézek, ispotályos keresztesek, keresztesek (cruciferi).

„Mint mondottam, a lovagság új neméről van szó, amilyet még nem láttak a századok, s amely egyszerre kétfelé áll szüntelen harcban: részben a hús és vér, részben a gonoszság magasságban lakozó szellemei ellenében. (...) Minden tekintetben rettenthetetlen és gondtalan az a lovag, aki egyidőben ölti testére a vasat s lelkére a hit páncélját. E két fegyverzet oltalmában sem démontól, sem embertől nem fél. Még a haláltól sem retten vissza az, aki halni vágyik."

Így ír az új (templomos) lovagrend formálódásáról Clairvaux-i Szent Bernát *„Az új lovagság dicséretéről"* című könyvében, 1130 körül.

Clairvaux-i Bernát, a frissen alakult cisztercita szerzetesrend apátja ezzel a művével a keresztény lovagi eszme ideológiai alapvetését alkotta meg, bár eredeti célja csak annyi volt, hogy támogassa rokonát, Hugo de Payns-t,

a Templomos Lovagrend első nagymesterét rendi szabályzatuk elnyerésében. Lelkesen kiállt az „új lovagság" eszménye mellett, amelyet az különböztet meg a „régi lovagságtól", hogy nem „könnyed és haszontalan indítékok" miatt szállnak harcba, hanem Krisztus ügyéért osztják vagy vállalják a halált. A Bernát által elképzelt ideális lovag egyszerre katona és szerzetes. Kétszeresen is Krisztus katonája: harcosként és szerzetesként egyaránt.

„Nem is tudom, minek mondjam őket, szerzeteseknek-e vagy lovagoknak, hacsak nem lenne szerencsésebb a kettős elnevezés. Egyiknek lényege sem hiányzik belőlük, sem a szerzetes szelídsége, sem a lovagok bátorsága. Mi mást mondhatnék, mint hogy »az Úrtól lett ez, csodálatos ez a mi szemeink előtt«?"[2]

Az első keresztes hadjáratot megelőző évtizedekben (a 11. század közepén) kezdett kialakulni Európa államainak területén egy olyan ispotály-hálózat, amely a forgalmasabb zarándok-útvonalakat követte. Ennek utolsó állomásait a zarándokút végén, Jeruzsálemben létesített ispotályok jelentették.

A Szentföldön a 11. század végén, a 12. század első felében alakultak meg a jelentősebb egyházi lovagrendek: a Jeruzsálemi Szent János, a Templomos és a Szent Lázár Lovagrend, valamint a Szent Sír Kanonokrend. Az egyházi lovagrendek (*religio militaris*) elsősorban nemesekből álló, quasi szerzetes intézmények voltak, amelyek éppen szerzetesi jellegük miatt különböztek a késő középkori, legtöbbször királyi kezdeményezésből született és udvarhoz kötött lovagi rendektől. Tagjai az Újszövetség erkölcsi törvényére épülő, ún. evangéliumi tanácsokra (*consilia evangelica)* tettek hármas fogadalmat: szüzesség (tisztaság, *castitas*), szegénység (*pauperitas*), engedelmesség (*obedientia*). Feladatuk közé tartozott a betegápolás, a zarándokok fegyveres védelme, valamint a kereszténység ellenségeivel szembeni folyamatos harc, beleértve a Szentföldön egy állandó, szervezett katonai erő biztosítása. Ezenkívül minden lovagrend vállalt speciális feladatot is, a johanniták például a szegények és betegek gondozását, a lazariták pedig a leprások ápolását.

Az egyházi lovagrendekkel a szerzetességnek egy új, speciális formája jött létre, amely egyesítette a középkori társadalom két jellegzetes – de erkölcsi szempontból eredetileg egymástól nagyon távol álló – képviselőjét: a szerzetest és a katonát.

1. A Jeruzsálemi Szent János Lovagrend és első ispotályának alapítása

Az egyházi lovagrendek közül talán a legősibb a Jeruzsálemi Szent János Lovagrend. Megalapítása Jeruzsálemben kezdődött, egy bencés alapítású zarándokispotályban. A templom és az ispotály a „latinokat", vagyis a Nyugat-Európából érkező zarándokokat szolgálta.

Noha ma az ispotály és a kórház szavakat szinte szinonimaként használjuk, a középkori „ispotály" kifejezés nem azonos a mai értelemben vett „kórház" szavunkkal. A középkori és koraújkori ispotályok inkább voltak szállást biztosító helyek és/vagy szociális intézmények, mint egészségügyi létesítmények. Sokféle feladatuknak megfelelően többféle elnevezéssel illették őket. Az ispotály többnyire szállást nyújtó menedékház volt, ahová befogadták az utazókat, zarándokokat. A vendégek szállást, élelmet, esetleg ápolást is kaptak, erre utal a görög *xenodocheion* vagy a latin *xenodochium, hospitale, hospitium* elnevezés. Az ispotályban ápolták – a keresztény ókortól kezdődően – az arra rászoruló betegeket, szegényeket, öregeket és a különféle fogyatékosokat is. Ezt tükrözi nevében a latin *hospitale pietatis,* illetőleg a *hospitale (refrigerium) pauperum* vagy *domus pauperum* megnevezés. Az ispotályok különleges formája volt a leprás betegek ellátására szakosodott, elkülönített helyen épült *leprosorium.* Némelyik ispotály az utcára kitett vagy árva csecsemőket is befogadta, gondjaiba vette. Többnyire nem szakosodtak bizonyos feladatok ellátására, de főként Nyugat- Európában előfordult, hogy egyes intézmények specializálódtak, például vakok, árvák ápolására. Az egyes ispotályok között nagy különbségek lehettek az egészségügyi ellátás terén, általában kevés volt a gyógyításhoz, orvosláshoz értő személyzet. A főként betegápolásra berendezkedett kórházakból jóval kevesebb volt, mint a „vendégházak"-ból és „szegényházak"-ból.

A Jeruzsálemi Szent János Lovagrend történetéről sok adat maradt fenn, egykori ispotályuk történetéről már jóval kevesebb. A jeruzsálemi ispotályukra vonatkozó forrásanyagot *Savona-Ventura, Jerome Murphy-O'Connor OP* és *Guenter Risse* dolgozta fel igen részletesen, a hivatkozások pontos megadásával.[3] Munkánkban gyakran támaszkodtunk adataikra; amennyiben külön nem tüntettük fel, a citált szövegek forrása közleményeikben található meg.

Egyes legendák szerint a Szent Sír-templommal szomszédos területen már Júdás Makkabeus korában (Kr. e. 2. sz.) is fennállott egy zarándokok fogadására alkalmas ispotály, mivel Jeruzsálem már az ősidőktől fogva fontos célállomása volt a szent helyekre látogatóknak. Miután a Római Birodalomban a kereszténység hivatalosan is elfogadott vallás lett, a keresztény zarándokok egyre nagyobb számban sereglettek Jeruzsálembe.

Történelmi források szerint a legelső keresztény ispotályt Nagy Szent Gergely pápa alapította szegény és beteg zarándokok számára Kr. u. 603-ban. A pápa Probus apátot küldte el a Szentföldre bőkezű adományával, hogy hozzon létre egy ispotályt Jeruzsálemben. A hospitale a Szent Sírtól délre épült fel, és 614-ben elpusztult, amikor Jeruzsálemet a perzsa seregek földig rombolták. Az épületet újjáépítették, amikor Jeruzsálem 621-ben ismét bizánci uralom alá került. Hérakleiosz bizánci császár azonban csak rövid ideig tudta megtartani a várost, 637-ben Omár kalifa seregei elfoglalták. Az arab uralom engedélyezte a vallások szabad gyakorlását, és az újból felépült

ispotálynak is megengedték a működését. Nagy Károly német-római császár a 9. század elején további anyagi forrásokkal támogatta, ugyanakkor egy Szűz Máriának szentelt templomot is alapított a Szent Sír közelében. A templom – és az ispotály – működtetését a bencés rendre bízta.

Egy Bernard nevű szerzetes 867-ben jeruzsálemi látogatásáról jelentést írt, benne megemlítve a Szent Sír-templomhoz közeli bencés ispotályt:

„Jeruzsálem szent városába érkezve a legdicsőségesebb császár, Nagy Károly alapította vendégházban szálltunk meg. Minden zarándokot befogadnak és vendéglátásban részesítenek, aki beszéli a római [latin] nyelvet. Mellette található a Szűz Mária tiszteletére szentelt templom, amelynek csodálatos könyvtára van – ezt is a császár alapította..."[4]

Nemcsak uralkodók, hanem vagyonos főurak is segítették adományaikkal a zarándokokat befogadó *hospitale*-t. Hugó, Toscana márkija és felesége 993-ban, itáliai birtokaikból jelentős alapítványt tettek az ispotály javára.

A 11. század elején a bagdadi kalifa, el-Hakim, egész Palesztinában szisztematikusan romboltatta a keresztény templomokat, de szerencsére a bencések ősi ispotályát nem teljes egészében pusztították el (1009). 1048–1070 között Amalfi-beli kereskedők egy csoportja kiváltságot szerzett al-Musztanszír egyiptomi kalifától a Szűz Mária (Sancta Maria Latina) templom és kolostor helyreállítására a szent városban, Jeruzsálemben. Az épületegyüttes a Szent Sír-templomtól délre (*„kőhajításnyira a Szent Sír-templomtól"),* a ma Muristannak nevezett terület nyugati részét foglalta el.

Az európai zarándokok és kereskedők egyre növekvő száma arra ösztönözte a Sancta Maria Latina monostor Amalfi-beli támogatóit,[5] hogy a régi mellett építsenek fel további hospitiumokat is. A bencések egykori épületeit jelentős mértékben kibővítették. Guenter Risse és Nicolle adatai szerint az amalfi kereskedők még 1071 előtt újjáépítették az egykori Sancta Maria templomot és a hospitiumot. Ettől kissé délebbre egy női zarándokok ellátását szolgáló xenodochiumot és templomot is emeltek 1081–1082 körül. A templomot és a női ispotályt Mária Magdolna tiszteletére nevezték el. Ezt követően történt egy harmadik hospitium megalapítása, ez az épület a Mária Magdolna-templomtól közvetlenül nyugatra állott. Ez csak férfiak számára nyújtott ellátást, és szintén a bencések felügyelete alatt működött, a Szűz Mária kolostor apátjának irányítása alatt. Keresztelő Szent János tiszteletére szentelték fel.[6] Egy korabeli pápai bulla szerint eredetileg „latinok, itáliaiak és lombardiaiak" számára volt fenntartva. A korabeli európai kolostori szálláshelyekhez hasonlóan, a fenti ispotályok elsődleges célja az volt, hogy szállást, menedéket és védelmet biztosítsanak a keresztény utazók számára. A xenodochiumot több más szíriai vendégház mintájára építették, benne a *„Szent János Ispotály szegény testvérei"-ként* nevezett fráterek szolgáltak. A szegények, a szükséget szenvedők ellátását az Amalfi-beli kereskedők által összegyűjtött adományokból tudták biztosítani.

Az ispotályok alapításáról és történetéről szóló források azonban szűkösek, értelmezésük nem egységes. Az ispotályok és templomaik megnevezése is vitatott.

Jerome Murphy-O'Connor OP szerint az említett dél-itáliai kereskedők három templomot és hozzájuk kapcsolódó zarándokház-ispotályokat építettek, összekapcsolva a kegyességet és az anyagi haszonszerzést. A Sancta Maria Latina (1070 körül) a férfi zarándokok, a Kisebbik Szűz Mária-templom (1080 körül) pedig a nők számára épült. A női zarándokok ispotálya a férfiak ispotályától keletre épült fel, attól egy ösvény választotta el.

Murphy-O'Connor szerint tehát a nők részére emelt templom elnevezése a Kisebbik Szűz Mária volt – azaz szerinte két Szűz Mária patrocíniumú templom állt egymás mellett. A Kisebbik Szűz Mária-templom megnevezése is idővel megváltozott, a 12. század derekától már a Nagyobbik Szűz Mária néven említették.

Nem tisztázott, miért változott meg a fenti templom elnevezése, akár két ízben is. Lehetséges, hogy először a Sancta Maria Magdalena megnevezés rövidült egyszerűen Sancta Mariá-ra, a „Kisebb" nevet pedig kisebb egyházi rangja miatt adták neki. Több mint egy évszázaddal később pedig egyszerűen csak nagyobb mérete miatt nevezhették „Nagyobbik"-nak.

A Nagyobbik Szűz Mária-templom maradványai 1901-ben megsemmisültek, amikor a lutheránus Megváltó-templom, majd az előtte lévő piactér megépült. Az új Megváltó-templom pontosan a Sancta Maria Latina helyén épült meg, II. Vilmos német császár avatta fel 1898-ban. Az ősi templom néhány, még megmenthető részét (kerengő, refektórium) beépítették az új templom épületegyüttesébe.

A harmadik templomot – és ispotályt – Szent János tiszteletére emelték, de a templom patrónusának kiléte sokáig vitatott volt. Védőszentként Keresztelő Szent János és Alamizsnás Szent János neve egyaránt felmerült. Ma már bizonyossággal állítható, hogy a patrónus Keresztelő Szent János volt.[7]

Az épület-komplexumról rendelkezünk egy igen korai leírással is. Egy angolszász kereskedő, Saewulf, 1102-ben járt a Szentföldön, és a következőket írta:

„A Szent Sír-templomtól délre található a Szűz Mária-templom, amelyet latinnak neveznek, mivel a szerzetesek a miséket latin nyelven tartják. A szíriaiak szerint a Szűzanya azon a helyen állott Mi Urunk, az ő Fia keresztre feszítésekor, ahol most a templom oltárköve áll. Egy másik Szűz Mária nevű templom is csatlakozik ehhez a templomhoz, amelyet a Kisebbiknek neveznek, ezt apácák lakják, akik istenfélő módon szolgálják a Szűzanyát és az ő Fiát. Ennek közelében van az Ispotály, ahol egy nevezetes monostor áll, melyet Keresztelő Szent János tiszteletére alapítottak." (1. kép)

Abban minden forrás egyetért, hogy az összekapcsolt intézmények teljes körű irányítását bencés szerzetesek és apácák látták el. Minden odalátogató megcsodálta az épületegyüttest, annak kiemelkedő szépsége miatt.

1078-ban Jeruzsálemet elfoglalták a szeldzsuk törökök, akik durván bántak a keresztény zarándokokkal. Megszentségtelenítették a szent helyeket, látogatásukért súlyos összegeket fizettettek, sőt még a jeruzsálemi pátriárkát is elrabolták. A zaklatások ellenére a bencés ispotály tovább folytatta addigi tevékenységét. Amalfi érseke, Johannes feljegyezte, hogy 1082-ben, jeruzsálemi zarándoklata alatt meglátogatta az ispotályt is.

2. Az első mester (*Rector hospitalis*), Boldog Gerardus (1040 k. – 1120) időszaka

A bencés szerzetesek által fenntartott monostort az Amalfiból származó (esetleg provence-i) bencés, a később boldoggá avatott *Gerardus* (Gerardus Tonque) vezette. Ő és bencés társai végezték 1070–1090 között a betegápolást. A női kórházat a római származású *Ágnes* irányította a török megszállás utolsó éveiben (1099 körül).

Boldog Gerardus kezdte meg az ispotály további szervezését is. Az első keresztes háború ideje alatt, a Jeruzsálemért folytatott harcok során a török kormányzó börtönbe vetette Gerardust, aki csak akkor szabadult ki, amikor Jeruzsálemet Godefroy de Bouillon (Gottfried Bouillon) keresztesei bevették. A keresztesek 1099. július 15-én foglalták el Jeruzsálemet, s a Szent János Ispotály már aznap befogadott és ápolt számos, a város ostroma során megsérült lovagot. Néhányan közülük később is ott maradtak az ispotályban mint a Szent János Ispotály lovagjai, és elkötelezték magukat a betegek szolgálatára és a zarándokok védelmére.

A Szent János Ispotály jelentősége nagymértékben felértékelődött, Bouillon Gottfried és mások is jelentős földbirtokokkal látták el az ispotálybeli testvéreket.

Jeruzsálem elfoglalása után (1099) az ispotály rövid ideig szoros kapcsolatban állott a Szent Sír bazilika kanonokjaival, erre utalnak a legkorábbi források. Bouillon Gottfried 1099-ben világi kanonokokat rendelt a Szent Sír őrzésére. Létrehozta a Szent Sír-bazilikához tartozó új székeskáptalant, amelyik a jeruzsálemi pátriárka fennhatósága alá tartozott. A Szent Sír kanonokjainak feladata a szent helyek őrzésén kívül a zarándokokról való gondoskodás is volt – ebbe beletartozott a Szent Sír-bazilikától délre fekvő kórház fenntartása. A kórházi gondozás eleinte teljesen a káptalan és a pátriárka feladata volt. Akik adományokat tettek, a kórházat vagy *Deo et Sepulchro et Hospitali*, vagy *Hospitale Sancti Sepulchri* néven nevezték meg. A *Sanctum Sepulchrum* kifejezés a Szent Sír őrzésével megbízott intézmény mellett a

Szent Várost, sőt a Szentföldet is jelölte. Az ispotály azonban hamar, már 1113-ban függetlenedett a kanonokoktól. 1148-ban és 1155-ben sor került az addig közös – a kórháztól a káptalan számára, vagy a káptalantól a kórház számára megszerzett – birtokok szétválasztására.[8]

A xenon Jeruzsálem Ispotályaként vált ismertté. Lakóit szegény betegek, gazdag zarándokok, sebesült és beteg lovagok, utazó kereskedők különös keveréke alkotta. Az ispotály kezdetektől fogva azt az elvet követte, hogy vallásuktól függetlenül minden rászorulót befogadott: keresztényeket, muszlimokat, zsidókat egyaránt.

A Szent János Ispotály egyik legnagyobb támogatója, Bouillon Gottfried, a Jeruzsálemi Királyság első uralkodója is Gerardus egyik ispotályában halt meg, 1100. július 8-án. Halálának oka nem ismeretes, mindössze annyi bizonyos, hogy hosszú ideig tartó, súlyos betegség után érte a halál.

Egyre több zarándok utazott a Szent Városba, akik hazatérve terjesztették az ispotály jó hírét, s ez nagymértékben növelte az intézménynek szánt adományok nagyságát. A mind nagyobb számú birtokadomány hatékony összefogása és felhasználása egy szervezettebb testvérület (confraternitas) létrehozását igényelte. Amíg a női kórház a bencések ellenőrzése alatt maradt, Gerardus testvér, a rendből kiválva, megszervezte a *Fratres Hospitaliarii*-t, amelyet Keresztelő Szent János oltalmába ajánlott. Ennek a rendnek tagjai *Szent János Lovagjai* vagy *Ispotályosok* néven váltak ismertté.

II. Paszkál pápa 1113. február 15-én Gerardushoz intézett *Pie postulatio voluntatis* kezdetű pápai bullájában elismerte a Szent János Ispotályos Rendet, *ekkor még kifejezetten betegápoló testületként,* és egyben a Szentszék védelme alá is helyezte. Lehetővé tette azt is számukra, hogy maguk válasszák meg elöljárójukat. További pápai rendeletek alapján végül a rend az Egyház mentességet (exemptio) élvező rendje lett. Lovagrenddé való átalakulásuk után is változatlanul megtartották a kicsiny Szent János-templomot, hogy az mindig emlékeztesse őket a szerény kezdetekre – későbbi hatalmuk és gazdagságuk közepette is.

Jeruzsálem elfoglalása után Gerardus a Szent János Ispotály és az Ispotályos Rend vezetése mellett a város leprosoriumát is irányította. A Szent János és a Szent Lázár Lovagrend szoros kapcsolatát mutatta, hogy Gerardus mindkét újonnan szervezett rendnek közös, egyben első mestere volt, egészen 1120-ban bekövetkezett haláláig. (A lazariták 1115-ben kapták meg a rend megalapítását jóváhagyó pápai bullát.)[9]

3. A rend katonai jellegének erősödése (1121–1153)

Boldog Gerardus 1120-ban halt meg. Az általa vezetett mindkét rendnek új vezetőt kellett választani. A Szent Lázár Lovagrend mesterének a jeruzsálemi ispotály akkori rectorát, Roger Boyant-t (1120–1131) választották

meg. (Hivatkozásokban úgy említették, mint *„Roger Gouverneur de l'hospital de saint Jean de Hierusalem".)*[10]

A Szent János Ispotályos Rend második vezetője pedig Raymond du Puy (1083–1158/60) lett, akit elsőként neveztek „nagymester"-nek.

Megemlítendő, hogy Raymond du Puy évtizedekkel később, 1157-ben leprában megbetegedett, ezért be kellett lépnie a Szent Lázár Lovagrendbe. Itt a rend – sorrendben hetedik – nagymesterének választották meg. Tisztségeit rövidesen bekövetkezett haláláig viselte.[11]

Raymond du Puy szerkesztette meg a rend általunk ismert első szabályzatát, amely a bencés rend regulájánál szabadabb mozgásteret biztosító ágostonos szabályzatot követte. A regula 1125 és 1153 között készült, ebben a rendtagokat *„fratres ad servitium pauperum venientes"*-nek nevezte. A regula későbbi módosításaiban *„fratres accedentes ad obsequium pauperum et tuitione fidei catholicae"* megnevezés szerepel. (Noha a rend elnevezése, székhelye sokszor változott az újkor elejéig, tevékenységükben mindvégig hűségesek maradtak eredeti jelmondatukhoz: *„Tuitio fidei et obsequium pauperum"*, azaz: *„A hit védelme, a szegények szolgálata.")*

A szabályzat korabeli szövege nem maradt fenn, a két ismert változat a 13. század derekáról, ill. legvégéről maradt fenn. A regula 19 fejezetben szabályozta a rend, illetőleg tagjainak mindennapi életét. Ebben elsőként a hármas szerzetesi fogadalmat (szüzesség, engedelmesség, vagyontalan élet) rendelte el.

A regula 16. pontja az ispotályba bekerülő betegekről szól:

„... midőn oda beteg érkezik, így fogadják: először vallja meg bűnét a szerzetes presbiternek, majd gyóntassák meg, s ezután vitessék ágyba, és ott – mintha úr volna – mindennap, mielőtt a testvérek reggelizni mennének, szeretetteljesen gondoskodjanak róla a ház lehetőségei szerint; és vasárnaponként mindnyájan ebben a házban egy episztolát és egy evangéliumot énekeljenek, és a körmenet alatt pedig szenteltvízzel hintessék meg."

A beteg ember ilyen fokú tisztelete (*„mintha úr volna", „quasi domini"*) és megbecsülése a kor társadalmi viszonyai között egyedülálló és egészen újszerű volt, megváltoztatta az addigi – jobbára arisztokratikus jellegű – viszonyt a beteg és ápolója között. Az ispotály minden lakója, bármilyen szegény is volt, megkapta azt a tiszteletet, ami világi környezetben csak egy frank nemesnek és lovagnak járt ki. Az ispotályosok erkölcsi kötelességüknek tekintették betegeik szolgálatát, mintha azoknak vazallusai lennének – emellett figyelembe sem vették az ápolás esetleges kockázatát és a felmerülő költségeit sem.

A Szent János Ispotályos Rend lényegében egy jeruzsálemi ispotályból nőtt ki, így nem meglepő, hogy első regulájuk semmit sem szólt katonai aktivitásról, lovagságról vagy nemességről. A rend csak később és fokozatosan vált karitatív *és* katonai intézménnyé.[12]

A jeruzsálemi német ispotály is a Szent János Lovagrend mesterének felügyelete alatt működött. Ezt az intézményt 1127 táján alapította egy gazdag német házaspár, s német nyelvű zarándokok számára nyújtott menedéket. 1143-ban II. Celesztin pápa kifejezetten a johanniták alá rendelte, és az ő nagymesterük nevezte ki a német ispotály priorját.[13] Működtetői németek voltak. Gyarapodását mutatja, hogy ingatlannal is rendelkezett, 1190 szeptemberében ugyanis Guido jeruzsálemi király egy házat adományozott a német ispotálynak, amelyik az ispotály épülete mellett helyezkedett el.[14] Az épület kétemeletes volt, egymás fölött lévő termekkel és egy külön templommal.[15] Ez az intézmény a Német Lovagrend bölcsőjének tekinthető, amely – a johannitákhoz hasonlóan – betegápoló confraternitasból vált később lovagrenddé, 1199-ben.

Du Puy szabályzata – és annak példás betartása! – a kórházak fejlődésének mérföldköve lett, mintaként szolgált. Az ispotályos lovagrend működése ösztönözte egy hasonló intézményi hálózat kialakulását, elsősorban Itália és Dél-Franciaország nagyobb kikötőiben, ahonnan a legtöbb zarándok indult a Szentföldre.

A 12. században a rend javadalma, vagyona óriási mértékben megnőtt. Hálás egykori betegeik mellett királyok és kegyes főurak adományoztak a rendnek hatalmas földbirtokokat. Közülük is – mértékénél fogva – kuriózumnak számít, hogy I. Harcos Alfonz, Aragónia és Navarra királya 1131-ben készült testamentumában teljes birodalmának egyharmadát a Szent János Ispotályos Rendre, másik harmadát a templomosokra, harmadik harmadát pedig a Szent Sír Lovagrendre kívánta hagyni! A király végakarata végül nem teljesült…

Figyelemre méltó azonban ennek a végrendeletnek a szimbolikája is. Ugyanis egy ideális keresztes állam három eszmei pillérét ez a három lovagrend testesítette meg: a Szent Sír Lovagrend a spirituális, a templomosok a militáris, a johanniták pedig a karitatív-szociális célok teljesítésére tettek fogadalmat.

Az Ispotályos Rend egy évszázad alatt a középkori világ egyik leghatalmasabb gazdasági és politikai tényezőjévé vált. A keresztes háborúk alatt az Európán keresztül haladó zarándokútvonalak mentén, ill. a tengeri kikötőkben (St. Gilles, Pisa, Taranto, Otranto, Bari, Messina, Asti) egyre több johannita rendház és ispotály jelent meg. Ezekre egyre nagyobb szükség volt, hiszen az 1160-as évektől a rend a Szentföld védelmezése során súlyos veszteségeket szenvedett. A katonai szerepvállalás egyre nagyobb szerepet kapott az ispotályos feladatokkal szemben, ezért a pápai udvar az 1170-es években már figyelmeztette *„drága fiait”*, hogy elsődleges feladatuk a szegények szolgálata. A külső nehézségek ellenére a jeruzsálemi ispotály jelentősége folyamatosan növekedett.[16]

Raymond du Puy idején lett a rendtagok számára kötelező az egyszerű latin kereszt helyett a nyolcágú, villásvégű fehér kereszt (az ún. *máltai kereszt)* viselése ruhájuk és köpenyük mellrészén. Ez lett a rend hivatalos szimbóluma. (Más források szerint ez csak a 13. század elején, Garin de Montagiu nagymester alatt történt meg.[17]) A keresztes lovagok a ruházatukon viselt keresztről kapták *keresztes* elnevezésüket. A nyolcágú, villásvégű fehér kereszt amalfi eredetű, az Amalfi Köztársaság (10–12. század) címerében szerepelt először kék mezőben a nyolcágú kereszt. Harc közben vagy hivatalos megbízatásuk során a lovagok – IV. Sándor pápa (1256–1261) engedélye alapján – kereszttel ellátott vörös köpenyt viselhettek páncélzatuk felett. (Magyarországon sokáig fennmaradt az emléke a „veres barátok"-nak.) (2. kép)

Egyes adatok szerint Raymond du Puy vezette be 1157-ben – a Szent Lázár Lovagrend nagymestereként – a lazariták jelképét is, a zöld színű, nyolcágú keresztet.[18] Más források szerint viszont a 16. század előtt nem kapcsolható a lazaritákhoz a zöld kereszt viselése.[19]

Ebben az időszakban, vagyis a 12. század közepén történt meg a lovagrenddé alakulás: elsőrendű feladattá vált számukra a harc, de megmaradt betegápoló profiljuk is. A szerzetesek harcosokká is váltak, a belépő lovagok viszont szerzetesi fogadalmat tettek. A rend *religio militaris,* lovagrend lett. A tagok ettől kezdve kettős ideált követtek: egyszerre élték meg a katonai fegyelmet (*disciplina militaris*) és a szerzetesi fegyelmet (*disciplina regularis*). Ezt az átalakulást sürgette a katonailag és politikailag bizonytalan helyzet a Szentföldön, valamint ösztönözte a későbbi nagy rivális, a Templomos Lovagrend katonai térnyerése is. A johanniták korai történetének alakulása éppen fordítottja a templomosokénak: szerzetesi jellegű közösségük militarizálódott, míg a templomos lovagok katonai csoportként alakultak, és fokozatosan vették fel a szerzetesi jelleget.

Mint *„fegyveres testvérek,"* a legtöbb johannita lovag Jeruzsálem királyának alárendelt *„Jézus Krisztus katonája"-ként* határozta meg önmagát. Egy új formájú, arisztokratikus jellegű kormányzatot hoztak létre, tagjaik három szintet alkottak.

A rend teljes jogú tagjai (*fratres professi*) hármas szerzetesi fogadalmat tettek és három csoportot alkottak. Az első csoport tagjai a lovagok *(lovagszerzetesek, milites)*, az európai nemesség fiatal tagjai közül kerültek ki. A második csoportba a papi szolgálatot végző káplánok (*fratres presbyteri* v. *capellani*), a harmadikba a szolgáló testvérek (*fratres servientes* vagy *sariantes*) tartoztak, ők teljesen az egyházi ügyeknek és a betegek ápolásának szentelték magukat. Szintén külön csoportot alkottak a rend házaiban élő, ott szolgáló, de fogadalmat nem tett *confrater*ek. A testvérek egyébként nem általában a rendhez, hanem egy adott házhoz tartoztak, amelyet csak meghatározott körülmények között hagyhattak el. A rend nem teljes jogú tagjai voltak a *donatus*ok (*donati*), azok a világiak, akik anyagi támogatásaikkal érdemel-

ték ki ezt a címet. A rend iránt hűséget fogadtak, anélkül, hogy a kötelező fogadalmakat letették volna. Bármikor kiléphettek a rendből. Jelvényként a fél rendi keresztet viselhették, de a lovagok ruházatát csak halálukkor adták rájuk. A johanniták templomaiba is temetkezhettek.

A rend tagjait a beszélt nyelvek (*lingua, langue*) alapján a 13. században csoportosították. Eredetileg hét ilyen nyelvi tartomány volt: Provence, Auvergne, Franciaország, Itália, Aragónia (és Navarra), Anglia (Skóciával és Írországgal közösen) és Németország. 1462-ben Kasztília és Portugália leváltak az aragóniai tartományról, és együttesen megalapították a nyolcadik tartományt.

4. A Johannita Rend női ága

Szólnunk kell a rendnek kevéssé ismert női ágáról.

Amíg Gerardus testvér egy új, férfi testvériséget, confraternitást hozott létre, a nők ispotálya (zarándokháza) egy ideig továbbra is a bencések ellenőrzése alatt maradt. A török megszállás utolsó éveiben, 1099 körül, a női kórházat egy nemes római hölgy, Ágnes irányította. A rend női ága nagyjából ugyanakkor létesült Jeruzsálemben a Szent Mária Magdolna ispotály mellett, mint a johanniták férfiakból álló első betegápoló közössége. Regulájukat 1153-ban hagyta jóvá III. Jenő pápa.[20]

Egy 14. századi krónikás említette, hogy a Német Lovagrend ispotályához tartozott még egy nők számára fenntartott *hospitale* is. Ez a város más részén állott, a német ispotályosok házában. Itt külön szobák lehettek férfiak és nők részére – amelyeket szintén a johannita ispotály mestere felügyelt.[21]

A Mária Magdolna ispotály mellett a Szent János Lovagrend központi, jeruzsálemi ispotályába is felvettek nőket, ők az intézmény külön osztályán nyertek elhelyezést.

A johanniták 1191 táján Akkóban létrehozták új rendi központjukat, benne egy ispotállyal – mellette volt egy Mária Magdolnáról nevezett női *hospitium*-uk is. A források szerint 1219-ben rendelkeztek egy házzal, amelyben a nővérek laktak: „*domus hospitalis in qua habitant sorores Hospitalis*". A nővérek tehát nem a fő ispotály-koplexumban laktak, hanem egy külön épületben. Arra vonatkozóan nincsen adatunk, hogy képzett nővérek, *soror*-ok végeztek volna egészségügyi tevékenységet, akár itt, akár Jeruzsálemben. Az ápolók, beteggondozók nem csak a rend teljes jogú tagjai közül kerültek ki. A johannita nővérek igen gyakran nemesi származásúak voltak, ők Luttrell szerint ritkán vagy sohasem végeztek ispotályos munkát. A tényleges ápolást így főként szolgálónők végezhették.[22]

Rodoszon is létesült ispotály 1309 körül, de itt nincsen semmi jele női háznak vagy női ispotályosoknak.

A Szentföld eleste után a johannita nővérek Európában folytatták tevékenységüket. Források szerint Európa-szerte számos kolostoruk volt, Angliától, Aragóniától, Katalóniától kezdve egészen Csehországig. Ezekben a rendi kórházakban női betegeket gondoztak. 1873-ban kikerültek a Máltai Lovagrend joghatósága alól (létszámuk csökkenése miatt), azóta egyházmegyei közösségekben élnek. Eredeti vörös színű ruhájukat feketére cserélték, rajta a fehér máltai kereszt.[23] (3. kép)

5. A JERUZSÁLEMI KÓRHÁZ VIRÁGKORA

A Jeruzsálemi Szent János Lovagrend kórházának legkorábbi leírása Johann Würzburg német zarándok tollából való, aki 1160 körül látogatott Jeruzsálembe. Würzburg részletesen leírja a Szent János Lovagrend épületeit, tudósításában ugyanakkor számos templomot és több ispotályt is megemlít:

„... szemben a Szent Sír-templommal, az út túlsó, déli oldalán, egy gyönyörű templom épült Keresztelő Szent János tiszteletére, amelyhez egy ispotályt csatoltak. Ennek különböző termeiben hatalmas számú beteg embert helyeztek el, mind férfiakat, mind nőket. Ellátásuk, gondozásuk mindennap óriási költséget jelentett. Amikor ott jártam, megtudtam, ezeknek a betegeknek a száma mintegy kétezret tett ki. Közülük egy-egy nap folyamán olykor több mint ötven halottat vittek el, miközben folyamatosan számos új, felvételre váró érkezett.

Mit is mondhatnék még? Ez az intézmény ugyanannyi épületen kívül lévő embert lát el élelmiszerrel, mint amennyien az épületen belül vannak. Végtelen könyörületességgel naponta adakoztak azoknak a szegényeknek is, akik ajtóról ajtóra kenyeret koldulnak, de nem kaptak szállást az épületben. Így a kiadások teljes összegét bizonyosan még a gazdasági vezetők és az intézők sem tudták kiszámolni. Ráadásul, azokon a költségeken felül, amiket a betegek és szegények részére használtak fel, ez az intézmény különböző erősségeiben számos, harcokra kiképzett katonát is fenntartott, akik a szaracénok támadásaival szemben a Szentföldet védelmezték.

A Szent János eklézsia és ispotály mellett van a Szűz Mária tiszteletére emelt női kolostor, amelyet csaknem a fent említett egyház épületei végének szomszédságában építettek meg, és a Nagyobbik Szűz Máriának neveznek. Nem messze ettől, ennek az útnak ugyanazon az oldalán van egy férfikolostor, ezt ugyancsak Szűz Mária tiszteletére alapították, ezt Latin Szűz Máriának nevezik. Nagy tisztelettel őrzik itt Szent Fülöp apostol fejtető ereklyéjét, amelyet megmutatnak az alázatos felajánlással odaérkezőknek és az azt megtekinteni óhajtóknak.

Innen lefelé ereszkedve, kissé távolabb áll – egy másik egyház épületén túl – a Nagy Szent Jakab tiszteletére emelt nagy egyház. Itt örmény szerzetesek élnek, ezen kívül van itt egy nagy ispotályuk – kizárólag a nyelvüket beszélő szegények

befogadására. Itt a legnagyobb tisztelettel imádják e szent apostol fejtető relikviáját; őt Heródes lefejeztette, testét pedig tanítványai Jaffában hajóra tették és Galileába [helyesen: Hispániába] vitték, a feje pedig mártíriuma helyén maradt. A fejtetőt a templomba zarándoklóknak mindez ideig meg is mutatják. Ezen az úton lefelé haladva, azzal a kapuval szemben, amelyik a templom felé vezet, jobb kéz felé van egy bizonyos mellékút egy hosszú oszlopcsarnokon át, amely úton egy ispotály található a templomával. Ez újonnan készül a Szűz Mária tiszteletére, s a Németek Házának neveztetik. Ebben a más nyelvű embereknek nem vagy csak csekély mértékben juttatnak valamiféle adományt.

Jobb kéz felé, délnek fordulva található az a palota, amelyről azt mondják, egykor Salamon építtette. Ebben a palotában, avagy építményben csodálatos és olyan nagy befogadó képességű istálló található, hogy több mint kétezer lovat vagy ezerötszáz tevét képes benne elszállásolni. E palota mellett a templomos lovagoknak számos ehhez kapcsolt épülete található. Ezek nagyok és tágasak. Egy új és nagyszerű templommal együtt épültek, ez utóbbit azonban még nem fejezték be, amikor ott jártam. Mindezen felül a Templomosok igen nagy háza sok birtokkal és jövedelemmel rendelkezik, ezen a vidéken éppúgy, mint a világ más részein. Ehhez képest bizony elég sokat áldoznak alamizsnára a Krisztusban hívőknek és a szegényeknek, de nem többet ilyen-olyan tizedből az ispotályra.

Hogy ilyen módon leírjuk a Jeruzsálem szent városában lévő, tiszteletre méltó helyeket, azt a Szent Sír-templomtól kell elkezdenünk. Körbe kell indulnunk a Dávid-kaputól kezdve, addig, ameddig egészen ugyanoda vissza nem térünk. Nem említjük a számos kápolnát és a kevésbé ismert templomokat sem – amelyek a különböző nemzetek tulajdonában vannak. Tudnunk kell ugyanis, hogy van itt a görögöknek, latinoknak, németeknek, magyaroknak, skótoknak, navarraiaknak, britonoknak, angoloknak, ruténeknek, cseheknek, grúzoknak, örményeknek, szíriaiaknak, jakobitáknak, szíreknek, nesztoriánusoknak, indeknek, egyiptomiaknak, koptoknak, capheturicus-oknak [?], stb. temploma – és ha még más különféle nyelveket és népeket is említeném, hosszadalmas lenne azokat mind felsorolni."[24]

A másik krónikás, aki 1163-ban Jeruzsálembe látogatott, a navarrai Rabbi Benjamin volt. Úgy írta le a jeruzsálemi ispotályt, mint *„amelyik négyszáz lovagot tart el és menedéket nyújt a betegeknek; mindezek el vannak látva mindennel, amit csak kívánhatnak, mind az élők, mind a holtak"*. Ezenfelül bemutatta a templomos lovagok jeruzsálemi kórházát is (a rendet 1118 körül alapították).

Theoderich (Theodericus) német szerzetes, aki még a johanniták Jeruzsálemből való eltávozása előtt, 1172 körül zarándokolt a városba, élményeiről az alábbiakat írta:

„A templomtól délre áll a Keresztelő Szent János Ispotály és a templom. Senki sem tudná hitelt érdemlően elmondani, milyen gyönyörűek ezek az épületek,

milyen bőségesen vannak ellátva szobákkal és ágyakkal, valamint mindazon dolgokkal, amelyek szükségesek a betegek és szegények számára, mennyire bővelkednek a szegények élelemmel való ellátásában, és milyen odaadók a szűkölködők ellátásában – hacsak nincs lehetősége a saját szemeivel látni mindezeket. Sőt, végigmentünk ezen a palotán, de képtelenek voltunk rájönni, milyen nagyszámú beteg fekszik itt; csak azt láttuk, hogy az ágyak száma több volt ezernél is. Nem is mindegyik, hanem csak a leghatalmasabb királyok és uralkodók tudnának ellátni annyi embert, mint amennyiről ez az intézmény naponta gondoskodik. Ez nem csoda, mivel külhoni birtokaikhoz (amelyek teljes értékét nem könnyű még megbecsülni sem) kiegészítésképpen a johanniták és a templomosok csaknem az összes várost és falut meghódították, ami egykoron Júdeához tartozott, s amelyeket Vespasianus és Titus földjeikkel és szőlőikkel együtt lerombolt. Ezért szerte az egész országban csapatokat állomásoztatnak, de emellett jól megerősített várakat is, a hitetlenekkel szemben."

Egy ismeretlen klerikus az 1180-as években járt Jeruzsálemben, és leírásában az ispotályról is közölt adatokat. Megemlítette a *palacium infirmorum* épületét, amelyben elmondása szerint tizenegy kórterem volt, valamint volt egy elkülönített *palacium* is, a nők részére. Azt is megemlítette, hogy számos alkalommal ez a hatalmas épület sem volt elegendő a segítséget kérők nagy száma miatt. Ilyenkor a testvérek saját *dormitorium*-ukat, hálótermüket adták át, hogy így még több helyet tudjanak biztosítani a rászorulóknak.[25]

6. A Szent János Ispotály, ill. a szentföldi johannita ispotályok gyógyító tevékenységének jellemzői

A napjainkban is folyó kutatások ellenére sem rendelkezünk kellően részletes ismeretekkel a johanniták ispotályainak működéséről.

A rendelkezésünkre álló források szerint a rendnek az akkori keresztes államok területén számos helyen voltak ispotályai. A Jeruzsálem elvesztése után a rend központjává váló *Margat* és *Akko* ispotályain kívül kisebb településeken is voltak *hospitium*-aik. Ilyen város volt a szamáriai *Nablusz*, ami egykoron a Jeruzsálemi Királysághoz is tartozott. Itt 1170-ben a jeruzsálemi ispotály nagymestere zarándokok befogadására alkalmas *hospice*-t építtetett. Ispotály volt a Tripoli Grófságban található *Mont Pélerin* területén is. Ez a vidék fontos mezőgazdasági terület volt, olajbogyót és cukornádat termesztettek saját szükségleteik ellátására. Az Edessai Grófságban lévő *Turbessel* erődje (casale), az egykor a Galileai Hercegséghez tartozott *Toron* városa, ill. az Antiochiai Fejedelemség központja, *Antiochia* egyaránt rendelkezett zarándokok és szegények befogadására szolgáló *hospitale*-val. A johannita testvéreknek valószínűleg még szíriai területen is volt egy infirmariuma

(saját rendtársaik ápolására szolgáló intézménye). Volt egy zarándokszállásuk *Abu Ghosh* mellett is (nyolc mérföldnyire északnyugatra Jeruzsálemtől), a Ramla felé vezető úton. Ezt a helyet egykoron a bibliai Emmausszal azonosították, jelentős zarándokhelynek számított. A forrás mellett épült egy templom, a johanniták 1160 körül ennek a templomnak keleti végénél egy zarándokszállást építettek, átalakítva egy régebbi négyszögletes, udvarral rendelkező muszlim karavánszerájt. Abu Ghosh azon a területen feküdt, amit a rend Belmontban lévő vára ellenőrzött. Ez az erődítmény egy másik, a rend beteg és öreg testvéreit ellátó ispotályt is felügyelt *Aqua Bella* területén. Figyelemre méltó, hogy a rend külön ispotályt biztosított arra rászoruló tagjainak! *Crac (Krak) des Chevaliers* várában is volt egy ispotály, a vár bejárata közelében fennmaradt az ispotály kápolnája, amelyet gyönyörű freskókkal díszítettek. A fennmaradt freskótöredékek a kisázsiai Pantaleon orvos-szentet ábrázolják, bemutatva csodás tetteit.[26]

A Jeruzsálemi (Latin) Királyságban működő többi, más rendek által működtetett *hospitale*-ról ugyancsak kevés adattal rendelkezünk.

Úgy tűnik, a legtöbb itt működő ispotály csak szállást és ellátást, ritkábban betegápolást is biztosított a Szentföldre érkező zarándokoknak és szegényeknek. Orvosi szintű ápolás csak igen ritkán fordulhatott elő.

Ismereteink szerint a szentföldi keresztes államokban a johannitákon kívül még három rend nyújtott gyógyítást és ápolást: a Német Lovagrend (Ordo Teutonicus), az angol Szent Tamás Lovagrend (Hospitallers of St Thomas of Canterbury at Acre, más néven Knights of St Thomas), és a Templomos Lovagrend (Militia Templi). A többi ispotálytól eltérően a Templomos Lovagrend infirmariumai a Szentföldön csak a rend tagjainak számára voltak nyitva, idegeneket nem fogadtak be.[27]

Gerard testvér már a kezdetekben elrendelte, hogy orvosokat kell biztosítani a beteg testvérek számára. Raymond du Puy előírásai szintén támogatták orvosok alkalmazását. Az ispotályosokat támogató pápai bulla megerősítette négy laikus orvos (*medici*) és négy sebész (*chirurgici*) alkalmazásának lehetőségét. Az orvosoknak az épületben kellett élniük, és hűségesküt kellett tenniük a johannitáknak, feudális uraiknak. A frátereknél magasabban álltak a rangsorban, és megengedték nekik, hogy a lovagok asztalánál ebédeljenek. Roger de Moulins (1177–1187-ig a johanniták nagymestere) a szabályaiban úgy nevezi őket: *„orvosok, akiknek ápolni kell a betegeket, és szirupokat kell készíteniük számukra"*. Ez utóbbi kitétel gyógyszerek készítésére utal. Ezek a szabályok a korábbinál magasabb fokú medikalizációt jeleznek.

A Szent János Lovagrend jeruzsálemi ispotályát 1156-ban kibővítették. Működéséről Roger des Moulins nagymester 1182-es rendelkezései (*statuta)* mellett Theoderich német szerzetes 1182 és 1187 között készült leírásából kaphatunk további adatokat. Theoderich beszámolójából megtudhatjuk, hogy

eredeti céljuknak megfelelően továbbra is minden rászorultat befogadtak az ispotályba korukra, nemükre és vallásukra való tekintet nélkül: a *„pogányokat (ti. muszlimokat) és zsidókat is"*. Ez alól egyedül a leprások jelentettek kivételt.[28]

Hunyadi Zsolt is említette tanulmányában, hogy a betegeket az ispotály központi részében tizenegy teremben helyezték el. Adatai szerint, amennyiben szükséges volt, a termek és a betegágyak számát megduplázhatták oly módon, hogy a johannita testvérek átadták hálótermüket (*dormitorium*) a rászorultaknak, s ők a földön aludtak. Ezzel magyarázza, hogy egyes 12. századi leírások ezer, míg mások kétezer ágyról tettek említést. Az ágyszám és a betegszám meghatározásakor azonban nem hagyhatjuk figyelmen kívül azt a tényt sem, hogy egy-egy ágyon – a kor szokásainak megfelelően – két vagy három beteg feküdt.

A jeruzsálemi ispotályról szóló korabeli leírások szerint az újonnan érkezőket *„a gyónás és a szentáldozás után ágyukba kísérték"*. A legtöbb ágy *„két vagy három személy számára biztosított férőhelyet"*. A szabályok azt is előírták, hogy *„a betegek ágyainak olyan hosszúnak és szélesnek kell lenniük, hogy alkalmasak legyenek a pihenésre, és be kell takarni mindegyiket saját ágyhuzatukkal és takaróikkal."* Az ispotályba felvettek leadták saját ruháikat, amelyeket elbocsájtásukkor megtisztítva és megfoltozva kaptak vissza. Mezítelenül aludtak, azonban a szabályok előírták, hogy minden betegnek *„szükséges egy-egy báránybőr köpeny, gyapjúsapka és cipő, amiben az illemhelyre járnak"*.

Csak a megbetegedett lovagoknak – szociális helyzetüktől, ill. betegségüktől függően – állott rendelkezésre egyszemélyes ágy az intézménynek egy elkülönített részén (ez a hagyományos, kolostori *infirmarium*-nak felelhetett meg).

A rendi statútumok (alapszabályok), valamint a zarándokok beszámolói hangsúlyozzák, hogy a nőket, illetve a vajúdó anyákat külön termekben helyezték el, amelyekhez saját konyha tartozott. A nőknek ezen felül lehetőségük volt meleg fürdőre is. Az ispotályban – természetesen – nők végezték az asszonyok és a gyermekek gondozását.

A menedéket kérő várandós zarándokok szülésükkor számíthattak *„kis bölcsőkre a Házban született újszülötteiknek, ezért ők külön ágyban tudtak feküdni, aminek következtében gyermekeik a saját ágyacskáikban nem voltak veszélyben anyjuk nyugtalan forgolódása miatt"*. Számos hajadon anya az ispotályban házasodott meg, mások viszont egyszerűen otthagyták újszülöttjüket a kórházban, hogy a nővérek és testvérek gondozzák őket.

Amennyiben az anya nem tudta vagy nem akarta táplálni újszülöttjét, az ispotály biztosított dajkát. Az az asszony, aki otthon szülte meg gyermekét, de szegénysége miatt nem tudta bepólyázni gyermekét, kaphatott ruhát az ispotálytól. Akik ikreket szültek vagy reménytelenül szegények voltak, titokban itt hagyhatták csecsemőjüket.[29]

Barber adatai szerint az elszegényedett párok, amennyiben akarták, ételt kaptak, valamint gondoskodtak egyházi esküvőjükről is.

Az 1182. évi regula nemcsak a szegényekről és betegekről való gondoskodást írta elő, hanem azt is meghatározta, hogy be kell fogadni és ellátni az elhagyott gyermekeket is. Egy névtelen klerikus leírta, hogy a johannitáknál rendszeres gyakorlat volt a magukra maradt kicsiny gyermekek befogadása, akár talált gyerekek voltak, akár olyanok, akiket anyjuk titokban ott hagyott. A kisdedek számára dajkákat fogadtak fel, hogy otthonukban gondozzák ezeket a gyermekeket. Egy dajka évi 12 talentumot kapott fáradozásáért, de szigorúan ellenőrizték is őket. A nevelő dajkáknak gyakran be kellett vinni gondozottjaikat az ispotályba, így az ottani nővérek ellenőrizhették, hogy mindegyikük megkapta-e a szükséges gondozást. Azokat, akik rosszul néztek ki, egy másik dajkára bízták.

A fenti adatok a jeruzsálemi ispotályra vonatkoztak, azonban úgy tűnik, ez általános eljárás volt. Edessza grófja, II. Joscelin a Turbesselben 1134-ben alapított ispotálynak gazdag adományt juttatott, s ebben meghagyta, hogy egyaránt viseljék gondját *„a szegény és a beteg, az özvegy és az árva”* rászorultaknak, és védjék meg őket a nélkülözéstől, az ínségtől és a hitetlenek zaklatásától.

III. Kelemen pápa szükségesnek tartotta annak engedélyezését, hogy az ispotályosok keresztelhessék meg azokat a gyermekeket, akiket *„gyakran a kapunál hagytak vagy az ispotályban születtek meg, s akik gyakran a keresztség szentsége nélkül haltak meg”*[30]

A johanniták az újszülötteket és az árvákat tulajdonképpen örökbe fogadták, magukhoz vették és felnevelték őket. Amikor felnőtté váltak, maguk dönthettek arról, hogy belépnek-e a rendbe, avagy *„a csúfos világnak csábításai ölelik őket magukhoz”*.[31]

A johannita ispotályban igen alaposan megszervezték a betegek és rászorulók egészségügyi ellátását, ehhez biztosítaniuk kellett a megfelelő számú személyzetet is. Az előírások szerint, *„a szabály megkövetelte, hogy az ispotály minden helyén és részlegén kilenc szolgálót kellett tartani betegeik kiszolgálására. Nekik szívélyesen meg kellett a betegek lábait mosni, lepedőiket kicserélni, ágyaikat rendbe tenni, nélkülözhetetlen és tápláló ételüket felszolgálni. Kötelességeiket mindig odaadóan kellett teljesíteniük, és a betegek minden kívánságainak is engedelmeskedni kellett”.*

Más adatok szerint mindegyik (kór)teremben egy-egy mester (*magister*) mellett egy tucat segéd (*clientes*) teljesített szolgálatot. Ők tanult, világi orvosokkal együtt (ez négy orvost jelentett) naponta kétszer vizitálták a betegeket. A vizitek során, a galénoszi medicina elveinek megfelelően, megmérték a beteg pulzusát, uroscopiát (vizeletvizsgálatot) végeztek. A pácienseket ellátták különféle életrendi és étrendi tanácsokkal, de emellett a szükségesnek ítélt orvosságokat is biztosították számukra.

A 12. századi források szerint az ispotály munkájában egyaránt részt vettek férfi és női szolgálók: *fratres* és *sorores*. Az ispotály női személyzete mosta a ruhákat és az ágyneműket. Általánosságban a nem szakképzett nők (és férfiak) végezték a kisegítő munkákat, például a főzést is: *„a fratribus et sororibus domus ac peregrinis nobilibus de hanc coquina ministrantur infirmis"*. Fontos megjegyezni, hogy itt említik a „nemes zarándokokat" is, akik szintén részt vettek a munkában – azaz felajánlásként dolgoztak az ispotályban.

A források megneveznek *ministra*-kat is: *„habent etiam ministras privato famulato suo ascriptas* ", olyan nőket, akik tulajdonképpen önként vállaltak munkát. Említik a *ház nővéreit,* a *sororokat* is – ők olyan képzett egyházi személyek voltak, akik a dajkákat látogatták. Megneveznek még *tisztes vallásos asszonyokat* is, akik talán szintén képzettek voltak: *„...ut sorores domus quasi materna circumspectione singulos visitent et male servatos aliarum nutricum custodie commitant. Sunt namque in hospitali sorores matrone in diebus processive, viduali continentia, honestae mulieres religiose".* (*„...hogy a ház nővérei szinte anyai gondoskodással minden egyes gyermeket szemléljenek meg, és akikről rosszul gondoskodnak, azokat más dajkák gondjaira bízzák. Az ispotályban ugyanis olyan nővérek vannak, akik előrehaladott korú asszonyok, özvegyi önmegtartóztatásban élő, tiszteletreméltó és vallásos nők."*)[32]

Ebben a korban alapvető terápiás eljárás volt a megfelelő diéta megtartása, elsősorban a *Regimen Sanitatis Salernitarum* előírásai szerint. (A diéta a középkorban életmódot és a jó egészség fenntartását jelentette, nemcsak egyszerűen étkezési előírás volt.) A jeruzsálemi ispotályban naponta kétszer étkeztek, délelőtt 11 és délután 6 órakor. A betegek heti három alkalommal friss disznó- vagy birkahúst kaptak, akik pedig nem tudták ezt megenni, azok csirkehúst kaphattak.[33]

Azokat a betegeket, akik gyengék voltak, nem tudtak felkelni az ágyukból, megetették. A járóképesek közös asztalnál étkeztek. A betegeknek azelőtt kell megkapniuk ételüket, mielőtt az ápoló személyzet étkezne, ez szintén az alázatosság és engedelmesség kifejezése volt. Raymond du Puy nyolcadik előírása, miszerint a *„beteg és gyenge felmentést nyer az általános étrendi szabályok alól",* fontos irányelv volt, így felmentették őket a szokásos böjti előírások alól, amelyek az összes monostorban szerepeltek. Ebben az ispotályban a böjti időszak alatt is biztosították a rendszeres étkezést.

A diéta mellett számos hagyományos gyógyszert is alkalmaztak a helyi muszlim ill. keresztény orvosok. A gyógynövényeket leggyakrabban szirupok és liktáriumok formájában használták. Az édes szirupok elterjedt alkalmazását mutatja Roger des Moulins nagymester egyik 1181-es regulája, amelyben előírja mintegy 100 kilogrammnyi, gyógyszerek készítésére szolgáló cukor (nádcukor) beszerzését az antiochiai Tripoliból. Az orvosságok ill. a cukros szirup összetétele nem pontosan ismert, de annyi bizonyos, hogy ezek között ecetméz (*oxymel*) mindig szerepelt.[34]

Az *oxymel* ősi gyógyszer, már Hippokratész kora előtt is ismeretes volt. Az ital méz, ecet, víz, esetenként különböző gyógynövények összefőzött keverékéből állt. Az ókori görögök elsősorban otthoni háziszerként, főként hűléses megbetegedések gyógyítására használták. Hippokratész tüdőgyulladás esetére is ajánlotta. Külsőleg sérülések és rándulások kezelésére is alkalmazták. Európában egészen a 20. századig szerepelt a különféle gyógyszerkönyvekben, közel-keleti kultúrákban azonban még ma is használatos.

A gyógynövények a középkor terápiás eljárásaiban alapvető fontosságúak voltak, mindenhol széles körben használták őket. Alkalmazásuk gyakran kinézetük és bizonyos külső jellegzetességük alapján történt – az analógia elve, a szignatúratan szerint. Erre jó példa a közönséges orbáncfű (Hypericum perforatum, németül Johanniskraut, angolul St John's wort). A növény elnevezése a johannitákhoz is köthető, a keresztes háborúk alatt elterjedten alkalmazták a növényt sebek gyógyításra. Levelén kis, áttetsző vörös foltok mutatkoznak, melyekben vöröses színű olaj van, amely a vérre emlékeztet. Emiatt tartották vérzéscsillapító és sebgyógyító hatásúnak.[35] A feltételezést igazolta a tapasztalat és később a tudomány: a növény levelében és virágjában található drog (hipericin) ma is használatban van, amely adstringens, antisepticus és vérzéscsillapító hatású. Olaját külsőleg horzsolások, sebek gyógyítására használják, de reumatikus panaszok esetében is hatásos. Teája belsőleg depresszió ellen, ill. menstruációs panaszok esetén elterjedten használatos.

A Szentföldön is igen sok dolguk volt a sebészeknek, tevékenységük elsődlegesen a sebek kezelésére szorítkozott. Különösen nagy figyelmet kellett fordítaniuk a zarándokok fekélyes és gyulladt lábaira, ezek az elváltozások igen gyakran alakultak ki a hosszú és fáradságos utazásuk alatt. A chirurgusok, a korabeli orvosi előírásoknak megfelelően, gyakran alkalmazták az érvágást is. Ez általánosan alkalmazott gyógymód volt a gyulladásos, főként lázzal járó betegségekben. A vérlebocsátást emellett – gondos előírások alapján – preventív eljárásként is alkalmazták, a humorálpatológia (nedvkórtan) szellemében.

A johanniták számára is fontos volt háborús sebesültjeik ellátása, noha nem voltak elsődlegesen harcoló lovagrend. Egy 1180 körüli névtelen beszámoló ír a rend tábori ispotályairól is. Ezek sátrakból álltak, amelyekben a harc közben megsérültek sürgős kezelést kaphattak a rend sebészeitől, mielőtt továbbszállították volna őket jeruzsálemi ispotályukba, vagy egy másik, állandó helyen működő rendi kórházukba. A harcok során meghalt testvéreikről is gondoskodtak, csata után a (holt)testeket mindig összegyűjtötték.[36]

Közel-Keleten gyakorinak számított a lepra, így a keresztes háborúk során számos lovag és szolgáló is megfertőződött ezzel a kegyetlen betegséggel. Ezért nemcsak kegyességi, hanem közegészségügyi szempontból is igen fontos volt a leprában megbetegedettek gondozásának a kérdése. A Szent János Lovagrend szabályzata szerint leprás rendtagjuk nem maradhat

tovább a közösségükben, leprás társukat azonban továbbra is ellátták élelemmel és ruházattal. A Templomos Lovagrend is szigorú szabályokat hozott. Akit leprásnak találtak, annak át kellett lépnie a Szent Lázár Lovagrendbe, emellett – eljárásuk részeként – egy bizonyos összeget is fizettek a lazaritáknak a megfertőződött lovag átvételéért.[37] Magának a Jeruzsálemi Királyságnak a törvénye is előírta, hogy a leprában megbetegedett lovagnak vagy szolgálónak csatlakoznia kell Szent Lázár Lovagrendjéhez.[38]

Mindezekre két példát is említhetünk. A Szent Lázár Lovagrend negyedik nagymestere Barthélémy lovag volt. Ezt megelőzően templomos lovagként harcolt a Szentföldön, 1153-ban azonban leprában megbetegedett, ezért a rend szabályai szerint csatlakoznia kellett a lazaritákhoz. A Szent Lázár Rend lovagjai megválasztották nagymesterüknek. Hasonló volt a sorsa a johanniták második nagymesterének, Raymond du Puy-nak. Ő 1157-ben betegedett meg leprában, ezután lett a Szent Lázár Lovagrend sorrendben hetedik nagymestere.

Egyéni kiközösítés helyett tehát egybegyűjtötték ezeket a lovagokat a lazariták eredetileg betegápoló rendjébe. A növekvő számú leprás lovag által a Szent Lázár Lovagrend is fokozatosan militarizálódott.[39]

A jeruzsálemi johannita ispotály felvételi prioritásai a 12. században fokozatosan megváltoztak. A rend folyamatosan kiadott statútumai az ispotály egyre nagyobb mérvű medikalizációját tükrözték. A felvétel rendje a szükséget szenvedő zarándokok egyszerű elszállásolásától a gyógyítás irányába mozdult el, a belépők közül kiválogatták és kiemelték azokat, akik ténylegesen betegek is voltak. Roger nagymester 1182-es rendelkezéseit megerősítve, III. Lucius pápa ugyanazon évben törvénybe iktatta az orvosi ápolás nagyobb szerepét az institúciókban:

„... elrendeltetik a testvérek beleegyezésével, hogy a jeruzsálemi ispotályban lévő betegek számára bölcs doktorokat kell alkalmazni, akik jártasak a vizelet vizsgálatában és a különböző betegségek megállapításában, valamint képesek a megfelelő gyógyszerek alkalmazására."

Kétségtelen, hogy a Johannita Rend szabályai egy professzionális orvosi irányzatot tükröznek, amilyeneket a korabeli bizánci *xenones* és az iszlám *bimaristan*-ok esetében figyelhetünk meg. Ezek a szabályok különösen a palesztinai és a szíriai orvosi tudásanyag folyamatos elérhetőségét tükrözik. Ugyanakkor a bizánci vagy a mohamedán uralom alatt Antiochia, Tripoli és Jeruzsálem a görög tudás centruma maradt, beleértve a medicinát is. A 12. században a Szent János Ispotály medikalizációjában jelen voltak mind keresztény, mind mohamedán orvosok. A Szent János Ispotály igen sokat köszönhetett a korábbi iszlám kórházaknak, amelyek már a 8. századtól fogva virágzottak a Közel-Keleten. Említésre méltó, hogy a szentföldi ispotályokban ritkán fordultak elő frank (latin) származású gyógyítók.

A betegek testi panaszainak kezelése mellett alapvetően fontos volt a lelki, spirituális támogatás. A lélek „megmentése" talán fontosabb volt, mint a halandó test gyógyítása. A vallásos előírásokkal övezett ápolás nem fejeződött be a felvételkor történt szentáldozással. A 12–13. század betegségekkel kapcsolatos nézeteire igen jellemző, amit Miri Rubin így fogalmazott meg: *„A híveket arra ösztönözték, hogy betegségükben inkább a lélek, mint a test gyógyításával foglalkozó orvosokhoz forduljanak. A IV. lateráni zsinaton kijelentették, hogy a betegség valójában a bűn megnyilvánulása, így csak a lélek orvosa nyújthat gyógyírt rá."*[40]

A rendi regulák hangsúlyozták a gyengék és betegek lelki jólétének biztosítását. Mind az ispotály lakóinak, mind a rendi közösségnek naponta, kora reggel, a gyertyafényes oltár előtt misét mondott a prior. Napközben is rendszeresen imádkoztak. A nap végén, az utolsó közös imádság után minden bennlévőt szentelt vízzel meghintettek. A johanniták így fohászkodtak:

„Mi Uraink, betegek, imádkozzatok magatokért és a világ összes betegéért, hogy a mi Urunk adjon egészséget! Mi Uraink, betegek! Imádkozzatok az ispotály testvériségéért és minden keresztényért, akár férfi, akár nő, akik az irgalmasságot gyakorolják az egész ispotályban, hogy az Úr jó halált adjon nekik."

Figyelmet érdemel a hangsúlyosan említett *„jó halál"* kifejezés, ami különösen a késő középkori kultúrában szokott előfordulni. Jó halálnak azt tartották, ha az ember szentségekkel (gyónással és a betegek szentségével) ellátva készülhetett a halálára.

Az egyházi szertartásokon való részvétel, azok ceremóniája és pompája csak tovább erősíthette a betegek hitét szenvedéseik megváltó erejében. Azokat a betegeket, akik nem tudták többé visszanyerni egészségüket, felkészítették a halálra. Lehetővé tették számukra, hogy körülvegyék őket barátaik és ápolóik, így könnyítve meg haldoklásuk utolsó pillanatait.

A fentiek tükrében is nagyon elgondolkodtató a téma egyik legnevesebb kutatójának, Jonathan Riley-Smith-nek az a megjegyzése, miszerint *„Jeruzsálembe nem gyógyulni, hanem meghalni mentek a zarándokok"*.[41]

A betegek odaadó ápolása hírnevet szerzett a Johannita Rendnek, társadalmi elismertségük egyre jobban növekedett. Ezt a tekintélyt tovább emelhette, hogy néhány arisztokrata lovag személyesen is részt vett a mindennapi ápolási tevékenységben – noha számukra ez nem volt kötelező.

* * *

Érdemes összehasonlítanunk a jeruzsálemi ispotályról összegyűjtött ismereteinket a rivális lovagrend, a templomosok kórházáról rendelkezésünkre álló adatokkal. Ez az összevetés – mutatis mutandis – hozzájárulhat a jeruzsálemi johannita ispotály működésének még alaposabb megismeréséhez.

Ismételten hangsúlyoznunk kell azt a lényeges különbséget, hogy a Szentföldön a Templomos Lovagrend ispotálya – szemben a johannitákéval – nem volt nyitott a zarándokok és szegények számára, és csak a rend tagjainak biztosított ellátást betegség vagy sérülés esetén!

A templomosok ispotályába való felvételkor is a betegeknek legelőször meg kellett gyónni bűneiket, majd áldoztak. Ez rendkívüli fontosságú volt, megelőzött bármiféle orvosi kezelést. A johanniták ezt ugyanígy előírták betegeiknek a reguláikban. Szükségességét hangsúlyozta a IV. lateráni zsinat 1215-ben kiadott ediktuma is.

A templomos ispotály betegei kezelésük során egyaránt kaptak spirituális segítséget, ápolást, diétát, érvágást (venasectiót), gyógyszereket, adott esetben sebészi kezeléseket is.

A johanniták és a többi lovagrend által működtetett ispotályokkal szemben a templomosok – 1129-ben elfogadott szabályzatuk szerint – nem alkalmaztak, nem alkalmazhattak nőket intézményeikben, még nővérként sem!

Statútumuk (alapszabályzatuk) szerint:

„A nők társasága veszélyes, emiatt térített el a vén ördög már számos embert a Paradicsomba vezető útról. Mától fogva tehát egy hölgyet sem szabad bebocsátani – még nővérként sem – a templomosok házába; és ezért, kedves testvéreim, mostantól fogva nem folytatható tovább ez a szokás – azért, hogy így a tisztaság virága mindig közöttünk legyen. Veszélyes dolog a hívő ember számára, hogy túl sokáig nézzen egy asszony arcára. Ennek okáért közületek senkinek sem szabad azt merészelnie, hogy megcsókoljon egy asszonyt, legyen az akár özvegy, fiatal, anya, nővér, nagynéni vagy akárki más; ezért a Jézus Krisztus Lovagjainak bármi áron is el kell kerülniük egy asszony ölelését – amely miatt már oly sok alkalommal elvesztek emberek. Mindez azért szükséges, hogy ők örökké Isten orcája előtt maradhassanak tiszta lelkiismeretükkel és tiszta életükkel."[42]

A templomosok infirmáriumaiban a betegek egészségügyi ellátását is statútumok szabályozták. A rendeletek többsége diétás rendszabályokat fogalmazott meg, számos étel fogyasztása tilos volt. Tiltott volt a növényi ételek közül a lencse, a bab és a káposzta, az állati eredetűek közül pedig a marha, a borjú, a kecske, a birka, a pisztráng, az angolna, valamint a sajt. Az ispotályos testvér a galénoszi nedvkórtan szellemében, a páciens humorális (testnedv-egyensúlyi) állapotát felmérve ajánlott személyre szabottan diétát, amit azonban a betegek saját kérésükre módosíthattak. Úgy tűnik, a diéta fontosabb volt az infirmáriumban lévők számára, mint az egészségeseknek.

A nedvkórtan (humorális patológia) az emberiség évezredeken át tartó orvosi rendszere volt. A Kr. e. 5. században, a görög természetfilozófia keretében jött létre, és a 18. sz. végéig szinte egyeduralkodó maradt. Az elmélet lényege, hogy az emberi testben a világot alkotó négy őselem (tűz, víz, föld

és levegő) nedvek formájában jelenik meg, ezek az epe, a nyák, a fekete epe és a vér. E nedvek egyensúlyának felbomlása betegséget eredményez, ezért az orvos feladata a testnedvek kiegyensúlyozása. Attól függően, hogy születésétől fogva melyik testnedv túlsúlya jellemző egy emberre, beszélhetünk a négy alapvető (kolerikus, flegmatikus, melankolikus, szangvinikus) jellemről.

Életmódra, egészségre és betegségre vonatkozó ismereteik alapja nagyrészt a salernói iskola (Regimen Sanitatis Salernitani), ill. Maimonidesz diétás regimenje (Kairó, 1190-es évek), valamint Oribasius bizánci textusai voltak. Mitchell adatai alapján úgy tűnik, a keleten tevékenykedő lovagrendek diétás előírásai számos ponton eltértek az Európában használt dietetikai regulákról, több vonatkozásban viszont megegyeztek a kisázsiai területeken használatosakkal. Ezért feltehető, hogy keleten élő orvosok jelentős hatást gyakoroltak a szentföldön tevékenykedő ispotályos lovagrendekre.

A diététika az orvostudománynak az életmód szabályozásával gyógyító, ókori eredetű ága. Ma csak a táplálkozással kapcsolatos gyógyító ismereteket jelöli, régebben ennél jóval tágabb tudományágként alkalmazták: a táplálkozás, a testmozgás, a környezeti hatások, a nemi élet, érvágás, masszázs, hashajtás is körébe tartozott.

Gyógyszereket is említenek a rendi statútumok. A rend mesterének volt a kötelessége, hogy az ispotályosok számára biztosítsa a forrásokat a szükséges gyógyszerek megvásárlásához.

Az orvosok mellett laikus borbélyok is tevékenykedtek. Ők végezték a preventív vagy terápiás vérlebocsátásokat is. A templomos infirmariumokban a sebek kezelése különösen fontos volt – katonai aktivitásuk következtében gyakoriak voltak a sérülések. Alapműnek számított a dominikánus Theodoric Borgognoni (1205–1298) 13. század derekán írott négykötetes sebészi könyve, a Cyrurgia vagy Chirurgia. A templomos ispotályokban hangsúlyosabb volt a test gyógyítása, mint a többi lovagrend esetében. Egy elsősorban harcoló lovagrend számára alapvető volt a sérültek és betegek gondos testi gyógyítása, hogy minél hamarabb visszatérhessenek katonai feladataik ellátására. Korabeli krónikák említik, hogy a sebesültek ellátását már a csatatéren elkezdték, és a sérülteket csak ezután szállították hátra infirmariumaikba, további kezelésre. Az ilyen aktív testi gyógyítás egészen újszerű volt, főleg ha a korabeli Európa egyéb rendi ispotályaival hasonlítjuk össze, ahol az ápolás mellett a lélek spirituális gyógyítása volt az elsődleges.

Az alapvető egészségügyi ellátást és ápolást az ispotályos testvér koordinálta. Betegeket vizitáló orvosokat csak szükség szerint alkalmaztak, ők renden kívüliek voltak. Amennyiben egy testvér meghalt az infirmariumban, azt soha nem tulajdonították orvosi műhibának. Vallásos életszemléletüknek megfelelően úgy vélték, a megboldogultaknak sorsuk szerint fel kellett menniük az égbe...[43]

Ki kell hangsúlyoznunk, milyen hatalmas anyagi és logisztikai nehézséget jelenthetett a johanniták számára annak biztosítása, hogy ispotályaikban

akár kétezer beteget is képesek legyenek gondozni és ápolni! Mindez pontos és alapos gazdálkodást igényelt. (A feladat nagyságát talán érzékelteti, hogy 2010-ben Budapesten a Fővárosi Önkormányzat Szent János Kórháza és Észak-budai Egyesített Kórházai összesen 1759 ágyon látták el fekvőbetegeiket. Ez az intézmény 2010-ben hazánk második legnagyobb egészségügyi létesítménye volt!)

A 11. század végére megerősödött Európában az emberek vallásos érzülete, megtörtént a pápaság reformja, új egyházi rendek alakultak, megindultak az első keresztes háborúk. A Szent János Lovagrend kezdeti jelentős sikerei pedig nyugaton nagy adományozási lázat indítottak el. Mindezek következményeképpen hatalmas birtokok jutottak a johannita rend tulajdonába.

Később, az 1300-as évek táján azonban megváltozott ez a helyzet. Fokozatosan csökkenni kezdett a rendnek szánt donációk és a végrendeletekből származó hagyatékok száma, bevételeik megcsappantak. A legsúlyosabb, anyagilag is drámai veszteséget azonban az jelentette a Jeruzsálemi Szent János Lovagrend számára, hogy 1291-ben, Akkó eleste után el kellett hagyniuk a Szentföldet – ezzel elvesztették itteni birtokaikat és bevételeiket. A rend számára így csak európai forrásaik maradtak meg, azonban európai helyzetük is fokozatosan meggyengült.[44] Ráadásul a rend birtokaiból, a kereskedelemből, ajándékokból, stb. származó bevételek összegyűjtése és eljuttatása a szükséges helyekre igen nehéz logisztikai feladatot jelentett.

Az anyagi forrásokat a rend szabályzata szigorúan előírta. Európai, így magyarországi birtokait is a *praeceptoratus*-ok vezetői kezelték. A rend felépítésének alapegysége a *praeceptoratus* volt. A *praeceptorok* élethossziglan vagy bizonyos időre lettek megbízva a feladattal. A rendi birtokokat nem egy-egy rendház, hanem csak egy lovag igazgatta, ez a megbízott volt az ún. *commandeur* (comtur). Ő szolgáltatta be a birtok jövedelmének egy részét a praeceptornak, ez a hányad volt a *responsio*. A 14. századtól nagyon sok perjelség esetében ez a responsio egy előre meghatározott összeg volt. A praeceptorok a birtokokból származó éves jövedelem megállapított részét – ez a teljes bevétel egyharmada volt – beszolgáltatták a rendtartománynak (perjelség, *provincia)*. A perjelség az egyes praeceptorátusokból állt, amelyek még nagyobb területi egységekbe, az ún. „nyelvek”-be rendeződtek.[45]

A rendelkezésünkre álló adatok szerint a Szent János Lovagrend egészségügyi és szociális célokra szánt költségei – bevételeinek és kiadásainak törvényszerű hullámzása ellenére – többé-kevésbé kalkulálhatóak voltak. Például Rodoszon 1314-ben, ill. 1478-ban a rend összes költségeinek egyaránt kb. 7,5 %-át fordították az ispotály működésére. Ez az összeg 1478-ban 7000 florenust tett ki; ez biztosította az ispotály működését, ebből fizették a szükséges gyógyszereket, valamint az orvosok és sebészek bérét. Emellett a költségek egy bizonyos hányadát gabona vásárlására költötték, s további összegeket igényelt a leprások, a betegápoló nővérek, az árvák és a lelencek ellátása.[46]

A johannita testvérek a szegények és a betegek gondozására tettek fogadalmat, a gyakorlatban azonban szerte Európában energiájuk túlnyomó részét utazók és zarándokok számára szolgáló *hospitium*-ok fenntartására fordították. A megnövekedett anyagi szükségletek miatt más módokon (pl. kereskedelem, hajózás, pénzverés, stb.) is törekedtek minél több bevételt biztosítani a rendnek. A johanniták tehát nemcsak szűken vett gyógyító tevékenységet folytattak. Feladatuk közé tartozott a tanácskozó és törvényhozó testületük működtetése, gazdasági ügyeik intézése, de a halottakkal kapcsolatos teendők és az elhunytak lelki üdvéért felajánlott imák elmondása is. Ugyanakkor kialakult az egyénekről való gondoskodás egy új formája, ez volt az ún. *javadalmas rendszer.* Ez annyit jelentett, hogy tehetősebb világiak – akár házaspárok is – megvásárolhatták a nekik megfelelő ellátásukat, egészen a halálukig. Ennek értelmében, miután beköltöztek az ispotályba, annak fenntartója – jelen esetben a Johannita Rend – gondoskodott róluk egészen halálukig. A kötelezettségeket szerződésekben rögzítették, ilyen megállapodások már a 13. században is gyakoriak voltak Nyugat-Európában. Az így képződött bevételek azonban nem a szegények és betegek ellátására fordítódtak, hanem mindössze egyes jómódú emberek javát szolgálták, akiknek módjukban állt megvásárolni az öngondoskodásnak ezt a módját. A gyorsan elterjedt javadalmas rendszer egyszerű üzletté vált. A johanniták a könyörületességet lényegében „privatizálták" – a gondoskodás így olyan tevékenységgé vált, amiért egyszerűen csak fizetni kellett...

A 14. század közepétől egyre több – nemcsak johannita – lovagrendi ispotály is foglalkozott a tehetősebbek ellátásával. Ez a nyugaton viszonylag elterjedt, úgynevezett javadalmas rendszer Magyarországon a középkor derekán még nem jellemző, csupán a 16. században tűnik fel, és főként a 17–18. században válik általánossá.[47]

7. A Szent János Lovagrend és a rend központi ispotályainak története Jeruzsálem eleste (1187) után

A jeruzsálemi ispotályra egyre nagyobb szükség volt, mivel a 12. században felerősödtek a keresztények és muszlimok közötti harcok a Szentföldön. Végül 1187-ben, alig kilenc évtizeddel a város elfoglalása után, Szaladin szultán serege visszafoglalta a keresztényektől Jeruzsálemet.

Ennek közvetlen előzménye a keresztesek számára végzetes hattini csatavesztés volt, amely 1187. július 4-én folyt le a galileai Tibériástól északnyugatra fekvő Hattin közelében. Itt a kb. 20.000 fős keresztes sereget megsemmisítő vereség érte, a templomosok és johanniták nagy részét leölték. A jeruzsálemi király és több főembere mellett a Szent Kereszt-ereklye is Szaladin hadizsákmánya lett. A keresztesek nem tudták kiheverni ezt a ha-

talmas veszteséget, rövidesen elveszítették a Jeruzsálemi Királyság nagy részét és magát a Szent Várost is. A keresztényeket végül 1187 októberében űzte ki Szaladin szultán Jeruzsálemből. A védőseregnek megengedték, hogy három csoportban hagyja el Jeruzsálemet. Az elsőnek a templomos lovagok, a másodiknak a johanniták adták a védőkíséretét, a harmadikat pedig a pátriárka vezette. A johanniták engedélyt kaptak, hogy közülük tíz embert a városban hagyjanak, azért, hogy ápolhassák sérültjeiket, ameddig azok képessé nem válnak az elutazásra. Így ért véget a johanniták és a Szent Város mintegy száznegyven éves kapcsolata.

Miután Szaladin elfoglalta a várost, az újonnan épülő Omár-mecset számára használta fel a johanniták egyes épületeit. Unokaöccse 1216-ban őrültek számára egy asylumot létesített a kolostor egykori templomában. Ekkor nevezték el a területet *Muristan*-nak, a hely ma is őrzi ezt a nevet.

Az eredeti ispotály eközben és később is tovább folytatta a zarándokok ellátását, a betegek és sérültek ápolását, de már nem a Johannita Rend felügyelete alatt.

Az épületet 1458-ban egy hatalmas földrengés lerombolta, ezután már nem épült újjá. (4. kép)

Sir John Maundeville 1322-ben még ezt írta:

„A Szent Sír-templom előtt, déli irányban kétszáz lépésre található a Szent János ispotály, amelyet a johanniták alapítottak. Az ispotály betegeinek termében százhuszonnégy kőoszlop áll, mellettük az épület falaiban még további ötvennégy, amelyek alátámasztják az épületet. Az ispotálytól továbbhaladva kelet felé egy gyönyörű templom, a Miasszonyunkról nevezett található. Emögött, egészen közel, van egy másik templom is, a Latinok Miasszonya."

1336–41 között Ludolph von Suchen pedig így írt:

„A Szent Sír-templom közelében laktak egykor a Jeruzsálemi Szent János Rend testvérei, palotájuk most egy átlagos hospitale zarándokok számára. Ez olyan hatalmas, hogy könnyen tartózkodhat benne 1000 ember is, akik itt minden szükséges dolgot meg tudnak kapni, amit csak akarnak, ha megfizetik. Az a szokás ebben a palotában avagy ispotályban, hogy minden zarándoknak két velencei dénárt kell fizetni az ispotály használatáért. Ha akár egy évig ott tartózkodik valaki, akkor sem fizet többet, ha pedig csak egy napig marad, akkor sem fizet kevesebbet."

Feltűnő, hogy a 14. században az ispotályba felvetteknek már valamenynyit fizetni kellett ellátásuk fejében.

1395-ben Niccolo da Martoni is ámulattal említette a hatalmas csarnokot és az elkülönített, zarándokok által használt szobákat. Még a 15. században is kiváltotta a jeruzsálemi fő ispotály a zarándokok csodálatát, akik folytatólag tovább használták ezt a hatalmas épületet, egészen annak pusztulásáig.[48]

Egykori jeruzsálemi tevékenységük helyén, a város szívében régészeti ásatásokat kezdtek a 20. század elején. Ennek eredményei azt mutatták, hogy az egykori jeruzsálemi johannita konvent és ispotály egy közelítőleg négyzet alakú területet foglalt el. Az épületegyüttes mérete kelet-nyugati irányban mintegy 144 méter (160 yard), észak-déli irányban pedig 128 méter (143 yard) volt. A megmaradt romok alapján sikerült az ispotály rekonstrukcióját elvégezni, noha kevés nagyobb méretű falrész maradt csak fenn néhány oszlopsorral, valamint az egykori ispotály főbejáratával. A feltárás során 116 kőoszlopot tudtak azonosítani (szemben a Sir John Maundeville által leírt 124-gyel). A maradványok alapján készült, 1940-ben publikált vázlat azt mutatta, hogy az épület kétszintes volt, falai derékszögben fordultak, a boltíves folyosók szobák soraihoz vezettek. Az alsó szinten lévő, szintén boltíves folyosók többsége teljesen zárt volt, vagy csak kis ablakok nyíltak rajtuk. (5. kép)

* * *

A johannitáknak Jeruzsálem elvesztése után – a többi lovagrendhez hasonlóan – át kellett helyezniük székhelyüket. A kutatások szerint összességében mintegy 300–400 johannita lovag tevékenykedett a kisázsiai keresztes államokban, és körülbelül még ugyanannyian végezték feladataikat szerte Európában. Utóbbiak a rend nagyszámú birtokait igazgatták, valamint a szentföldi zarándokutak „logisztikáját" szervezték.

1187 és 1191 között Margatban volt a rend központja. A margati johannita várban – a jelenleg is folyó régészeti feltárásokat vezető Major Balázs régész szerint – egyszerre mintegy 60 lovag tartózkodhatott. Az egyik épületszárny kutatása során feltárásra került egy olyan terület is, amelyről feltételezhető, hogy a johanniták egykori infirmáriuma (betegszobája) lehetett. Azonban csak a jelenleg is folytatódó régészeti kutatások tisztázhatják ezen épületrész valódi funkcióját, ugyanúgy, mint a vár suburbiumában elterülő hajdani ispotály pontos helyét és méreteit is.[40]

1191-től a johanniták a frissen visszavívott Akkóban (Akko, Akkon, Acre) rendezték be székhelyüket. A város egyben a Földközi-tenger keleti partvidékére szorítkozó Latin Királyság fővárosa is volt annak elestéig, 1291-ig.

A johanniták – párhuzamosan a jeruzsálemi nagy ispotállyal – egy másik hatalmas épületkomplexumot építettek Akkóban, a vár főkapujának északi falán belül. Ezen a helyen már 1155 óta volt a rendnek ispotálya.

Az óvárosban sikerült feltárni a johanniták egykori épületegyüttesének és feltételezett ispotályának nagy részét. Egy nagy központi udvar körül helyezkedtek el az épületek. A *dormitorium* (hálóterem) a johannita központi épületegyüttes középső udvarának keleti oldalán helyezkedett el, a rendi testvéreké lehetett, de feltehetően zarándokok számára is szállásául szolgált (*pilgrim hospice*). A *refectorium* (ebédlő) és a konyha a déli oldalon, a

raktárak pedig a nyugati szárnyon épültek meg. A johanniták temploma egyértelműen a fő komplexumtól délre volt. A *domus infirmorum* ettől délebbre helyezkedhetett el, a fő épület tömbjétől délre lévő kis út mentén.[50] Az ispotály architektúrája arra utal, hogy az épület eredetileg egy 11. századi fátimida karavánszeráj lehetett, amelyet a későbbiekben a johannita rend átépített. Az ispotály épülete mellett egy újkorban épült török fürdő látható, amelynek helyén – az írott források szerint – már a keresztesek idejében is egy fürdő állt.[51]

Barber értelmezése szerint a fő *infirmarium* helye még némileg bizonytalan. Legvalószínűbben egy külön épület volt a komplexum délkeleti sarkának közelében, amelyet szerinte is egy egykori karavánszerájból alakították át. Az ásatási eredmények azt mutatják, hogy a valószínűsített ispotály egy nagyméretű, kétszintes épület volt. A felső termet alkalmassá tették arra, hogy szálláshely legyen, míg az alsó szint raktárként szolgálhatott. Északi részén volt egy latrinaként szolgáló torony, amely az emésztőgödörrel és egy nagyméretű vízelvezető csatornával volt összekötve.[52] (6. kép)

A gyógyító és ápoló munkát feltehetően Akkóban is főként olyan ápolók végezték, akik nem voltak a rend teljes jogú tagjai. Fennmaradtak adatok arra vonatkozóan is, hogy egyes nemes származású zarándokok önként szolgáltak az ispotályban, tovább folytatva ezt a régi hagyományt.

8. Aragóniai és Magyarországi Boldog Sancha infánsnő

A magas társadalmi rangú zarándokok önkéntes ápolómunkájával kapcsolatosan említi meg Demurger *Infanta Sancia* különös históriáját. Az infánsnő I. Jakab, Aragónia királyának a leánya volt, akinek sírban nyugvó holttestét 1275 táján, Akkóban találták meg. Úgy mesélték, hogy névtelenül, rangrejtve dolgozott az ispotályban...[53]

Számunkra elsősorban magyar vonatkozásai miatt különleges *Infanta Sancia*, azaz *Sancha de Aragón y de Hungría* története. Sancha infánsnő anyai ágon ugyanis magyar felmenőkkel rendelkezett. Nagyapja II. András magyar király (1176–1235), édesanyja pedig II. András leánya, Árpád-házi Jolán aragóniai királyné (1219–1251) volt. (Árpád-házi Jolán spanyol neve: *Violante de Hungría.*)

Aragóniai és Magyarországi Sancha hercegnő szülei egyaránt kiemelkedő személyek voltak. Édesapja I. Hódító Jakab (1208–1276), Aragónia egyik legnagyobb uralkodójaként és a kereszténység védelmezőjeként ismeretes. A Nolaszkói Szent Péter által 1218-ban alapított rabváltó mercedáriusok rendjének egyik társalapítója és donátora volt, ami miatt a katolikus egyház halála után boldoggá avatta. Ünnepét július 27-én tartják. Sancha édesanyja,

Árpád-házi Jolán magyar királyi hercegnő 1219-ben, Esztergomban jött a világra, II. András magyar király és Courtenay Jolán konstantinápolyi latin császári hercegnő (1197–1233) házasságából. Jolán (másképpen Jolánta) hercegnő férjhezmeneteléről – gyámjaként – IX. Gergely pápa döntött. A pápa I. Jakab aragóniai királyt választotta a magyar hercegnő jövendőbelijének. Az esküvőt 1235. december 15-én tartották meg a barcelonai katedrálisban, Bertalan pécsi püspök celebrálásában. Violante de Hungría és I. Jakab király házasságból összesen tíz gyermek született, egyikük volt Sancha de Aragón y de Hungría, azaz Aragóniai és Magyarországi Sancha hercegnő.

Sancha infánsnő életéről keveset tudunk, életrajzi adatai hiányosak és ellentmondásosak.

Születési idejét a legtöbb forrás az 1245 és1255 közötti időszakra, halálát 1262-re vagy 1275-re teszi. Halála helyének legtöbben Jeruzsálemet tartják, de amint fentebb láthattuk, egyes adatok szerint tevékenységének és halálának helyszíne Akkó volt. Az ellentmondásokat feloldaná, amennyiben előkerülnének olyan adatok, amelyek igazolnák, hogy Jeruzsálemben és Akkóban egyaránt gondozta a betegeket a johanniták ispotályában. Halálának időpontja és sírja fellelésének dátuma (1275) pedig feltételezhetően két különböző időpontot jelent.

Alberto Boccali 2007-ben állította össze életrajzát. Szerinte Infanta Sancia Barcelónában született, 1242-ben. Fiatalon belépett a mercedáriusok rendjébe.

A mercedáriusok rendjét (Ordo Beatae Mariae de Mercede Redemptionis Captivorum, Fogolykiváltó Boldogságos Szűz Mária Rendje) 1218-ban alapította Nolaszkói (Nolasco) Szent Péter, I. Jakab aragón király támogatásával. Az Ibériai-félszigeten és a Szentföldön dúló keresztes háborúk hatására, a muszlimok fogságába esett rabok kiváltására jöttek létre, ezért szokásos három szerzetesi fogadalmuk (szegénység, önmegtartóztatás, engedelmesség) mellé egy negyediket is vállaltak: saját magukat is odaadták cserébe, ha azzal egy rabot kiválthattak. A keresztények hitének erősítését, a szegények gondozását is feladatuknak tartották. (Napjainkban a mercedáriusok a börtönökben lévőket és a káros szenvedélyek, pl. alkohol, drog rabságában szenvedőket segítik.)

Sancha szentföldi zarándoklatra utazott, hogy végigjárhassa a szent helyeket, közöttük Jeruzsálemet. Segíteni akarta a szegényeket és a rászorulókat, ezért csatlakozott az ottani ispotályban szolgálókhoz. A nemes erényekkel felruházott infánsnő rangrejtve végezte az áldozatos betegápolást, amelyet csodás események is kísértek. Húszéves korában, 1262. október 19-én érte a halál. Boccali életrajza szerint Jeruzsálemben, a Szent Sír bazilika közelében temették el. A katolikus egyház példás keresztény életéért boldoggá avatta Sancha nővért, a mercedárius apácát.

Aragóniai és Magyarországi Boldog Sancha (katalánul Sança d'Aragó i Hongria) ünnepét október 19-én tartják.[54] Földi maradványai jelenleg a Santa María de Vallbona monostorban nyugszanak. Édesanyja is ugyanott van eltemetve.

Példás élete, *beatificatio*-ja hazánkban nem ismert – a magyarországi szentek és boldogok között a neve nem szerepel. Spanyolországban és a mercedáriusok rendjében egyaránt méltán tisztelik Boldog Sancha nővért – emlékezzünk rá Magyarországon is ugyanolyan tisztelettel és szeretettel, gazdagítsuk személyével a magyar szentek és boldogok névsorát! Tegyük ezt azért is, mert napjainkban az önzetlen, áldozatos életet élő Boldog Sancha nővér példájára egyre nagyobb szükségünk van, hiszen Magyarországon az áldozatos szegény- és betegápolás terén egyre nagyobb a hiány...

Elgondolkodtató, milyen sok hasonlóság található Boldog Sancha és unokatestvére, Árpád-házi Szent Margit élete között. Mindketten II. András magyar király unokái voltak, fiatalon elfordultak a földi gazdagságtól, a világi élettől, és apácaként egyaránt a rászorultak megsegítésének és Isten szolgálatának szentelték rövid életüket. Mindkettőjük nagynénje Árpád-házi Szent Erzsébet, II. András leánya volt, aki szintén a szegények és nyomorultak istápolására áldozta igen rövid életét.

Egyedülálló, milyen sok szent és boldog található Árpád-házi királyaink családjában. Különösen igaz ez II. András király leszármazottjaira: utódai négy generációjában öt szentet és öt boldogot számolhatunk össze! (Árpád-házi Szent Erzsébet, Árpád-házi Szent Margit, Árpád-házi Szent Kinga, Portugáliai Szent Erzsébet, Toulouse-i Szent Lajos, Boldog Gertrúd, Árpád-házi Boldog Jolán, Árpád-házi Boldog Erzsébet özvegy, Árpád-házi Boldog Erzsébet szűz és Aragóniai és Magyarországi Boldog Sancha.)

9. A Szent János Lovagrend és ispotályai a Szentföld elhagyása (1291) után: Ciprus és Rodosz

1291-ben Akkó, az utolsó keresztény erődítmény is elveszett a Szentföldön. A johanniták ezt követően Cipruson telepedtek le, immár végleg elhagyva a Szentföldet. Az életben maradt rendi elöljárók ide helyezték át a rend központját. Limassolban egy új ispotályt is elkezdtek építeni 1297-ben, noha a főváros közelében már 1220 óta létezett egy régebbi ispotály. Ez az új létesítmény azonban sohasem épült fel. Ekkorra már anyagi forrásaik szinte teljesen elfogytak. 1306-ban a nagymester azt írta Aragónia királyának, hogy a rendnek hiányoznak a forrásai, s a betegeket kölcsönök és uzsora nélkül nem tudják ellátni. A johanniták a templomosokkal szembeni pereskedésük után (1307) nehezen tudták meggyőző módon igazolni Nyugaton, hogy alamizsnagyűjtésük fokozása helyénvaló.

A rend 1300–1304 közötti statútumai említést tesznek a kolostori ispotályról, a betegekről, az orvosok és sebészek esküjéről, valamint a testvérek Limassolban lévő infirmariumáról.[33] Másfél évtized múlva azonban egy másik földközi-tengeri szigetre, Rodoszra helyezték át központjukat. Ennek ellenére Ciprus hosszú időn keresztül fontos érdekeltségük maradt.

Rodosz szigetét 1309-ben foglalták vissza Bizánctól, 1310-ben pedig ide helyezték át székhelyüket. A rendi ispotály egy már meglévő épületbe költözött, amelyik a tengerparti városfal közelében lehetett. A sziget meghódításával biztosították a keleti kereskedelem zavartalanságát. A *„rodoszi lovagok"* arisztokratikus köztársaságot szerveztek, pénzt vertek, diplomáciai kapcsolatot építettek ki, lényegében ellenőrzésük alatt tartották a Földközi-tenger keleti medencéjét.

A rodoszi ispotály működéséről több adattal rendelkezünk. A johanniták statútumai már 1311-ben említést tesznek a testvérek számára létesített külön *enfermerie*-ről (infirmárium) és egy *„hospital dels seignors malades"*-ről. 1314-ben a káptalan egy kórház építéséről döntött, erre a célra jövedelmeikből évente 6750 forint összeget szántak. Ez az épület a kikötőhöz közeli fegyverraktár területén (arzenál) helyezkedett el, neve *Palazzo dell'Armeria* volt. 1345-ben egy angol látogató azt írta:

„...a kastély alatt van az ispotály épülete, és ott nővér, ápolónő, orvos, pártfogó és szolga minden egyes beteg számára."

Az ispotály egy kétszintes épület lehetett, emelete boltíves volt, kápolna is csatlakozott hozzá. Fennmaradt adatok szerint az intézmény 1357-ben még nem volt teljesen készen, befejezése Roger de Pinset (1355–1365) nagymester idejében történt. (Az épületben ma az Archeológiai Intézet illetve a Népművészeti Múzeum található.)

Egy 1357-es statútum megerősítette, hogy az ispotálynak tovább kell folytatnia eddigi tevékenységét, azaz egyaránt szolgálni a zarándokokat és a szegény betegeket.

1395-ben Niccolo da Martoni feljegyezte, hogy a rodoszi ispotályban a zarándokoknak ágyakat biztosítottak, a betegeknek pedig állandóan orvosok álltak rendelkezésükre, emellett jelentős nagyságú alamizsnát (*magna helemosina*) is adtak. Néhány szegénynek húst és kenyeret maguk a testvérek osztottak ki, a többiek pedig az ispotályban kaptak kenyeret. Ugyanebben az évben Lord of Anglure arról tudósított, hogy az ispotályba egyaránt befogadtak betegeket, valamint szegényeket is, ha megbetegedtek.

Egy másik látogató, Cristoforo Buondelmonti 1420 körül írt róla. Megemlítette, hogy a fegyverraktár területén található a zarándokoknak szállást és ellátást biztosító *hospitale*. Ez a rendi ispotály a *castrum* (*collachium*, erőd) területén belül volt, a város johanniták számára fenntartott területén. Görögök vagy más nem-latinok nem vehették igénybe![56]

1391-ben egy itáliai johannita, Fr. Domenico de Alamania a castrumon kívül, de a borgo (külváros) területén belül hozott létre egy másik ispotályt. Ezt a *hospitale*-t Szent Katalinnak ajánlva, nemes zarándokok részére alapította. Az intézményt itáliai fráterek tartották fenn, akik miséket mondtak, spirituális szolgáltatásokat nyújtottak, de ugyanakkor ételt nem adtak lakóiknak.

1413-ban egy másik johannita, Fr. Pierre Pausedieu, a Rodosztól mintegy 20 km-re lévő Aphandou káplánja hozott létre és működtetett egy vendég- vagy menedékházat. A zarándokszállás Rodosz város és Lindosz között, Aphandou mellett épült meg – bármilyen nemzetiségű utazót befogadott.

1441 körül még egy zarándokszállás és hozzá kapcsolt confraternitas épült meg, szintén a borgo-ban, az ottani latin plébániatemplomhoz csatolva.

1442-ben pedig egy szegények részére alapított görög ispotály is létesült a borgo-ban.

A rend tehát engedte a fő ispotály mellett az egyéni alapítású kegyes tevékenységet. Noha a johanniták jó kapcsolatban álltak a helyi görög származásúakkal, hangsúlyoznunk kell, a görögök számára nem volt megengedve, hogy központi ispotályukba beléphessenek. Ezen túlmenően a Levantéban, ill. a Közel-Keleten született latin származásúakat sem vették fel a rendbe lovagként (*milites*).[57]

A rodoszi johanniták gyakorlati támogatást nyújtottak a keletre utazó zarándokok számára. A rend nemcsak Rodosz területén törődött az utazókkal, szegényekkel és betegekkel. 1418-ban Cipruson, a rend egyik, Famagusta és Nicosia között lévő házában szállt meg Nompar of Caumont, majd útját folytatva Nicosiában, a johanniták *„nagy vendégházá"-ban* is megpihenhetett.

Fontosnak tartották a szentföldi johannita hagyományok ápolását, az 1480-as években a rodoszi nagymester saját költségén bútoroztatta be a régi jeruzsálemi ispotályt.

Az 1437-ben elhunyt Fr. Antoni Fluvia katalán nagymester 10.000 forintot hagyományozott egy új rendi ispotály számára. A munka 1440-ben kezdődött, Jean Bonpart de Lastic nagymester idejében. Számos pénzügyi nehézség után végül az épület-komplexum építése 1481–89-ban fejeződött be, Pierre d'Abusson nagymestersége alatt.

Az ispotály egy impozáns, nagy udvar körül épült fel. Az épület földszintjén raktárak és utcára tekintő boltok voltak, amelyeket – a bevétel növelése végett – bérbe adtak. Stílusa a bencés monostorok ispotályaira emlékeztetett, de még inkább a rend saját építészeti modorát követte, amelyet Jeruzsálemben és Akkóban alakított ki a 12. században.

Jellegzetessége volt a keleti szárny első emeletén lévő nagyterem, mely 51 méter hosszú és 12,25 méter széles volt, középen felosztva nyolcoldalú oszlopok sorával. Az oszlopfőket váltakozva díszítette a johannita kereszt motívuma és az építés végén regnáló nagymester, Pierre d'Abuson címere. Az orvosi tevékenység itt zajlott. Az egész terem egy nagy, nyitott, két átjárós, hatalmas méretű kórházi osztály volt, elfüggönyözött ágyakkal. Ebben harminckét közös ágyon akár száz beteget is el tudtak helyezni. A vastag falak elvékonyodásaiban különleges helyiségeket alakítottak ki: volt itt egy kisebb terem, refektórium, konyhák, ill. elkülönített szobák. A kápolna az osztály közepén volt, a főbejárat felett. Déli végéhez csatlakozott a refektórium. A latrinák is a falakba voltak beépítve. Az udvar északi fala mentén privát

szobák helyezkedtek el, elsősorban magas rangú látogatók vagy a rend tisztségviselői számára. A földszinten, körben az udvaron, a kiszolgáló szobák voltak. Ezek szomszédságában egy kiegészítő udvar vezetett a kertbe, ahol zöldségeket és gyógynövényeket termesztettek.[58]

Egy cseh főnemesi származású zarándok, Johann Lobkowicz (Jan Hasištejnský z Lobkovic, 1450–1517) 1493-ban alapos leírást adott az ispotályról. Megemlítette, hogy amikor szolgájával itt szállásolták el, étkezésükkor fehér kenyeret és bort is kaptak. Magáról az intézményről pedig ezeket írta:

„A Kórház épülete faragott kövekből épült fel, szerkezete szabályos négyzet alakú. Ablakai köröskörül nagyok és szélesek, közöttük keskeny falak húzódnak. Egyik ablak a másik után következik, így beláthatunk az épületbe, amelynek minden része finoman ki van festve. A rodoszi nagymester biztosított járadékot ezen intézménynek. Eszerint bármely keresztény embert, aki idejön, legyen akármilyen alacsony vagy magas rangú, ha beteg lesz, és Isten nevében azt kéri, haladéktalanul fel kell venni. Az ispotályban azonnal el kell látni gyógyszerekkel és más szükséges dologgal, azaz étellel, itallal és ágyneművel. Amennyiben fontos személy, kapjon saját szobát; ha alacsonyabb rangú, akkor számukra van egy tiszta és nagyon hosszú terem, ebben kettős sorokban vannak ágyak, közülük néhányon betegek fekszenek. Ezek jól megépített ágyak és tiszta, fehér ágyneművel is el vannak látva. Mindegyik ágyon egy vörös posztótakaró van, mert itt nincsen olyan hideg (mint Bohémiában). Majdnem minden ágy mellett egy ajtó nyílik az erkélyre, így a betegek kimehetnek levegőzni, amikor csak akarják. Itt a balkonon még árnyékszék is található. Az épületben van még egy nagy konyha is, számos szakáccsal, akik a betegeknek készítik az ételeket. Az is elő van írva, hogy minden betegnek legyen egy szolgálója, aki gondoskodik róla és kiszolgálja, bármire is van szüksége. Az előírás szerint két orvos van, hites doktorok, akik naponta kétszer ellenőrzik a beteget: egyszer reggel és egyszer este. Ezek az orvosok reggelenként megvizsgálják a betegek vizeletét, és ha valami szükséges a gyógyszertárból az illető betegségére, akkor nyomban papírra vetik a szükséges dolgokat. A közelben van a gyógyszertár, amelyet ugyanaz a nagymester alapított. Az erre kijelölt hivatalos személyek ezt nyomban elkészítik a patikában. Jóllehet sok florenus az értéke, de a gyógyszerért semmit sem kell fizetniük a betegeknek. Továbbá ugyanaz az orvos leírja egy papírra, milyen fajta ételt és mikor adjanak a betegnek; az erre kijelölt személyeknek pedig biztosítaniuk kell mindazt, amit az orvosok leírtak és elrendeltek. Mindezeket a dolgokat három emberre bízták: egy johannita lovagra és két egyházi személyre, mindegyikük feleskudött erre. Ugyanakkor azt is láttam, hogy a betegeknek ezüst tálakban szolgálták fel ételüket, és szintén ezüstkanállal fogyasztották a folyékony ételt. Senkinek sem kell fizetnie semmiért, amíg itt tartózkodik, kivéve, ha önként és jó szívvel ad valamit a szolgájának, aki felszolgált neki."[59]

Úgy tűnik, a rodoszi ispotályt döntően betegek és lábadozók számára tartották fenn. Erre utalhat például, hogy amikor 1390 táján Domenico d'Allemagna admirális magas rangú zarándokokkal utazott Jeruzsálembe, az utazók nem itt, hanem a tenger felőli fal mentén fekvő Sainte Catherine *hospitium*-ban kaptak szállást.[60]

A gyógyító és kegyes tevékenység mögött jól szervezett adminisztráció állt. Amikor 1440-ben az új épület megnyílt, a szabályok részletesen meghatározták mindezeket. (A johanniták 1182. évben megalkotott első reguláinak talán ez volt az első nagyobb revíziója.) Ezek és az ezt követő további rendeletek egyaránt szabályozták a raktárak ellenőrzését, a hivatalos személyek esküjét, a káplánok kinevezését, a gyónást és az imákat, az étrendet és a ruházatot, óvintézkedéseket a csalással szemben, a temetést, az alamizsnát és a hagyatékok ügyét is. A johannita rendi testvérnek teljes jogköre volt. Némi problémát és vitát jelentett az a helyzet, amikor *incurabilis* (gyógyíthatatlan) johanniták hónapokra elfoglaltak szobákat, miközben nem volt hely azok számára, akik még megmenthetőek lettek volna.

Rodoszon nagy figyelmet fordítottak a szimbolikus dolgokra és a hagyomány fenntartására is. Minden évben, Nagycsütörtökön a *seneschal* (udvarmester) megmosta a szegények lábát (*„A mi urunk a beteg")*, míg a nagymester *„Krisztus szegényei őrizőjének"* (*pauperum Christi custos*) nevezte magát. Az egykorú beszámolók szerint a nagymester és 12 társa naponta 12 beteget etetett meg saját kezűleg – jelképes a cselekedet és a létszám.

1340 előtt az volt a szokás, hogy a nyugatról érkezett *responsió*-kat és más járandóságokat először a betegekhez juttatták el, és csak azután került a kincstárba. Mint már említettük, az 1314 és 1478 közti elszámolások azt mutatják, hogy a rend költségvetésének mintegy 7,5 %-át fordította a rodoszi ispotályra.

Az ispotály egykori személyzetére vonatkozóan több érdekes és értékes adattal rendelkezünk.

1445-ben a nagymester – kivételes módon – hosszas vizsgálatot követően orvosi fokozatot (*fisicus et professor artis medicine*) adományozott egy zsidó orvosnak, Jacuda Gratiano-nak. Ezáltal megengedte számára az orvosi tevékenység végzését a rend ispotályában, miután esküt tett a zsidó bibliára. Jacuda Gratiano egy másik zsidó orvos, Vitale Gratiano fia volt, aki 1427-ben kapott pápai engedélyt, hogy a keresztényeket gyógyíthassa az ispotályban.

A rend ispotályában két orvost alkalmaztak. Az orvosok naponta kétszer „viziteltek" az osztályon, egyikük éjjel volt szolgálatban. Az orvosi fizetés évi 250, a sebészé pedig 120 florenus volt. Ezek a fizetések alacsonynak tűnnek. Nyugat-Európában az orvosok 1400 tájékán évi 200–400 forintot és ellátást kaptak, míg egy sebész 150 forint jövedelmet kapott.

Az orvosok utasítását egy írnok rögzítette. Szigorú szabályok vonatkoztak a gyógyszertár működésére is, a mérgeket kulcsra zártan tárolták.

Rodoszon a személyzethez számos szolgáló tartozott, közöttük nők is, de nincs semmi jele egy külön női háznak vagy női ispotályosoknak.

Igen elgondolkodtató, hogy Rodoszon, a Johannita Rend központjában, a 15. század első felében a különféle rendű és rangú szolgák között férfi és női *keresztény rabszolgák* is végeztek ápolást! A név szerint ismert szolgálókra vonatkozó utalások között egy számunkra különösen értékes adatra is bukkanhatunk. A források megemlítenek egy Helena nevű, Magyarországról származó rabszolgát (!), akit 1414-ben felszabadítottak, elismerésképpen a betegek körül végzett áldozatos szolgálatai jutalmául.[61]

Soror Margarita of Negroponte, egy igen vagyonos özvegy nemesasszszony esete is különleges. Ő feltehetően *donatus* vagy *consoror* volt, önkéntes karitatív munkája a kenyerek sütése volt. Az ispotály szegényei számára saját kemencéjében saját maga végezte a sütést: *„panem elemosinem per domum nostram Christi pauperibus"*.[62]

Legkésőbb a 15. században a johannita testvérek infirmáriuma is már bizonyosan az ispotályon belül volt. Az egyes johannita lovagoknak külön szobájuk lehetett.

Ahogyan láthattuk, a rend tagjai is részt vettek a betegek gyógyításában. A johannita rend leendő tagjai a kolostorban töltött tanulóéveik után nemcsak katonai és tengerészeti kiképzést kaptak, hanem kórházi szolgálatot is kellett teljesíteniük. Ezután tettek csak fogadalmat.[63]

Több sikertelen török támadás visszaverése után, 1522-ben II. Szulejmán ismét ostrom alá vette Rodoszt. Elkeseredett harc kezdődött, még az ispotály betegei is segítettek a lovagoknak az ostrom visszaverésében. Végül hathónapos ostrom után, 1522 karácsony estéjén a lovagok megadásra kényszerültek. Szabad elvonulást fejében 1523. január 1-jén elhagyták a szigetet.

A nagymester és a rend vezetői egyebek között magukkal vitték a rend szent ereklyéit és irataik nagy részét. Hajókra tették betegeiket, valamint a szigetről menekülők százait is. Szicíliát 1523 áprilisában érték el. A priorátus messinai épületében rendezték be ispotályukat, ahol a nagymester, Fr. Philippe Villiers de l'Isle Adam naponta maga is etette a betegeket. Amikor ez az ispotály megtelt betegekkel és pestisesekkel, a nyár folyamán egy gályával észak felé hajóztak, de a pestis utolérte őket Nápoly kikötőjénél. A járvány miatt elkülönítették őket, s Nápolytól nyugatra, Baia partjainál, egy elhagyott területen rendezhették be ispotályukat. Később innen is tovább kellett hajózniuk: további állomásaik Civitavecchia, Viterbo, Corneto, Villefranche, Nizza és Siracusa voltak. Végül – VII. Kelemen pápa közbenjárására – V. Károly császár 1530. március 23-án jelképes évi bérért, egy vadászsólyom áráért felajánlotta nekik a szicíliai királysághoz tartozó Máltát a környező szigetekkel és Tripoli erődjével együtt.

Philippe de Villiers de L'Isle-Adam nagymester 1530. október 26-án VII. Kelemen pápa jóváhagyásával elfoglalta Máltát. Ettől kezdve lett a rend neve Máltai Lovagrend.

A sziget stratégiailag fontos helyén, Birgu városában rendezték be a rend központját és ispotályát – egy már meglévő épületben. Új ispotály építését 1532-ben kezdték el, egy év alatt el is készült. 1538-ban viszont már a bővítéséről kellett dönteniük. Az ispotályos hagyomány folytatódott. A máltai *hospitale* valószínűleg a rodoszi statútumok alapján működött. Elődeivel szemben a birgu-i ispotály nem fogadott zarándokokat.

A máltai megtelepedést is a törökökkel vívott harcok követték. 1565-ben zajlott Málta több hónapig tartó ostroma, amelyet a lovagrend sikeresen visszavert.

1565 után felépült az új város, Valletta, benne az új rendi kórház, az *infermeria*. Ez a hatalmas épületkomplexum az akkori idők legnagyobb kórházaként kiterjedt egészségügyi tevékenység végzésére volt alkalmas. Málta lakosságát is el tudták látni. Eltértek a Rodoszon kialakított szokástól is, ami szerint a rend ispotálya nem nyújtott segítséget a görög népességnek.[64] (Ennek az intézménynek az ismertetése már meghaladná írásunk kereteit.)

A későbbi évszázadok során a rend teljesen elhagyta katonai foglalatosságát. Visszatértek eredeti tevékenységükhöz, a szegények és betegek ápolásához, gondozásához – amellyel tulajdonképpen sohasem hagytak fel. Napjainkban a *Máltai Lovagrend* és egész világot behálózó fiókintézményei, a brit *St. John's Ambulance Association*, a német *Malteser Hilfsedienst* és *Johanniterorden* egészségügyi és jótékonysági szervezetei tovább folytatják az egykori nemes johannita hagyományt, immár kilenc évszázada.[65]

10. A Szent János Lovagrend hatása a korabeli Európa egészségügyére

A Szent János Lovagrend leghatalmasabb ispotálya Jeruzsálemben, ill. a rend mindenkori székhelyén működött. Emellett számos ispotályt létesítettek és tartottak fenn az Európából a Szentföldre vezető zarándokútvonalak mentén. Ennek az ispotályhálózatnak a kiépítése példaértékű volt Európa történelmében, a johannita ispotályok mintaként szolgáltak hasonló intézmények létrehozásában vagy megújításában.

Hangsúlyoznunk kell azonban, az európai ispotály-hálózat működtetésének fő célja a szentföldi központok anyagi javakkal, valamint „hadrafogható" emberekkel való ellátása, ill. a Szentföld felé tartó zarándokok ellátásának biztosítása volt. Nem lehetett – és nem is volt – céljuk az egyes országok egészségügyének és szegényügyének támogatása.

Ezzel egyidőben Európában a 12. századtól fogva érezhetően csökkent a szegények és betegek ellátása. Az egyház a kor megváltozott gazdasági, politikai és szociális viszonyai között egymagában már nem tudott megfelelni hagyományos feladatának, a betegek és szegények ellátását nem tudta maradéktalanul megoldani. Ennek főbb okai a népesség növekvő száma, az urbanizáció és vele együtt a fokozódó migráció, valamint a korszak erőteljes gazdasági változásai voltak. A gazdaság 10–12. századi fellendülését követően visszaesés jelentkezett. Ennek hátterében a fokozódó infláció mellett természeti okok is jelentős szerepet játszottak: Európában a 13. század elejétől lassú lehűlés kezdődött, ez az ún. kis jégkorszak drámai módon csökkentette a mezőgazdasági termelést. Mindezek következményeképpen nőtt a szegénység, gyakoribbá vált az éhezés, erőteljesen romlott a lakosság egészségügyi állapota. A rossz higiénés viszonyok elősegítették a különféle járványos betegségek terjedését. Az 1347. évi nagy pestisjárványnak voltak a legborzasztóbb következményei.

Egyre szükségesebbé vált új egészségügyi és karitatív intézmények létrehozása. A johanniták – noha őket ugyanúgy sújtották a gazdasági és politikai nehézségek – személyes példájukkal inspirálták nemcsak a tehetős egyházi és világi főurakat, hanem a segítség nyújtására képes szegényebb rétegeket is. Spirituális kisugárzásukkal is elősegítették a kegyesség, a szolidaritás nagyobb mérvű elterjedését Európában.

Példájuk hatására létrejöttek a közösség segítségre szoruló tagjait támogató confraternitások, testvériségek. Johannita mintát követett több, betegápolással foglalkozó rend, például a 12. század végén megalakult Szentlélek Ispotályosok Rendje – szabályzatuk, a betegek felé való fordulásuk nagymértékben hasonlított a johannitákéhoz. Ez a rend is egy európai ispotályhálózatot hozott létre, ennek eredményeképpen a középkori Európában közel 1000 kórházat tartottak fenn.

A szükség kikényszerítette, hogy a nagyobb és tehetősebb városok új, nagyobb és korszerű ispotályokat hozzanak létre, másrészt fokozatosan átvették az addig szerzetesi kézben lévő, gyakran rosszul működtetett ispotályokat. Az addigi monasztikus, ill. városi *hospitale*-k (*hospitale pauperum*-ok) egymástól nagymértékben különböztek, eltérőek voltak méretükben, felszereltségükben, irányításukban és szervezettségükben. A korabeli európai ispotályok között voltak mindössze néhány személy befogadására épült, utak menti *xenodochium*-ok. A városokban, püspöki székhelyeken 20–25 fő ellátására szolgáló, közepes méretű ispotályok épültek, míg a legfontosabb – egyben legnagyobb – városokban 75–150 vagy még több ember befogadására is alkalmas intézményeket emeltek. A Szent János Lovagrend működésének hatására az egyes ispotályokon belül fokozatosan nőtt az ellátás szervezettsége, nőtt a medikalizáció mértéke is. A *hospitale*-k a 12–13. századtól fogva elkezdtek orvosokat és sebészeket alkalmazni, ezzel egyidőben fellendült az európai „*universitas*”-okon az orvosok képzése.

Újszerű volt az is, hogy a Szent János Lovagrend – ugyanígy a Templomos Lovagrend is – jól szervezett, egységes gazdálkodást és pénzügyi rendszert vezettek be. Gondosan megszervezték nagyszámú birtokaik gazdálkodását, hogy a befolyt összegekből – valamint az ugyancsak jelentős értékű adományokból – elő tudják teremteni a működésükhöz szükséges hatalmas költségeket. A Johannita Rend lényegében egy jól szervezett, spirituális és egyben gyakorlati célokat is szolgáló, „globális és multinacionális" jellegű hálózatot hozott létre Európában.

A számtalan nehézség közepette csak így tudtak eleget tenni eredeti célkitűzéseiknek, amit híven kifejezett jelmondatuk: *„A hit védelme, a szegények szolgálata."*

Amint már említettük, igen nagy különbségek voltak a Szentföldön kívüli johannita – és nem johannita – ispotályok méretében és betegellátásuk színvonalában. Mindezeket jobban megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy a 11–14. századi Európa és a Mediterraneum vallási, kulturális és gazdasági szempontból is igen sokszínű volt. Az egyes európai ispotályok ezért is sokban különböztek egymástól, lehetőségeik nagyon eltérőek voltak. Azt is meg kell említenünk, hogy az iszlám területeken létesített nagyszabású ispotályokban (*bimaristan*), avagy a bizánci Pantokrátor ispotályban is olykor magasabb szintű gyógyítás folyt.

A renden belül 1291-ig a szentföldi johannita *hospitale*-k biztosították a legjobb ellátást és gyógyítást. Európai ispotályaik – eltérő feladataiknak megfelelően – sokkal inkább csak szállást biztosító intézmények (*xenones, xenodochia*) voltak, de a rend szellemének megfelelően ugyanúgy ápolták és gondozták a hozzájuk került betegeket. A zarándokok ugyanis viszontagságos útjuk során nemcsak kimerülten, de gyakran betegen és sérülten érkeztek meg egy-egy *hospitale*-ba, ahol ellátást és a lehetőségeknek megfelelő ápolást kaphattak.

Egyetemet végzett orvos, megfelelően szakképzett ápolószemélyzet ritkán szolgált ezekben az ispotályokban. Mint már említettük, Nyugat-Európában inkább csak a nagyobb világi kórházaknak volt állandó orvosa. A Magyarországon vizsgált ispotályokban még ideiglenes orvosi ellátásra nézve sincsenek adataink.[66]

Az eltérő körülmények és nehézségek ellenére a johanniták európai vagy szentföldi ispotályai a korabeli medicina legmagasabb szintjén igyekezték végezni gyógyító tevékenységüket. Szerepük azonban túlmutat egyszerű egészségügyi tevékenységnél. A keresztény vallás terjesztésében betöltött szerepük mellett talán a leglényegesebb az elesettek, a szegények és a betegek felé fordulásuk, ez a *charitas* máig példaértékű. A „johannita" vagy „máltai" jelző ma is tiszteletet vált ki. A Szent János Lovagrend létrejötte és tevékenysége nélkül a mai Európa szegényebb lenne.

(A 7–13. képek a rend jelképének, a máltai keresztnek a változatait mutatják be.)

A Brief History of the Order of Saint Lazarus of Jerusalem. In: http://www.st-lazarus.org.au/history.html

Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 148–168.

Boas, Adrian J.: Archeology of the Military orders. A survey of the urban centres, rural settlements and castles of the military orders in the Latin East (c. 1120 – 1291), Routledge, London and New York, 2006, 42–46, 50–54.

C. Savona-Ventura: The Domus Leprosorum in Crusader Jerusalem. It-Tabib tal-familja - Maltese Family Doctor, 2005, 14(2):67–70, in: http://web-cache.googleusercontent.com

C. Savona-Ventura: The Hospitaller Order of Saint Lazarus, Association for the Study of Maltese Medical History, Malta, 2005, 9.

Demurger, Alain: A Hospitaller Soror at Rhodes, 1347. In: Luttrell, Anthony: Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West. Aldershot, Ashgate, 2007, XXIII. 129–143.

Dési Illés: A johannita lovagok és máltai kórházuk, Egészségtudomány, (54) 2010, 4, 91–104.

Hirschberg, Ruth Maria: Hospitäler und Heilmethoden der Johanniter. Ein geschichtlicher Überblick von den ersten Anfängen in Jerusalem bis zum großen Hospital auf Malta, Karfunkel - Zeitschrift für erlebbare Geschichte, 2002: 38, S. 8–14.

Homonnai Sarolta - Hunyadi Zsolt: A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája, Documenta Historica 26., JATE Történést Diákkör, 1996.

Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő-Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208. o.

Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, In: Aetas, 2002, 4. szám, 52–76. o., 53–54.

Hunyadi, Zsolt: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387, METEM - CEU University, Budapest, 2010.

Kohout, Natalie: The Order of St Lazarus in the East, 2005. In: http://www.-militaryhistoryonline.com/crusades/articles/stlazarus.aspx

Kurecskó Mihály, Stossek Balázs: A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon, 2004, http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/oktatas/sztsir.pdf

Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 64–81.

Magyar Katolikus Lexikon > J > Jeruzsálemi Szent János Lovagrend: http://lexikon.katolikus.hu/

Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében, In: Soproni Szemle, 2003, Sopron, III. szám, 218.

Nicolle, David: Knights of Jerusalem. The Crusading Order of Hospitallers 1100–1565, Osprey Publishing, 2008, 14.

Porter, Whitworth: A History of The Knights of Malta or the Order of The Hospital of St. John of Jerusalem, Vol. I. Palestine-Rhodes, London, 1858, Longman, Brown, Green, Longmans & Roberts,103.

Pringle, Denys: The Churches of Jerusalem. A Corpus, Volumen III, 2007, New York, Cambridge University Press, 196.

Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége, I. kötet, Budapest, Dinasztia kiadó, 2008, 561–567.

Risse, Guenter B.: Mending Bodies, Saving Souls. A History of Hospitals, Oxford University Press, 1999, 137–148.

Savona-Ventura, C.: The Hospital of the Order of St. John in Jetusalem. Historia Hospitalium. Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Krankenhausgrschichte, 2004–2005, 24:25–53. (http://geociti.es/HotSprings/2615/medhist/hospital1.htm)

Savona-Ventura, C.: The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem, www.stlazarusmalta.org/.../, 3, 4.

Sire, H. J. A.: The Knights of Malta, 1994, Yale University Press, 209.

Struckmeyer, Myra: Female Hospitallers in the Twelfth and Thirteenth centuryes. A dissertation submitted to the faculty of the University of North Carolina in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Department of History. Chapel Hill, 2006, 84–86. (Forrás: https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent?id=uuid...2d28...)

Veszprémy László (vál. És ford.): Az első és második keresztes háború korának forrásai, Budapest, Szent István Társulat, 1999. 169, 181.

Mitchell, Piers D.: The infirmarie of the Order the Temple in the Medieval Kingdom of Jerusalem, In: Barbara S. Bowers (ed.): The medieval hospital and medical practise, Aldershot, 2007, Ashgata, 230–234.

II.
JOHANNITA ISPOTÁLYOK A KÖZÉPKORI MAGYARORSZÁGON

Az elmúlt mintegy másfél évszázadban sokan foglalkoztak a johanniták magyarországi történelmével és a rendnek hazánk életében betöltött szerepével. A történészek számára nem könnyű feladat a Szent János Lovagrend magyarországi praeceptorátusainak összegyűjtése. A munkát hátráltatja a kisszámú, szórványosan fellelhető írott dokumentum, az ispotályok ritka említése, a rendházzal is rendelkező települések és az egyszerű birtokok elkülönítése, valamint az oklevelekben használatos latin kifejezéseknek a többértelműsége. A középkorban ugyanis Magyarországon általában „keresztesek"-nek, tehát „*cruciferi*"-nek hívták azokat, akik ruházatukon keresztet viseltek, és mindenki ispotályos rendnek volt a tagja, akinek a rendházához ispotály (*domus hospitalis*) tartozott. A számtalan, „keresztes"-nek címezhető rendház közül így nehéz kiválasztani, hogy melyik volt a Szent János Lovagrendé. A 17. század első felében például a Pázmány Péter-féle, középkori szerzetes házakat összeíró lajtsom huszonegy johannita konventet sorol fel. Közülük azonban csak tizenkettő volt valaha valóban a johannitáké.

A helyes kép kialakításában jelentős szerepet játszott Boroviczény Károly-György, aki az Orvostörténeti Közleményekben[67] tisztázta a *stefaniták* szerepét, elkülönítve őket a többi keresztes rendtől, így a johannitáktól is, akikkel főként Magyarországon tévesztették össze őket.

A múlt századi nagy orvostörténészeink általában úgy tekintettek a johanniták egyes házaira, hogy azokban feltétlenül kellett lennie működő ispotálynak. Ismereteink bővülésével ez a feltevés napjainkra már lényegesen átértékelődött: a birtokok ill. johannita házak többségükben csak gazdasági tevékenységet folytattak.

Az elmúlt évszázadok történészeinek, valamint vallás- és orvostörténészeinek nagy erénye, hogy az utókor számára hatalmas anyagot gyűjtöttek össze, sokszor ma már alig hozzáférhető levéltárakból, magánkönyvtárak-

ból. A korábbi jeles kutatók közül kiemelnénk Knauz Nándor és Reiszig Ede nevét. A johannita renddel foglalkozó művek nagy számát jelzi, hogy a témáról külön bibliográfia is megjelent.[68]

Az utóbbi évtizedekben világszerte felgyorsultak a lovagrendekkel, közöttük a johannitákkal foglalkozó kutatások. Hazánkban az elmúlt évtizedben elsősorban Hunyadi Zsolt írt alapvető tanulmányokat a Szent János Lovagrend magyarországi történetéről. Művei jelen munkánk számára is alapvető forrásként szolgáltak. Az eddigi kiterjedt kutatások ellenére azonban számos fehér folt van jelenleg is a johanniták hazai tevékenységével és szerepével kapcsolatosan. Bízhatunk ezeknek csökkenésében, hiszen a jövőben a hazai és külföldi levéltári források (pl. a Vatikáni Levéltár) további kutatása is folytatódni fog, így várhatóan előkerülnek majd további, Magyarországra vonatkozó adatok. Az alábbiakban az általunk ismert források alapján próbáljuk meg összefoglalni a Szent János Lovagrend hazai történetét, alapvetően orvostörténeti szempontból.

1. A Jeruzsálemi Szent János Lovagrend a középkori Magyarországon

Magyarország és a Johannita Rend között már a 12. században léteztek kapcsolatok. Erre vonatkozó első adatunk 1135-ből való. Ekkor egy Petronilla nevű magyar hölgy Jeruzsálemben szálláshelyet vásárolt magyarországi zarándokok számára („*domum sue genti*"), amelynek során kapcsolatba került a Szent János Lovagrenddel. Az adásvételről készült oklevél egyik tanúja „*Raimondus, Magister Hospitalis*", azaz Raymond du Puy, johannita nagymester volt.

Nem csupán a magyar, hanem az itt átvonuló nyugati zarándokok is fenntartották az összeköttetést Magyarország és a Szentföld között. A kapcsolat jelentősége, intenzitása a keresztes háborúk megindulásától kezdve növekedett. Az első keresztes hadjáratból Európába hazatérő keresztesek között már valószínűleg voltak johannita lovagok.

Magyarországon az első johannita lovagok a 12. század közepén telepedtek le. II. Géza uralkodásának (1141–1162) idején, a második keresztes hadjáratra induló és VII. Lajos francia király vezette átvonuló sereggel jelenhettek meg hazánkban. Valószínű, hogy a fiatal, alig harmincegy évet élt király (aki két évtizedes uralkodása alatt szinte állandóan harcolt, és sokra becsülte a lovagi erényeket) adományokkal rávehetett néhány johannita lovagot, hogy rendházat alapítsanak Magyarországon.

Első házuk alapjait a Szentföldre vezető szárazföldi zarándokút mentén, Székesfehérvárott rakták le. Sorsa szorosan összefüggött az Ispotályos Rend általános sorsával hazánkban.

Martyrius esztergomi érsek alapította 1156–57-ben, III. Béla egy 1193-as oklevele szerint Martyrius érsek idején (1157 körül) a ház falai már félig álltak. A johanniták támogatását szívügyének tekintette a királyi család. A rend magyarországi megtelepedésében II. Géza feleségének, Eufrozina királynénak a szerepe legalább olyan jelentős volt, mint magáé a királyé. Martyrius (1157), majd Géza halála (1162) után a fehérvári rendház befejezését ő segítette, s hatalmas adománnyal látta el azt. (Később egyik lányuk, Erzsébet cseh hercegné is támogatta a csehországi johannitákat). Eufrozina birtokadományai képezhették alapját a rend későbbi terjeszkedésének: Aracsa, Bonyhádvarazsd, Csurgó, Gyánt, Újudvar alapításának.

Az özvegy királyné többször főszereplőjévé vált a királyi politikának: kezdetben kiskorú fia, III. István helyett kormányzott, majd annak fiatalon bekövetkezett halála után második fia, a Bizáncban nevelkedett III. Béla ellen fordult, és helyette ifjabbik fiát, Géza herceget akarta trónra juttatni. Ezért Béla az anyakirálynét elfogatta, majd a Szentföldre száműzte. Eufrozinát szentföldi száműzetésébe elkísérte legkisebb leánya, Margit hercegnő is. A johanniták iránt kiváltképpen kegyes Eufrozina királyné élete végén Jeruzsálemben apácafátylat öltve a johanniták rendházában talált otthonra, majd amikor Szaladin szultán 1187-ben elfoglalta a szent várost, és a lovagrendek elvonultak onnan, a baziliták Szent Szávának szentelt monostorában húzta meg magát. Amikor 1193 körül meghalt, holttestét a Szent Theodosziosz Lavra Mária Istenanyának (Theotokosz) szentelt templomában helyezték örök nyugalomra.[69] A Szent János Lovagrend iránti szeretete jeléül halálos ágyán a rend ruhájába öltöztették. Holttestét később hazahozták, és a lovagrend székesfehérvári templomában temették el.

A johanniták Magyarországon általánosságban nagyon kevés magánadományban részesültek. Fennmaradásuk anyagi hátterét a királyok támogatásának köszönhették. III. Béla 1170 első felében szentföldi birtokvásárlásra tett adományt a johannita nagymesternek, s a megvásárolandó birtok jövedelmét a szegények javára ajánlotta. Ez az adomány fontos mérföldkő lehetett a rend és Magyarország kapcsolatában. A 12. század utolsó évtizedének egyik legfontosabb mozzanata III. Béla 1193-as adománylevele volt, amelyben Eufrozina birtokadományait megerősítve és kibővítve hosszú évtizedekre meghatározta a rend hazai fejlődését.

A 12. században a székesfehérvárin kívül még csak egy johannita *domus* létezése valószínűsíthető: a Zala megyei Szent Péter monostort birtokolhatták a johanniták, amelynek azonban nem ismert pontosan a helye. Ez egyike volt a ritka magánalapítású lovagházaknak (szemben a sok, uralkodói adományból épült házzal).

A 13. században a Magyar Királyság és a johanniták közötti kapcsolatok megerősödtek. III. Béla lovagi erények iránti lelkesedése, mély vallásossága és francia-bizánci családi kapcsolatai miatt nagy érdeklődést tanúsított a szentföldi események iránt. Uralkodásának idején vonult keresztül a Ma-

gyar Királyság területén a III. keresztes hadjáratba vonuló Barbarossa Frigyes német császár ötvenezer fegyveresből és körülbelül ugyanennyi fegyvertelen zarándokból álló serege, akik között a lovagrendek tagjai is képviseltették magukat. III. Béla király második házasságával még szorosabbra fűződtek a szentföldi kapcsolatok, Margit királyné ugyanis VII. Lajosnak, a keresztes háborúba vonuló francia királynak a lánya volt. A király nem csupán támogatta a johannitákat karitatív és fegyveres szolgálataikért cserébe, hanem igénybe vette közvetítő szolgálatukat diplomáciai feladatokban és országok közötti kereskedelmi ügyletekben. Például 1170-ben, még bizánci tartózkodása idején a johanniták nagymesteréhez fordult, hogy vegyen neki és feleségének Jeruzsálemben telket és házat. A nagymester végül csak Emmauszban tudott házat és birtokot vásárolni számukra, mert Jeruzsálemben nem volt szabad telek. Ennek a birtoknak a jövedelmeit a szentföldi szegények (és a johanniták) közvetlen támogatására szánta a királyi pár. Feltételezhetjük, hogy állandó kapcsolat létezett a szentföldi és a magyar johannita rendházak között is: a lovagok utazásain kívül követjárás zajlott, küldöttségek jöttek és mentek.

III. Bélának szándékában állt harcolni a Szentföldért, de keresztes hadba vonulását meghiúsította 1196-ban bekövetkezett halála. Margit királyné viszont megvalósította vágyát, és férje halála után elutazott a Szentföldre. Az volt a szándéka, hogy eljusson Jeruzsálembe, de csak Akkóig ért el. Megbetegedett és meghalt, Akkóban temették el. Idősebbik fia, Imre király is fogadalmat tett keresztes hadjárat vezetésére, de a keresztes eszme (és a hadjárathoz szükséges vagyon) végül kisebbik fiára, II. Andrásra szállt, aki csak 1217-ben váltotta valóra apja terveit.

II. András vezette az V. keresztes hadjáratot a Szentföldre, amelynek során 1218-ban meglátogatta a tengerparton lévő, hegycsúcson épült Margat várát is. Margat erődje ekkor a Szent János Lovagrend szentföldi központja volt. Itt – az átadott oklevél szerint – a király *„látván a Szentföldön a johanniták áldásos működését, a margati várban tartózkodó rendtársaiknak a szalacsi só jövedelméből évenként húsvétkor fizetendő 100 ezüstmárkát rendelt el"*. Ez igen bőkezű felajánlás volt, az adományozás idején a 100 márkányi ezüst súlya meghaladta a 23 kilogrammot.[70] A nagylelkű adományt a pápa is megerősítette 1218-ban, majd a király is 1225-ben.

A bihari Szalacs központi szerepet játszott a magyarországi sókereskedelemben, itt volt az észak-erdélyi sóbányák lerakata. Az Aranybulla 25. cikkelye is rögzítette, hogy az országon belül csak Szalacson és Szegeden lehet sót tárolni.

II. András is erősen kötődött a johannitákhoz: a rend legbőkezűbb *donátus*a volt, így maga is tagja lett a lovagrendnek, és elérte, hogy a magyar királyi család minden férfitagja donátusként johannita lovag lehessen. II. András feltétlen bizalmát a rend irányában jól jelzi, hogy az Aranybulla egyik példányának őrzésével a johannitákat bízta meg, s az uralkodót halála után a rend egyenruhájában temették el.

A szalacsi sóból származó jövedelmet eleinte valóban megfizették, hiszen részben ebből épült újjá Margat vára. Az adományok azonban IV. Béla idején már nem érhettek célba a megállapodásnak megfelelően, mert az akkori pápa, IV. Sándor 1259-ben figyelmeztette Bélát, hogy teljesítse apja ígéreteit.

Pedig a Szent János Lovagrend létének elengedhetetlen feltétele volt, hogy az európai birtokaik hasznából származó jövedelem rendszeresen eljusson a központba. A rend közel-keleti jelenléte és háborúi rengeteg pénzt emésztettek fel. Európai terjeszkedésük azt a célt szolgálta, hogy a birtokok hálózatával biztosítsák a szentföldi működés anyagi bázisát, „hátországát". A magyar rendtartományból is érkezett anyagi támogatás a rend szentföldi központjaiba. Ezt jól mutatja egy 1223-ból származó oklevél, amelynek összefoglalójából az alábbiakat idézzük magyar fordításban:

„János főnök és az esztergomi keresztesek konventje Hetényben lévő két ekényi földét, hogy a megkívántató pénzt a tengeren tulra elküldhesse (quia instabat nobis causa mittendi pecuniam vltra mare), eladja három márka ezüstön Hogel komáromi főesperesnek."[71]

III. Béla, Imre és II. András uralkodása idején a rend újabb birtokadományokkal és házakkal gazdagodott. Erre olyan írott emlékekből derül fény, amelyek – többek között – perekről, kiújuló vitákról szólnak. A lovagok előjogait több pápai bulla is rögzítette, de ezeket az európai államokon belül nem volt könnyű elfogadtatniuk. Egy ilyen, 1207-es okmány a Váci Egyházmegyében fekvő johannita birtokokról szól.[72] Ezek közé tartozhatott az a három rendház, amelyeknek a története több ponton is kapcsolódott egymáshoz: Szirák, Tolmács és Szomolya. Egy 1218 és 1321 között keletkezett, pontosan nem datálható írott emlékben szerepel a johannita lovagok sziráki (?) procuratora, Arnold. Az ott szereplő helységnév, „*Serrach*" „Szirák"-értelmezése azonban megkérdőjelezhető.[73] A sziráki rendház a tatárjárás után is fennállt, mert egy 1274-es oklevél szerint Péter volt a rendház főnöke (praeceptora), aki egyúttal a szomolyai és a tolmácsi rendházat is igazgatta.[74] A 14. században a rendház önállósága megszűnt, a lovagok itteni birtokait az esztergomi ház javadalmaihoz csatolták. 1371-ben az esztergomi házfőnök eladta a sziráki birtokot (*possessio Syragh*) egy András nevű orvosnak.[75]

Tolmács rendháza lehetett a másik, a Váci Egyházmegye területén található johannita ház, amely szintén a III. Béla/Imre/II. András nevével fémjelezhető korszak alapítása. A mai Kálvária-dombon álló templom elődje – az 1989-es ásatások eredményei szerint – egy erődített templom volt, amelyet nagy valószínűséggel a lovagok építtettek egy korábbi földvárra. (1800 körül még állt a rossz állapotú, régi templom, de 1845-ben összeomlott. Köveit beépítették az új templomba.) 1311-ben Csák Máté dúlta fel birtokaikat. 1321-ben újabb csapás érte őket: leégett a rendházuk, amelyet ismét újjá kellett építeniük. A 14. század közepére a rendház önállósága (a szomolyaival,

szirákival együtt) megszűnt, az esztergomi központhoz csatolták. 1453 áprilisában a johanniták tolmácsi jelenléte hivatalosan is megszűnt: Szentgyörgyi Székely Tamás lovagperjel (1453–1461), aki valamennyi magyarországi rendház fölött felügyeletet gyakorolt, hűbérbe adta a tolmácsi birtokot.

Kesztelc helye bizonytalan, valószínűleg a tolnai főesperesség területén volt – 1216-ban önálló házként szerepelt.[76]

Aracsa szintén a tolnai főesperesség területén feküdhetett – 1226-ban említik.[77]

Csurgón (Somogy megyében, a horvát határ közelében) mind a Templomos, mind a Szent János Lovagrendnek voltak érdekeltségei. A település a középkorban jelentős mezőváros volt, Zsigmond királytól városi rangot kapott. A templomosok ittlétéről 1163-ból van adat.[78] A rendház konventté, hiteleshellyé fejlődött. A pannonhalmi kolostori könyvtár egyik 1226-os okmánya szerint johanniták is éltek Csurgón, tehát nem csupán a Templomos Lovagrend feloszlatása után vették át azok rendházát.[79]

A johannita birtokok gyarapodásának fénykora volt a 13. század első fele. IV. Béla uralkodása alatt a johannita házak elsősorban a Dunántúlon, illetve Horvátországban találhatók. A források néhány esetben (Esztergomban, Győrött) fürdők, illetve (Sopronban, Székesfehérvárott) ispotályok birtoklásáról szólnak. A házak egy része korábban a fehérvári *praeceptoratushoz* tartozott, így feltehető, hogy ezeket a házakat innen alapították. A Szent János Rend birtokul kapta a Csurgó és Dráva közötti területet, így a birtokok és rendházak zöme egyre inkább a Dunántúlra és Horvátországra koncentrálódott. A fejlődést jelzi, hogy ekkor önállósult a magyar-szlavón rendtartomány is.

IV. Béla a johannita lovagokat kiemelten megbecsülte, támogatta, és személyes testőrségének használta őket. Feltételezhető, hogy a király belső embereiként, a személyes védelmét biztosító rendtagok közül néhányan mint orvosok és patikusok is szolgálhattak neki. Feladatuk azonban elsősorban az uralkodó személyes védelme volt. Nekik köszönhette a király, hogy ő is és környezetéből még sokan mások is életben maradtak a vesztes muhi csatában. A király csak a testőrségét adó johannita lovagok segítségével tudott elmenekülni.

A tragikus kimenetelű csatában a hazai templomos lovagok is részt vettek. Fogadalmukhoz híven életük végéig harcoltak az uralkodó védelmében a pogányokkal szemben, s mesterükkel együtt szinte valamennyien odavesztek a csatatéren. A johanniták kevésbé bocsátkoztak nyílt harcba, az ő feladatuk volt viszont az uralkodó kimentése a csatából.

A johanniták az üldöző tatárok elől egészen Trau váráig menekítették a királyt. A tatárjárás során a johanniták fehérvári házát és ispotályát a tatárok nem tudták elfoglalni, de azért a rendtagok a fehérvári konvent pecsétjét és talán levéltárukat is kimenekítették az Adriai-tenger partjára *(circa maritima)*.

Az 1246-os második tatár betöréskor is helytálltak a johanniták, IV. Béla ezért több adománnyal is kitüntette őket.

1247-ben a johannitákra bízta a Szörénységet egészen az Oltig, amit azonban a lovagok, máig sem tisztázott okok miatt, nem sokkal később elhagyták. (Ennek hátterében talán az akkor zajló, elkeseredett szentföldi harcok következtében kialakult személyi és anyagi hiányosságok állhattak.) Ez akkor is meglepő, ha tudjuk, hogy elsősorban nem adományról, hanem az uralkodó és a lovagok közötti szerződésről volt szó. Ráadásul, az európai gyakorlatban szokatlan módon, IV. Ince pápa a lyoni zsinaton ugyanolyan bűnbocsánatot ígért a tatárok ellen Magyarországon harcoló johannitáknak és a hozzájuk csatlakozóknak, mint amelyet a Szentföldön küzdő keresztesek nyertek el. A rend ugyanakkor egy-egy határtorony őrzését vállalta el (Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár, Németújvár).

Az uralkodó azonban szeretete és megbecsülése mellett sem tudta mindenkor biztosítani a szükséges anyagi támogatást a johannitáknak. Erre utal egy 1259-ben kelt pápai oklevél, melyben IV. Sándor pápa az esztergomi érseket arra utasítja, hogy *„IV. Béla királyt az ispotályosoknak (=johanniták) járó évi 1000 márka megfizetésére szorítsa"*.[80]

A század végére közel húsz jelentős rendi létesítménnyel (ház, ispotály, fürdő vagy vár) számolhatunk. A területi megoszlás szempontjából is terjeszkedésről beszélhetünk, több új rendház létesült a Dráván túl, horvát földön: Dobsza (Dopsin), Pakrac (Pekrec), Béla (Bela), Csicsa (Čiče), és ekkor épült fel a – valószínűleg egyetlen – erdélyi rendház is Tordán.

A gyarapodások ellenére úgy tűnik, mintha a praeceptorátusok gyakori pénzzavarban lettek volna a 13. század második felében. Ennek következtében elindult egy lassú hanyatlás, amely e században még csak egyes kisebb rendházak említésének eltűnésében (pl. Kesztelc, Aracsa), másoknak nagyobbakkal történő összevonásában nyilvánult meg (pl. Szirák, Tolmács és Szomolya beolvadása Esztergomba). Szirák, Tolmács és Szomolya feltehetően korábban is az esztergomi praeceptorátushoz tartozott, s az alárendelt házak eltűnése talán összefüggésben lehetett az esztergomi konvent hanyatlásával.

Egy 1274-ben kelt oklevélben az esztergomi Szent Keresztről nevezett ház anyagi nehézségei mutatkoznak meg:

„Máté mester esztergomi őrkanonok, az esztergomi keresztes lovagoktól az őrséghez tartozó Berényföldet a bér meg nem fizetése miatt visszaveszi..."

A latin szövegben *„Petrus preceptor de Zumula, de Tulmach et de Zirak"*, illetve *„Cruciferi domus Ospitalis sancte Crucis de Strigonio"* megnevezések is szerepelnek.[81]

Néhány évtizeddel később a Szent Kereszt patrocíniumú esztergomi ház elvesztette önállóságát, s a fehérvári praeceptorátus részévé vált.

* * *

A 13–14. században a magyar-szlavón rendtartománynak folyamatosan szívós küzdelmet kellett folytatnia a számára szükséges anyagi javak előteremtéséért – a johannitáknak juttatott jelentős magyarországi adományok, birtokok, adó- és járadékkedvezmények ellenére is. Erre utalnak a johanniták periratai (tizedperek, vagyoni tartalmú jogi követelések), amelyeket a korabeli egyházi bíráskodás fennmaradt dokumentumai őriztek meg.[82]

Ennek legvalószínűbb oka a birtokok bérbe adása vagy eladása lehetett – ebből teremtették elő a szentföldi harcok és a szegénygondozás javára küldött pénzt, amire a Szent János Lovagrendnek igen nagy szüksége volt. A keresztes háborúk során a johannita lovagok több hadjáratban is szinte a teljes megsemmisülésükig harcoltak (pl. Hittin – 1187, Gáza – 1244). 1291-ben a Szentföld utolsó keresztes fennhatóságú városa, Akkó is elesett, de a megmaradt lovagok még ekkor sem adták fel saját küzdelmüket. Ciprus szigetére tették át székhelyüket. Újjászerveződtek, megerősítették a rendi fegyelmet, és tengeri flottát építettek. 1310-ben elfoglalták Rodosz szigetét, amely névlegesen Bizánchoz tartozott, de a Földközi-tengeri kalózok központja volt.

A 14. század elején a rend gyarapodása – az anyagi nehézségek ellenére – tovább folytatódott. Az Árpád-ház kihalása után, 1303-ban VIII. Bonifác pápa körlevélben szólította fel a magyarországi johannita lovagokat, hogy az Anjou-ház, vagyis Károly Róbert trónigényét támogassák. Később az ispotályos lovagok Károly Róbert oldalán harcoltak a Csák Máté hatalmát megtörő 1312-es háborúban is.

A templomos lovagok 1307–1312 közötti franciaországi elítélésének, kivégzésének és a Templomos Lovagend 1312-es feloszlatásának hatása Magyarországra is elért. 1312 és 1340 között több mint egy tucat egykori templomos praeceptorátus került a johannitákhoz. A templomos rendházak és birtokok felszámolása itt békésebben zajlott, a lovagok egy része belépett a Szent János Lovagrendbe (néhányan pedig – a hagyomány szerint – a pálos szerzetesek közé). A templomosok vagyona – zsinati rendelkezés nyomán[83] – a johannitákat gyarapította, így az 1310-es és 1330-as évek között sorra átvették az egykori templomos birtokokat. Ekkor lett a Szent János Lovagrendé a boiscei, dubicai, hresztvai, glogoncai, gorai, lesnicai, nekcsei, szentiváni, szentmártoni, vránai, zablatai praeceptorátus – ezek valamennyien horvát területen találhatók. A magyar-szlavón rendtartományon belüli területi súlypont ekkor végképp átkerült a Dráván-túli területekre, illetve a Tengermellékre. A szűkebb értelemben vett magyar területek rendházait gyarapította a templomosok esztergomi, bői, keresztényi[84] (ma Egyházasfalu) és okriszentlőrinci (ma Szentlőrinc, Baranya megye) rendháza.

A dalmáciai Vránában (latinul *Aurania*) jött létre a magyarországi rendtartomány központja.

Az Észak-Dalmáciában található Vrána korábban a Templomos Lovagrend tulajdonában volt a rend 1312. évi megszüntetéséig. Ezután Vrána ki-

rályi birtok lett. 1345-ben Nagy Lajos király a Johannita Lovagrendnek adta át, s a vránai perjel alá rendelte az összes magyarországi lovagházat. Ez lett a johannita perjelség székhelye, a magyar rendtartomány ezekben az időkben vránai rendtartomány (*prioratus Auranae*) néven szerepelt a rend irataiban.

A következő ötven év Vrána hatalmának legnagyobb korszaka, amikor országos jelentőségű események színhelye volt. 1392-ig volt a johannita rend tulajdonában, 1409-ben pedig Velence birtokába került.

A johanniták hűségesen szolgálták Nagy Lajost is, végigharcolták vele a két nápolyi hadjáratot (1348 és 1350), habár az nem a hit védelméről és az elesettek megsegítéséről szólt.

Birtokaik és rendházaik gyarapodása ellenére az Anjou-kori Magyarországon a Szent János Lovagrend fokozatosan veszített szuverenitásából, katonai és társadalmi tekintélyéből. Ezt tükrözi Nagy Lajos király viselkedése is a renddel szemben: beavatkozott a perjelek kinevezésébe, olyan vezetők jelölését támogatta, akik az ő dinasztikus érdekeit képviselték. 1350 körül Montreal du Bar (Fra Moriale) provanszál származású lovagot juttatta perjeli címhez, akit viselt dolgai miatt Rómában, 1354-ben kivégeztek, de előtte még eladott néhány rendi birtokot a nála lévő perjeli pecsét birtokában. Később, 1374-ben is beavatkozott a király a perjel kinevezésébe, hogy ismét egy provanszál, Anjou-alattvaló kerülhessen erre a posztra. Ezek a beavatkozások nem szolgálták a rend javát, zavart és tekintélycsökkenést idéztek elő.

Nagy Lajos király hálája és bizalma jeléül 1355-ben – a magyar-szlavón rendtartomány perjelének, Baudonus Cornutinak érdemei miatt – a Johannita Rend tagjait kivette a szlavón és horvát bánok s bármely egyéb bíróság joghatósága alól, és az ítélkezés jogát magának, avagy a nádornak és az országbírónak tartotta fenn.[85]

A 14. század második felében a rend intézményi szervezetét átalakították, amit az új (egykori templomos) rendházak és birtokok rendszerbe illesztése tett szükségessé. A rendelkezésünkre álló adatok arra utalnak, hogy folyamatos anyagi gondjaik is voltak, a rendi elöljárók eladtak, ill. bérbe adtak számos johannita birtokot. Az átvett templomos praeceptorátusok jelentős része a 14. század végére elvesztette önállóságát, a vránai perjelséghez csatolták őket. Ez lehet a magyarázata, hogy ekkorra a legtöbb átvett praeceptorátus „eltűnt", vagyis nevüket többet nem említették. Ez az „eltűnés" az északabbi johannita birtokok egy részével is megtörtént. Ugyanakkor időlegesen feltűntek a 14. század második felében új nevek is: Mostanica és Fadd.

Gyakorlatilag a 14. század közepétől a magyar (vránai) perjelség függetlenítette magát a rodoszi nagymestertől. Az eszmei és katonai szövetség azonban nem szakadt meg: 1366-ban a magyar rendtartomány lovagjai a nagymester hívására elindultak Ciprus védelmére, és hat éven át harcoltak Ciprusért és Rodoszért. Ez a hatalmas pénzeket felemésztő vállalkozás is hozzájárulhatott a rend magyarországi elszegényedéséhez, tagjaik száma is lecsökkenhetett, hiszen közülük számosan valószínűleg ott maradtak a csatatereken.

1380 után nincsen nyoma annak, hogy a Magyar Királyságból bármilyen adó befolyt volna a rend központi kincstárába.

A külpolitikai helyzet is hozzájárult a Szent János Lovagrend lassú, de egyre inkább megnyilvánuló tekintélyvesztéséhez. Ez a korszak – a pápák avignoni „fogságának", majd a nyugati egyházszakadásnak (egyszerre két pápa uralkodásának) időszaka – a keresztény egyházba vetett bizalom általános megrendülését okozta. Ezalól az egyházi lovagrendek sem vonhatták ki magukat. Az egyházszakadás visszás helyzetet teremtett mind a lovagrend legfelsőbb vezetésében, mind a magyar-szlavón rendtartományban. A források tanúsága szerint a magyar perjelség kettészakadt: az 1370–80-as évek fordulóján az éppen hivatalban lévő provence-i Raymund de Beaumont perjel (1374–1381) VI. Orbán pápa hűségére tért, azonban a Nagy Lajos király által is támogatott, becsvágyó magyar (szlavón) Palizsnai (Palizsnyai) János az avignoni VII. Kelemen pápa, illetve a székhelyét ugyanitt tartó nagymester, Juan Fernandez Heredia kegyeit kereste, s már 1379-től perjelnek címezték. Magyarországon a rend főképpen Palizsnai János tartományi perjel alatt (1381–1391) indult el a hanyatlás útján.[86]

A zűrzavart tovább fokozta, hogy a rendi vezetés, Heredia és az 1383-ban „ellenmesternek" választott nápolyi Ricardo Caracciolo, felváltva neveztek ki praeceptorokat magyarországi házak élére.

A 14. század második felében kb. huszonnégy házról, illetve erődről találtak említést, de ezeknek a fele a század végére eltűnt. Nagy Lajos király halálának idején (vagyis 1380 körül) a Szent János Lovagrend már csak körülbelül tizenkét praeceptorátussal rendelkezett a Magyar Királyság területén, ezek többsége a Drávån-túli területeken feküdt.

A lovagrend tekintélyvesztéséhez hozzájárultak a Nagy Lajos halálát követő trónutódlási belviszályok is, amik tönkretették azt a központi hatalmat, amelyre a Szent János Lovagrend a biztonságos működését alapozhatta.

Külső, háborús veszély is fenyegette a magyar-szlavón rendtartományban fekvő johannita birtokokat. 1389-ben Szerbia – a rigómezei ütközet után – a török szultán vazallusává vált. Ettől kezdve a szomszédos területek (a Szent János Lovagrend birtokainak jelentős része) állandó veszélynek volt kitéve. Zsigmond király négy törökellenes balkáni hadjárata a század kilencvenes éveiben hadszíntérré változtatta a vidéket, de számottevő eredményt nem ért el, biztonságot teremteni nem tudott. A török veszély elhárítására hívott össze Zsigmond király és IX. Bonifác pápa keresztes hadjáratot 1396-ban. Ehhez a hadi vállalkozáshoz a magyar sereg elsősorban havasalföldi, francia, burgundi és német segítséget kapott, de németalföldiek, angolok, skótok, svájciak, lengyelek, kasztíliaiak, velenceiek, genovaiak is részt vettek a keresztes hadjáratban. A Német Lovagrend és a Szent János Lovagrend is adott katonai támogatást. A johanniták nagymestere, Philibert de Naillac (1396–1421) Budára érkezett Rodosz szigetéről – amely szintén erős török fenyegetés alatt állt –, hogy személyesen is támogassa a keresztes há-

ború ügyét. A sereg – részben a fegyelmezetlenségének köszönhetően – Nikápolynál vereséget szenvedett a törököktől. Zsigmondot ez a vereség addigi törökellenes politikája megváltoztatására, támadás helyett a védelem megerősítésére, a déli végvári rendszer fejlesztésére indította. Közben a trónutódlási harcok során Dalmácia a Zsigmond-ellenes főúri szövetségek hatalma alá került.

Politikai játszmák következményeként 1409-ben a dalmát tengerparti városokat, közöttük Vránát, a Velencei Köztársaság szerezte meg. A magyar johannita rendtartomány ezzel végleg elveszítette egyik legfontosabb központját. Ettől kezdve a vránai perjelek tisztségnevében a „vránai" jelző csak hagyományos címként szerepelt.

A szlavóniai származású nemes, Palizsnai János (1379–1383, 1386/87–1391/92) kinevezésétől kezdve minden perjelt a magyar király nevezett ki, ráadásul immár nem is a rend lovagjai közül választották őket, hanem többnyire világi, családos nemesek közül.

A 14. század második felében és a 15. század elején a johannita perjelek egyre kevésbé tartották fontosnak, hogy a Szent János Lovagrend eredeti célkitűzéseit kövessék – ehelyett személyes hatalmi céljaik eléréséhez használták fel a rend vezetésével járó kiváltságokat és vagyont.

Hivataluk kettős természetű volt: egyházi és világi, félig prelátus, félig báró – ezt tükrözte megszólításuk is, amelyet Werbőczy István örökített meg Hármaskönyvében, 1514-ben: „tisztelendő" és „nagyságos". A perjeli poszt tehát formálissá vált a lovagrend célkitűzései szempontjából, pusztán jelentős rangot és vagyont jelentett. Rang szempontjából a vránai perjelt a főpapokkal egyenlő tisztelet és kiváltság illette meg, a királyi tanácsban állandó helye volt, és mint az ország egyik legnagyobb földbirtokosának, háború esetén saját bandériumot kellett kiállítania. A perjelek élethossziglan viselhették hivatalukat. Előfordult többször is, hogy ugyanabból a családból származó rokonok követték egymást a tisztségben, pl. a 14. század első évtizedeiben az itáliai Gragnana család több tagja is magas posztokat töltött be a magyar rendtartományban, a század közepén a provanszál Cornuti család három tagja kapott vezető tisztséget, vagy később, a befolyásos Palizsnai János halála után (1392 k.) unokaöccse, ifjabb Palizsnai János következett.

A perjelek egyre többször vitték bele a rendet belpolitikai hatalmi harcokba: Palizsnai János egyik fő szervezője volt annak az összeesküvésnek, amely Anjou Mária királynő és anyja, a régensként kormányzó Erzsébet királyné ellen irányult, és főszerepet játszott Erzsébet királyné meggyilkolásában is (1387).

Bebek (Bubek) Imre perjel (1392–1404) többször is fellázadt királya, Luxemburgi Zsigmond ellen, ellenkirályt segített a trónra (Nápolyi Lászlót, akit 1403-ban meg is koronáztak), végül azonban Zsigmond király megfosztotta őt címétől, és kiverte az országból politikai ellenfelét, s vele együtt az általa vezetett johannita lovagokat.

Úgy tűnt, ezzel megszakad a Szent János Lovagrend magyarországi története, de Zsigmond mégis a lovagrend fenntartása mellett döntött, viszont még erőteljesebb királyi befolyás és ellenőrzés alá vonta. Ennek érdekében vránai perjellé, horvát- és dalmátországi bánná nevezte ki kedvelt és megbízható hívét, Nagymihályi Albertet (1417–1434), akit hű szolgálataiért, háborúkban szerzett érdemeiért gazdagon jutalmazott birtokokkal is.[87] Nagymihályi Albert ennek köszönhetően három fiára hatalmas vagyont hagyott, és családi birtokaira a Johannita Rend nem tarthatott igényt. Személye jól tükrözi a 14–15. századra megváltozott lovagi ideált, pontosabban annak eltorzulását a hatalom árnyékában. Ennek ellenére úgy tűnik, a perjel személyisége alkalmas volt a rend megtépázott tekintélyének helyreállítására: rendezte birtokaikat, erődítményeiket és hadseregüket. Életrajzának töredékes adataiból arra következtethetünk, hogy azokban a hadjáratokban, amelyekben ő kitüntette magát (husziták elleni csatákban és a délvidéki háborúkban), a johannita lovagok is részt vettek perjelük vezetésével.

Nagymihályi és az őt követő perjelek idején tehát helyreállt, sőt újra megerősödött a lovagrend és a király kapcsolata.

Hunyadi János, aki maga is nagyra értékelte a lovagi erényeket, támogatta a johannitákat, és hadjárataiban számított is rájuk. A johannita lovagok részt vettek 1444-ben a várnai csatában, majd 1456-ban Hunyadi János oldalán is harcoltak a nándorfehérvári diadalmas győzelem kivívásánál. Fia, Hunyadi Mátyás hasonlóan viszonyult hozzájuk. Ő nevezte ki perjellé 1475-ben a szerény vagyonú, horvát nemesi családból származó Beriszló (Berislavič) Bertalant, aki harminchat éven át vezette a magyar rendtartományt (1475–1512). Mátyás seregének egyik vezéreként részt vett Bécs ostromában és elfoglalásában.

Személyiségének megítélése nem volt egyértelműen pozitív a kortársai szemében, mivel Pécsett egyházi bíróság elé állították. Fegyveres birtokfoglalásokkal, a budai káptalan és a fehérvári johannita konvent hamis pecsétjével való visszaélésekkel, hamis arany- és ezüstpénzt veretésével vádolták, ezért a király a vránai perjelséghez tartozó Csáktornya várát elvette tőle.[88] Belekeveredett egy nő meggyilkolásának elősegítésébe is, amiért a pápa az esztergomi és kalocsai érseket, valamint a pécsi püspököt rendelte ki bírájául.[89] Ezek az ügyek megtépázták a hírnevét, de nem csökkentették a hatalmát. Mátyás halála, 1490 után Corvin János pártjára állt, és többször is hadat viselt II. Ulászló ellen, aki legyőzte, végül mégis megkegyelmezett neki. Hatalmas magánvagyona állítólag elérte a királyság éves jövedelmének majdnem a felét.[90] Utóda a rend élén unokaöccse, Tahi János lett.

A 16. század első felének magyar történelmét két jól elkülönülő időszakra oszthatjuk. Az első negyed belső politikai harcokkal telt, mégis folytatódott a kulturális fejlődés és a viszonylagos gazdasági stabilitás. A következő negyedet a törökellenes harcok határozták meg, amelyek a központi hatalom összeomlásához vezettek.

A johanniták részt vettek a mohácsi csatában 1526-ban, és azokban a későbbi ostromokban, amelyek rendházaikat is érintették.

Tahi János után, 1535-től enyingi Török Bálint és Török János, majd 1543-tól Zrínyi Miklós lett a vránai perjelség világi kormányzója. Később a zágrábi nagyprépostok birtokolták a vránai – immár nem perjeli, hanem – préposti címet.

A 16. század közepére a reformáció eljutott Magyarországra, és egyre több településen alakult gyülekezet Luther tanainak szellemében. Ezt a folyamatot gyakran heves érzelmek, ellentétek, erőszakos cselekedetek kísérték. A Szent János Lovagrendnek a reformációval mint kihívással kellett volna szembenéznie, ha még lett volna ereje a puszta fennmaradáshoz. Török Bálint, a nagyhatalmú főúr, vránai perjel maga is támogatta a reformáció tanainak terjedését, ami akár hitbeli meghasonlást is eredményezhetett volna a renden belül, de az elmélyült válságban ez csak hanyatlásuk egyik újabb jele maradt. Ennek a folyamatnak egyik apró, mégis jelképes értelmű mozzanata, hogy Babócsa várában (Somogyban), 1559-ben a Luther tanaira áttért *„hadnagyok kivetik vala zászlóik közül azt a szent képes zöld zászlócskát, melyet Dalmady Sebestyén a soproni keresztes pap emeltetett vala".*[91] Az utolsó johannita perjel, Dalmady Sebestyén szentképes zászlaját tehát – a reformáció szellemében – használatra méltatlannak ítélték.

A 16. században a lovagok magyar tartományának és a rodoszi rendi központnak a sorsa – néhány év különbséggel – párhuzamosan alakult. Rodosz a törökök többszörös túlerőben lévő seregeinek sokáig sikeresen ellenállt, de 1522-ben a védők kénytelenek voltak kapitulálni. 1523. január 1-jén a megmaradt lovagok és a rodoszi lakosok egy része hajókon elhagyta a szigetet, amely II. Szulejmán török szultán birtoka lett. A rend központjának tragédiája éreztette hatását a „végeken" is. Néhány év hányattatásai után a rend központja képes volt megújulni Málta szigetén – a magyarországi johanniták számára azonban nem következett megújulás.

A folyamatos török előretörés következményeként a johanniták létszáma Magyarországon is egyre csökkent, birtokaik mások kezére jutottak. Ekkor hagyták el pl. győri rendházukat is. Székesfehérvár török ostroma után, 1543-ban szabad elvonulást engedélyeztek a johannita lovagoknak. Dalmady Sebestyén perjelnek néhány életben maradt lovaggal s a négy évszázados kolostori levéltárral sikerült elmenekülnie. Ezzel a felbecsülhetetlen értékű hiteleshely iratai – átmenetileg – megmenekültek a pusztulástól. A győri kolostor 1566-ban tűzvész martaléka lett. Az utolsó magyarországi perjel, Dalmady Sebestyén Pozsonyban megpróbálta a rendet újjászervezni, sikertelenül. 1576-ban Sopronban halt meg. Halála után az utolsó rendház is a világi papság tulajdonába került, és ezzel megszűnt a johanniták magyarországi rendtartománya.[92]

* * *

Az alábbiakban a johanniták jelenleg ismert magyarországi praeceptoriumainak felsorolását adjuk közzé Hunyadi Zsolt értekezése alapján:

Árpád-kori johannita praeceptoriumaink:
Sopron, Győr, Esztergom, Szomolya, Szirák, Tolmács, Margitsziget, Székesfehérvár, Szentpéter, Gyánt, Aracsa, Kaposdada, Újudvar, Csurgó, KeszteIc, Bela, Čice, Pakrac, Dopsin, Ljubač, Torda.

14. századi johannita praeceptoriumaink:
Sopron, Győr, Keresztény, Bő, Esztergom, Székesfehérvár, Gyánt, Fadd, Kaposdada, Muraszentmárton, Újudvar, Szenta, Csurgó, Bonyhádvarasd, Szentlőrinc, Udvarhely, Ivanec, Bela, Božjakovina, Karaševo, Čaklovac, Našice, Pakrac, Rasošja, Požega, Trnava, Dopsin, Lešnik, Čice, Gora, Hresno, Dubica, Moštanica, Ljubač, Bojišce, Vrana.

Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette Balogh Elemér. Jogtörténeti Tár 1/1, Püski, Budapest, 1997, 47.

Boroviczény Károly-György: Cruciferi Sancti Regís Stephani. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de Historiae Artis Medicinae 133–140 (1991–1992): 7–48. http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=ORSZ_ORVO_OK_1991_1992_133_140&pg=0&lang=hun#pg=23&zoom=f&l=s

Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844. III/1. 44, 179.

Földváry L.: Szegedi Kis István. 158. 169. Idézi: Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. XII. A somogymegyei gyülekezetek. http://mek.oszk.hu/01800/01850/html/03.htm

Fraknói Vilmos, szerk.: Veszprémi püspökség római oklevéltára. 1103–1526. I–III. Budapest, 1896–1907. I. 70.

Fuxhoffer, Damian: Monasteriologia regni Hungariae, in qua libris V., 2. bővített és javított kiadás Czinár Mór által. Pest, 1858–60. II. köt. 162, 163, 141.

Gr. Sztáray család Oklevéltára II. 253–255. In: Szeremlei-oklevélmásolatok regesztái, I. rész. (1138–1525) (Derekegyházi birtokának adományozásáról 1427-ben) http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/hodmezovasarhely/szeremlei_evkonyvek/szeremlei_evkonyv_1996/pages/013_segedlet_szeremlei_samuel.htm

http://www.szentjanoslovagrend.hu/tort.shtml

Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő–Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208. o.

Kandra Kabos: A Váradi Regestrum, Budapest, Szent István Társulat, 1898. 87. (Lásd még: Kandra Kabos: Volt-e Szerencs vármegye? In: Történelmi Tár 1885. 19. évfolyam 333 – 335.)

Knauz Nándor: Az esztergomi főegyháznak okmánytára. I. Füzet. Az esztergomi érsekségnek Árpádkori okmányai, Esztergom, Horák Egyednél, 1863, 23–24.

Knauz Nándor: Az esztergomi főegyháznak okmánytára. II. Füzet. Az esztergomi főkáptalannak Árpádkori okmányai, Esztergom, Horák Egyednél, 1866, 113–114.

Koller: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis, Pozsony, 1801. V. 19; Dr. Tóth-Szabó Pál: Szatmári György primás 1457–1524. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1906. http://mek.niif.hu/05600/05660/html/03.htm

Kristó Gyula, szerk.: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig, Szeged, 1983, Somogyi Könyvtár. Szeged, 324.

Magyar Katolikus Lexikon > J > Jeruzsálemi Szent János Lovagrend: http://lexikon.katolikus.hu/

Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus Quartus. Ab A. 1350. ad A. 1358., Archivum Primatiale- Argumentum, Strigonii-Budapestini, 1999, 135.

Pesty Frigyes: Az eltűnt régi magyar vármegyék. 1–2. köt. Bp., 1880. II. 232.

Puskely Mária: Kétezer év szerzetessége, I. kötet, Budapest, Dinasztia kiadó, 2008, 561–567.

Thallóczy Lajos: Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527. Bp., 1915. 285. http://lexikon.katolikus.hu/D/Dubica.html

Thierry Heribert: A Jeruzsálemi Szent János (Máltai) Lovagrend magyar bibliográfiája, Budapest, 1941, szerző kiadása.

Wenzel Gusztáv: Árpádkori új okmánytár, Pest, 1860, I. köt. 222.

2. JOHANNITA ISPOTÁLYOK ÉS MŰKÖDÉSÜK ADATAI A KÖZÉPKORI MAGYAR KIRÁLYSÁG TERÜLETÉN

Kevés adatunk van a Szent János Lovagrend hazai ispotályainak történetéről és működéséről.

A magyarországi johannita ispotályok a 12–13. században létesültek, jelenlegi ismereteink alapján legfeljebb féltucatra tehető a számuk. Ez sokkal kevesebb, mint amennyit 19–20. századi történészeink és orvostörténészeink feltételeztek.

Például Reiszig Ede, Rupp Jakab, Magyary-Kossa Gyula műveikben a Johannita Rend minden ismert rendházában vagy birtokán ispotály jelenlétét is feltételezték. Így feltették, hogy pl. Aracsán, Csurgón, Keszthelyen (!) vagy Kesztölcön, ill. Szirákon is működött egy-egy hospitale.[93]

A magyarországi johannitákról szóló legújabb és legteljesebb összefoglaló Hunyadi Zsolt nevéhez fűződik. Könyvében összegezte a Szent János Lovagrend történetét, ispotályos tevékenységüket azonban csekély mértékűnek találta:

„Noha a Rendet azzal a céllal alapították, hogy a szegényeket és a szükséget szenvedőket ápolják, kevés európai kórházuk biztosított szakképzett ápolást és gyógyítást. Így nem meglepő, hogy ez a kutatás csak két ispotály meglétét tudta bizonyítani, Székesfehérváron és Sopronban, valamint két fürdőét Esztergomban és Győrött, amelyeket a priorátus működtetett, bár ez utóbbit nem johanniták alapították. Az ispotályok elhelyezkedéséből arra a következtetésre juthatunk, hogy azok elsősorban a zarándokok szükségleteit szolgálták ki."[94]

Bizonyosnak tűnik, hogy az első johannita ispotályok Magyarországon is a Szentföldre vezető zarándokútvonalak mentén alakultak ki a rend eredeti céljának megfelelően: védelmet és gondoskodást biztosítottak a zarándokoknak és a rászorultaknak. Az ehhez szükséges anyagi hátteret a rendnek

folyamatosan elő kellett teremteni, emellett hazánkban is törekedniük kellett a *responsio* elküldésére a rend központjába. Az egyes házak fő feladata a gazdálkodás volt, és a hiányos forrásanyag miatt csak feltételezhető, hogy házaik mellett rendszerint ispotályt emeltek a betegek, öregek részére.[95] Csak néhány esetben tudjuk bizonyítani, hogy valóban működtettek ispotályt is.[96]

Hangsúlyoznunk kell, hogy egy kiterjedt magyarországi, karitatív jellegű ispotály-hálózat kiépítése nem is volt, nem is lehetett a feladatuk.

A továbbiakban megkíséreljük áttekinthetőbbé tenni a johannita ápológyógyító intézményekről szóló híradásokat, forrásokat. Össze kívántuk gyűjteni mindazokat az adatokat, amelyek johannita ispotályok meglétére és működésére utaltak. Egyes esetekben egyértelműen el lehetett dönteni, valóban volt-e az adott településen johannita ispotály, máskor egyértelműen kizárhattuk ennek a lehetőségét. Számos alkalommal azonban – a rendelkezésünkre álló hiányos források miatt – nem lehetett egyértelmű választ adni. Úgy gondoltuk, érdemes minden összegyűjtött adatunkat közzétenni, ezzel is segíthetjük a téma további kutatóit.

Adataink szerint a Szent János Lovagrend bizonyosan fenntartott ispotályt Székesfehérvárott, Esztergomban (itt kettőt is!), Sopronban és Boiscében.

Valószínűsítjük, hogy volt hospitale-juk Győrött, Ljubán és Vránában.

Dokumentumok híján valószínűtlen ispotályuk megléte Biharszentjánoson, Szegeden, Pesten és a Margitszigeten, Alhévízen, Csatáron és Radnán. Bizonyosan kizárható johannita ispotály megléte Pécsett, Felhévízen és Tordán is.

A fent említett településekre vonatkozó adatainkat az alábbiakban részletesen ismertetjük.

A Szent János Lovagrend gyógyító tevékenységével kapcsolatban – az egyes ispotályok meglétének kérdésén túl is – számos kérdés még tisztázásra vár. Nem tudjuk pontosan, hogy a magyarországi johannita ispotályok vagy szegényházak mekkorák voltak, hány fő látta el ott a rászorultakat, hogyan és mivel gyógyítottak. Tartozott-e minden esetben fürdő hozzájuk? Kiket vettek fel az ispotályba?

Csak általánosságban tudunk ezekre válaszolni. Eközben jelentős a terminológiai zavar a szegény, a beteg és a beteg szegény fogalma között; továbbá a zarándok és az egyéb célú utazók meghatározása, valamint a jótékonyság és a vendégszeretet terminusai között. Ez a fogalmi bizonytalanság igen gyakran látható az ápolást és gondozást nyújtó ispotályok, a különböző fajtájú menedékházak–menhelyek és az *infirmaria fratrum*-ok (amelyek a rendi testvérek számára voltak elkülönítve) megnevezésében is.

Mivel a középkori johannita ispotályainkról igen kevés forrás áll rendelkezésünkre, ezért csak a rend szentföldi és európai tevékenysége, valamint más magyarországi ispotályok alapján próbálhatjuk meg felvázolni jellemzőiket. Hazai középkori ispotályaink nagysága általában nem haladta meg a

10–12 ágyat, főként vizek mellé települtek, néhány esetben konkrét adatunk is van fürdő meglétéről – ezek jellemezhették a magyarországi johannita ispotályokat is.

Tudnunk kell, hogy számos orvosi, liturgikus és egyéb ügyekre vonatkozó kórházi előírást – amelyeket a rend statútumai tartalmaztak – csak a fő kolostori ispotályban, a rend központjában alkalmaztak. Az európai zarándokutak mentén épült *hospitale*-k inkább egyszerű szálláshelyek lehettek. Lehetőségeik szerint azonban bizonyára gondozták a zarándokokat és a környék rászorulóit is, nemcsak a rend tagjait. A johannita ispotályok gyógyító-ápoló színvonala talán magasabb volt a többi korabeli kolostori infirmáriuménál, mivel a rend tagjai kiképzésük során bizonyos fokú orvosi-ápolói oktatásban is részesültek.

A johanniták gyógyító ismereteiről és tevékenységéről, valamint legnagyobb kórházairól könyvünk első részében már szóltunk.

A hazai vonatkozású, kevés számú konkrétumot az egyes johannita ispotályok részletes ismertetésénél közöljük.

2/1. Székesfehérvár, Szent István-templom, rendház és ispotály (1165/66–1543)

Az első rendház és első ispotály Székesfehérváron, az egyik legjelentősebb magyar városban, a Nyugat-Európából a Szentföldre tartó zarándokok egyik fő útvonala mentén létesült. Közel négyszáz éven át működött a johannita lovagok fennhatósága alatt.

Martyrius (régiesen Martély) esztergomi érsek (1150–1158) kezdte el a Szent István király tiszteletére nevezett johannita rendház építését Székesfehérvárott. A város mocsaras környékén egy terjedelmes sziget tűnt a legalkalmasabbnak erre a célra. (A rendház a később Rácvárosnak nevezett külvárosban, a Palota felé vivő úton, a Janicsár-kút nevű víztől keletre, egy szigeten állott. Ezt a szigetet a 17. században is Papszigetnek nevezték.[97])

Az érsek itt vetette meg a templom, rendház és az ispotály alapjait 1156–57-ben. Amikor Martyrius meghalt (1158), a falak még csak félig készültek el. Géza király, mielőtt nagyobb adománnyal biztosíthatta volna a rendház jövőjét, 1162. május 31-én elhunyt. Ekkorra az ispotályosok Szent István királyról nevezett temploma már készen állt. Utolsó kívánsága szerint oda temették el.

Férje halálát követően Eufrozina özvegy királyné építtette fel a rendházat az ispotállyal együtt, s annak jövőjét bőkezű birtokadományokkal biztosította. A királyné egész életében jótevője maradt a lovagoknak. A Szent János Lovagrend iránti szeretete jeléül, a kor szokásainak megfelelően, jeruzsálemi halálos ágyán a rend ruháját is magára öltötte, később így temették férje mellé.[98] III. Béla király 1193. évi megerősítő levelében 56, a rendház-

hoz tartozó birtokot sorol fel.[99] Ezek a birtokok kevés kivétellel a rend kezén maradtak a 15. század végéig. Ekkor sokat eladogattak, sok pedig a vránai perjelség birtokába vagy egyes főurakhoz került át.

Az ispotály 1165 táján készült el, 1166-ban már bizonyosan működött. Ezt bizonyítja az a fennmaradt oklevél, amelyben az ispotály szent szegényeiről esik szó.[100]

Ispotály alatt – mai fogalmaink szerint – kórházat és menedékházat együttesen kell értenünk. Székesfehérvárott is ápoltak betegeket, gondozták az öregeket, koldusokat, befogadták és ellátták az utasokat. Az utasok, a „vendégek" valamennyit fizettek ellátásukért az ispotálynak.[106] Ez mutatja, hogy ott a módosabbak is megszállhattak.

A székesfehérvári johannita ház sorsa szorosan összefüggött az Ispotályos Rend általános sorsával hazánkban. V. István 1272. április 5-én meglátogatta az ispotályosok templomát, amelyben Eufrozina királyné hamvai pihentek. Ekkor Pontius, a magyar-szlavón tartományfőnök felhívta a király figyelmét szegénységükre. V. István megszánta s mindennemű adózástól felmentette őket. Sajnos a rendház anyagi gondjai a későbbiekben sem oldódtak meg. A bérlőik sem fizettek, jobbágyaik sem tudták a birtokot kellően megművelni, ugyanis a 15. században számos alkalommal kellett pereskedniük, mivel birtokaik egy részét néhány főúr időlegesen elfoglalta, fegyveresen háborgatta.[101]

Vránai anyaházuk is egyre többször követelt pénzt tőlük, így könnyen megérthetjük, hogy a fehérvári ispotály a 15. század folyamán eladósodott.[102]

Hunyadi Mátyás uralkodása alatt a Szent János Lovagrend helyzete rendeződött. A rendház ekkor, a 15–16. században volt a „legmagyarabb". Elöljárói közt László, Szabás István, Szabadi Miklós, Fehérvári Péter, Bikádi Pál, Dalmadi(y) Sebestyén neve fordul elő.[103]

A rendházban példás munka és élet folyhatott. Tamás mester, az esztergomi Szent Erzsébet ispotály főnöke úgy szerette a fehérvári házat, hogy Cziràkon levő birtokát 1534-ben ennek az ispotálynak adományozta, ahol valamikor oly szép napokat töltött.[104] [105]

A törökök 1543. szeptember 2-án a külváros felől elfoglalták Székesfehérvárt, s ezzel az ispotály élete is véget ért.[106] Utolsó főnöke Dalmady Sebestyén volt, aki Székesfehérvár török kézre jutásával hagyta el a rendházat. Ezután a rend magyarországi központja, a johanniták fehérvári praeceptorátusa pusztulásnak indult. Reisziget idézve:

„A lovagok templomáról a török defterek is megemlékeznek, mely a XVI. században dűlőfélben volt. Földesúri jogaikat Tolna vármegyében fekvő birtokaikon 1543-ig megtartották. (Dicalis Conscr.) Amint azonban a rend elhagyta Székesfehérvárt, megkezdődött a lovagok birtokainak fosztogatása, mely miatt I. Ferdinánd király 1552-ben a városi tanácsot keményen megdorgálta." (Fejér várm. tört. II. 666.)[107]

Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, In: Aetas, 2002, 4. szám, 52–76.

Majorossy, Judit and Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary, In: Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit = Hospitals and istitutional care in medieval and early modern Europe, herausg.: Martin Scheutz et al., Wien, R. Oldenburg Verlag, 2008, 409–454.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 157.

Mártonffy Ernő: A székesfehérvári ispotály rörténete. Bölcsészdoktori értekezés, Arady Lajos könyvnyomdájában Dárdán, 1918, 4–6, 7–8, 24, 26–27, 29–30, 32, 33.

Podhradczky József: Okmányos közlések ~-től. In: Magyar Történelmi Tár, VI, 1859, Eggenberger, Pest, 239–241.

Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 378, 379, 383, 385, 387, 388, 389, 390, 390–391, 391–392, 393, 397.

Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre..., I. kötet. Az esztergomi egyház-tartomány, Pest, Eggenberger, 1870, 237–241.

Török József: Katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig), 2000, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Benne: A szerzetesség további gyarapodása és a „magas” kultúra közvetítésében játszott szerepe, (http://www.tankonyvtar.hu/katolikus-vallas/katolikus-egyhaz-080904–9).

* * *

2/2. Esztergom

Esztergom az Árpád-korban nemcsak az ország egyik legjelentősebb városa, hanem a magyar katolikus egyház központja, ill. egy időben királyi székhely is volt. Esztergomban volt a Nyugat-Európából a Szentföldre vezető zarándokútvonal egyik fontos állomása is. Ennek megfelelően a városnak számos átutazó és zarándok ellátását kellett biztosítania. Ezért több, karitatív tevékenységgel és szegénygondozással foglalkozó egyházi rend és lovagrend képviseltette magát a városban – közöttük a Johannita Rend is.[108]

A nagyszámú utazó igényeit figyelembe véve, ill. a családiasabb vendégfogadás érdekében IV. Incze pápa 1252-ben megengedte a magyar johannita házfőnöknek, hogy a lovagok a hozzájuk nagy számban érkező vendégekkel kötetlenebbül tölthessék idejüket, így étkezés alatt nem szükséges *silentium*-ot (csendet) tartaniuk, beszélgethetnek asztalszomszédjaikkal.[109]

Az elmúlt két évszázad történészei, egyháztörténészei, régészei számára egyértelmű volt, hogy a Johannita Rend esztergomi házaiban a vendégek számára étkeztetésük mellett szállást, valamiféle ellátást is kellett biztosítaniuk. A fennmaradt források gyógyító tevékenységről nem beszéltek, de az elszállásoltak élvezhették a rendi *hospitale* gondoskodását.[110]

A legutóbbi években – mint már említettük – Hunyadi Zsolt foglalta össze a johanniták magyarországi történetét. Műveiben nem látja bizonyítottnak, hogy a johanniták Esztergomban egyáltalán működtettek-e ispotályt.[111] Ugyanakkor említi azt az okleveles adatot is, ami – véleményünk szerint – alátámasztja hospitale meglétét. Az oklevél 1233-ban, Esztergomban íródott, a johanniták Szent Kereszt házában. Ebben tanúként említik a ház ispotályosát, Adrianus hospitaliarust: *„Actum in domo Hospitalis Sancte Crucis, presentibus... et domino Adriano hospitalario eiusdem loci"*.[112]

Saját, az alábbiakban ismertetett adataink szerint a Szent János Lovagrend Esztergom városában, ill. a suburbiumban *egyidejűleg két ispotállyal* (*hospitale*) is rendelkezett! Hazánkban egyedülálló, hogy egy fenntartó intézmény egy időben és egy helyen két ispotályt is működtessen.

Úgy gondoljuk, a johanniták esztergomi ispotályának kérdésével kapcsolatos kételyek feloldását segítheti az Országos Levéltárban őrzött, az évszázadok pusztításai ellenére fennmaradt Székesfehérvári Keresztes Konvent okleveleinek, ill. más levéltárak (pl. a Vatikáni Levéltár) anyagának további tanulmányozása.

A johannitákon kívül a stefaniták Abonyban, a Szent Lázár Rend pedig a városon kívül fekvő Szent Lázáron működtetett ispotályt. Egy ötödik esztergomi ispotály meglétére is van adatunk, Kubinyi András – Bónis Györgyre hivatkozva – említi a Szentlélek ispotályt a 15–16. század fordulójáról.[113]

A) A johanniták Szent Keresztről nevezett konventje Esztergomban
(1230 körül – 1595)

A Szent Keresztről nevezett konvent elő említését 1230-ból ismerjük, amikor *frater Johannes* volt a *„Cruciferorum Sancte Crucis de Strigonio"* magistere. A 13–14. században okleveleink számos alkalommal említik keresztesek esztergomi házát: *domus Hospitalis sancte Crucis de Strigonio* néven. Az ispotályt minden oklevél *„de Strigonio"* említi, ezért valószínű, hogy az a királyi város területén belül állt.[114]

Az 1332–1337. évi pápai tizedjegyzék Esztergom királyi város plébániái közé sorolta a Szent Kereszt-templomot, s annak plébánosa a Nicolaus nevet viselte. Az oklevél azt is tartalmazta, hogy a plébános félévi jövedelme nem haladta meg a négy márkát.

1371-ben egy birtokszerzésre vonatkozó, Körmöcbánya város levéltárában található oklevél említi Bandonus de Luca nevét. Ő volt a praeceptora a „*Domus Hospitalis Sctae Crucis de Strigonio*"-nak, s ebben a minőségében adta el *Andreas physicus*-nak (vagyis egy András nevű orvosnak) a rend (*ordo Scti Joannis Hyerosolomitani de Strigonio*) sziráki birtokát (*possessio Syragh*)[115]. A birtok eladása a rend anyagi nehézségére utalhat.

A Szent Kereszt-templom és ispotály helyét a régészeti kutatásoknak sikerült tisztázni. A Kossuth Lajos utca 58–66, Magyar utca 2. számú házak telkein került elő egy nagy, összefüggő rommaradvány.

Lehetséges, hogy a johannita lovagok 1230–1534 között sokszor előforduló, Szent Keresztről nevezett ispotálya és konventje (*domus Hospitalis sancte Crucis de Strigonio*) a Szent Kereszt-plébániatemplom mellett állt (talán ez a rendház temploma volt?). A fent említett romterület ugyanis egy egyedülálló templomnál nagyobb objektumra enged következtetni.

Ez a johannita épületegyüttes valószínűleg Esztergom 1594–1595. évi ostroma alatt pusztult el. A romokon legkésőbb Esztergom felszabadulása (1683) után a rácok emeltek egy részben fából épített templomot. Ez az 1706. évi kuruc ostrom idején leégett. Ennek helyére építették 1708-tól a ma is álló kőtemplomot (ma Szent Mihály és Szent Gábor főangyalok görög katolikus temploma, Kossuth u. 60.). A templom építéséhez valószínűleg felhasználták a még fennmaradó romokat, amelyek Bél Mátyás leírása szerint 1730 táján még látszottak.[116] (14. és 15. kép)

Adataink szerint a johanniták Szent Kereszt házának vezetői az alábbiak voltak: a már említett Adrianus (1233-ban), Durandus (1274-ben), Wytkó (1294-ben), Henrik (1313-ban), Donatus (1324-ban),[117] 1371-ben Bandonus de Luca (*ordinis Scti Joannis Hyerosolomitani de Strigonio, perceptor Domus Hospitalis Sctae Crucis de Strigonio*)[118], 1534-ben pedig Tamás a „*domus Hospitalis s. Crucis de Strigonio*" magistere.[119]

B) Az Esztergom-hévízi Szent Erzsébet rendház és ispotály

(1238: johannita fürdő, ispotály? – 1404: ispotály – 1543)

A johanniták másik esztergomi rendháza és ispotálya a középkori Hévíz (Aquae Calidae; Taplycha; Tapulcha; Toplicha; Héw wyz) területén volt. A mai Bajcsy-Zsilinszky út 14–18. számú telkeken melegvizű tó terült el, amelyet a Szent Tamás-hegyből fakadó meleg források tápláltak. Ezek környékén alakult ki a középkori Hévíz (Tapolca) település.

A település eredetileg királyi birtok volt, amelyet 1201-ben Imre király a rajta levő telkekkel, mansiókkal (jobbágytelkekkel), épületekkel és lakóival együtt az esztergomi káptalannak adományozott.

Hévíz forrásainál III. Béla király felesége, Anna királyné közfürdőt (*balnea communia*) létesített. Ezt a fürdőt a hozzátartozó földdel együtt IV. Béla király 1238-ban a keresztesek esztergomi házának adományozta. Az oklevélben az adományozott egyértelműen az *Ispotályos Rend*, a *Jeruzsálemi Szent János Lovagrend* esztergomi háza. Ezt azért lényeges kihangsúlyozni, mert számos kitűnő történeti és orvostörténeti munka ezt az adományt a stefanitákhoz, a szentkirályi keresztesekhez köti. Az oklevél, ill. későbbi átírásának idevágó szövege magyar fordításban így hangzik:

„... a jeruzsálemi Ispotályos Rend házának... bizonyos esztergomi közfürdőket, amelyeket egykor Nagyanyánk, a jó emlékezetű Anna úrnő alapított, az elődeink által erre vonatkozóan ugyanennek a háznak adott szabályozás és szabadságlevél szerint...”.[120]

A „Monumenta ecclesiae Strigoniensis” is johannitákat említ:

„Bela IV. Rex Domui hospitalis Jerosolymitani de consilio et consensu Roberti Archiepiscopi Strigon. ac aliorum reditus ac terras quasdam, in specie autem „quaedam balnea communia in Strigonio, quae fecit fieri Avia nostra Domina Anna, secundum normam et libertatem a praedecessoribus nostris eidem domui super hoc concessam”, confert. Datum quarto Kalendarum Febr. (1238. 20. Jan.) Fejér Cod. dipl. IV. I. 106. 109 et iterum IX. V. 153. e transmuto Ludovici Magni Regis a 1377., sed hic errore Belae III. adtribuit.”[121]

Erre a melegvizes fürdőre vonatkozhat Jiczcháh ben Moseh bécsi rabbi 1250–1260 táján írt levele, amelyben az osztrigoszi melegvizes fürdőhelyet említi.

Feltételezhető, hogy a keresztesek már a 13. században kórházat építettek a fürdő mellé. A hőforráshoz kiépített közfürdő nemcsak biztos bevételi forrást jelenthetett, hanem a gyógyvíz lehetővé tette a balneoterápiát, a betegek gyógyítását. A középkorban megszokott dolog volt ispotályt építeni hévvizek mellé. Ebből a korból azonban, a 13–14. századból az esztergomi Szent Erzsébet-egyház ispotályára vonatkozó okleveles adatokkal még nem rendelkezünk.

1380-ban Garázda Miklós prépost a hévvíz mellett fekvő telkét, a rajta levő házakkal együtt, az ugyanott épült Szent Erzsébet-kápolnára (az esztergomi káptalanra) hagyományozta. A káptalantól Tótsolymosi Apród János küküllei főesperes és érseki helytartó szerzi meg. 1397-ben, az ő halála után kerülhetett háza és a kápolna is a keresztesek birtokába, amelyek a már meglévő johannita fürdőt gyarapították.

Az első írásos dokumentum, amelyben az esztergomi Szent Erzsébet-egyház ispotályának mesterével találkozunk, egy 1404-es birtokperről szól.[122] Az oklevél megemlíti „*magistrum domus hospitalis ecclesie beate Elizabeth de eadem Strigonio*"-t.[123] Az oklevelekben szereplő *magister* megnevezés szokásosan az ispotály vezetőjét, mesterét illette meg.

A ház későbbi vezetői: 1453-ban *Gál* praeceptor, 1473-ban és 1478-ban *Ambrus,* 1487-ben *György,* 1512-ben *Szabadi Miklós,* 1534-ben *Tamás* voltak.[124]

A johanniták hévízi rendháza, az ispotály és a templom akkor pusztulhatott el, amikor Esztergomot a törökök elfoglalták 1543. augusztus 10-én. Az épületek romjai – a Szent Tamás-hegy oldalában – még hosszú ideig láthatóak voltak, a korabeli metszetek is feltüntették őket.[125] (16. és 17. kép)

Felhasznált források

Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tomus IV. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, 106.

Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 137–138, 149–151, 158–161.

Knauz, Ferdinandus: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Tomus primus, Strigonii, Aegidius Horák, 1874, 326.

Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, effo Kiadó és Nyomda, Budapest, 1999, 264.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 91.

Mayer, Claudius Franz: Das Zeitalter der Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn, In: Kyklos. Jahrb. Inst. Gesch. Med., 1930, 3., Leipzig, Thieme, 362–363. Cit.: Knauz, op. cit., I, Nr. 11. – Es waren, zwei Hospize in Esztergom, das eine vom hl. Stephan, das andere vom hl. Kreuz benannt. Vgl. ibid., I, 14; II, 65, 137.

Ratzinger György cit.: Katona i. h. VI, 164. In: Az egyházi szegényápolás története. Ford.: A budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. 2. kötet. Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1887. In: Adatok az egyházi szegényápolás történetéhez Magyarországon (1000–1526), (Szerzői a budapesti növendékpapság), 244.

Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 385.

Zsigmondkori Oklevéltár, II/1. kötet (1400–1406), szerk.: Mályusz Elemér, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956, 414.

Mayer, Claudius Franz: Das Zeitalter der Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn, In: Kyklos. Jahrb. Inst. Gesch. Med., 1930, 3., Leipzig, Thieme,

362–363. Cit.: Knauz, op. cit., I, Nr. 11. — Es waren, zwei Hospize in Esztergom, das eine vom hl. Stephan, das andere vom hl. Kreuz benannt. Vgl. ibid., I, 14; II, 65, 137. („Et domum eciam hospitalem, in qua peregrini et alii transeuntes propter deum subsidia reciperent karitatis et cum fratribus ipsius ecclesie, qui domum vestram construerant, copiosam terram ad construendas domos et ad preparandas officinas necessarias Strigonii [Esztergom] contulisset.")

Ratzinger György cit.: Katona i. h. VI, 164. In: Az egyházi szegényápolás története. Ford.: A budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. 2. kötet. Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1887. In: Adatok az egyházi szegényápolás történetéhez Magyarországon (1000–1526), (Szerzői a budapesti növendékpapság), 244. („Quum in domibus vestris propter multitudinem hospitum confluentium ad easdem, si eos vultis honesta familitariate tractare, silentium, praesertim in mensa omnimode servari non possit.")

Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, effo Kiadó és Nyomda, Budapest, 1999, 264.

Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 13–138.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 91.

Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 149–151.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 91.

Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 385.

Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 138.

Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tomus IV. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, 106.: (A. Ch. 1238. Idem Bela bona Cruciferorum de Alba specificat ac confirmat. ... Domui itaque Hospitalis ierosolymitani... Item confirmauimus eidem domui quaedam balnea communia in Strigonio, quae fecit fieri Auia nostra, bonae memoriae Domina Anna, secundum normam et libertatem a praedecessoribus nostris eidem domui super hoc concessam. ... E Diplomatario Crucifer. Tom. II. p. 12.)

Knauz, Ferdinandus: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Tomus primus, Strigonii, Aegidius Horák, 1874, 326.

Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 158–161.

Zsigmondkori Oklevéltár, II/1. kötet (1400–1406), szerk.: Mályusz Elemér, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956, 414.

Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 91.

Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 385.
Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 158–161.

* * *

2/3. Sopron, Árpád-házi Szent Erzsébet ispotály (1250 körül – 1346/1349)

II. Endre király 1217-ben – még szentföldi hadjárata során – a johannitáknak adományozta a soproni Babóti-kapuban (a mai Bécsi-kapuban) szedett királyi vám jövedelmét:

„... a fentemlített Jeruzsálemi Szent János Ispotályosok szent házának (adományozzuk)... a soproni kapunak – amit Bobech-nek neveznek – adóját... vele annak összes jogát, tulajdonjogát, valamint teljeskörű bíráskodását, örökös hivatalát és birtokolását, valamint némely földünket...”[126]

Ezt a vámot abban az időben „királykettei”-nek hívták, mert a beszedett vám kétharmada a királyé, a harmadik rész pedig a Sopron vármegyei ispáné volt. A Szent János Lovagrend azonban csak később, 1247-ben telepedett le a városban. Ekkor állapodott meg a renddel IV. Béla király. A megállapodásban a János Lovagrend praeceptora, Rembaldus kötelezettséget vállalt arra, hogy a nekik adományozott birtokok fejében Magyarország nyugati határszélét (Pozsony, Moson, Sopron, Vasvár és Németújvár várakat) megvédik ötven fegyveres lovaggal.

A János-lovagok soproni letelepedése nem ment simán, mert a Bécsi út menti építkezéseikkel ellentétbe kerültek a soproni polgárokkal. Az egyességet végül Csák ispán 1250-ben foglalta írásba. Az oklevelet IV. Béla király, Rembaldus tartományi mester kérésére, még abban az évben maga is megerősítette, vállalva eltartásukat. A megállapodást 1250. július 19-én IV. Ince pápa is megerősítette. Az 1247. évi megállapodásban azért szerepeltek csak „testvérek”, mivel a johanniták a szentföldi harcokban – utoljára 1244-ben, Gáza mellett – súlyos veszteségeket szenvedtek, sok lovag és fráter kapott halálos sebet. Sopronban pedig, a felállítandó ispotályban betegek és öregek ápolását kellett ellátniuk, és ez a laikus testvérek feladata volt.[127]

A johanniták egy lakótoronyban és még két házban telepedtek le, az egyik házat ispotálynak rendezték be. Később kezdődhetett csak meg a váron kívül a johannita rendház és a hozzá tartozó Keresztelő Szent János-kápolna avagy templom (a Bécsi út 8. sz. házzal szemközt), valamint a mai Ikvahídon az ispotály építése.[128]

Az ispotály és a temploma a mai Ikvahíd és Balfi utca saroktelkén állt, néhány százméternyi távolságban a johanniták lovagházától. A Szent János-kápolna a 13. század második felében épülhetett. (18. kép) A templommal egyidőben bizonyára a rendház is elkészült, az Ikvahídon pedig felépülhetett az ispotály is. Az ispotály létesítésének évéről nincs tudomásunk, azonban 1286 körül már említés történik működéséről.[129]

A rendre egyre több feladat hárult a 13. század folyamán (várvédelem, betegápolás, hiteleshelyi működés és a kétharmad rész vám beszedése). Az ispotályban – a keresztény vallás szellemében – természetesen nemcsak a test, hanem a halhatatlan lélek üdvözülésére is nagy figyelmet kellett szentelniük. Az ispotály belső területén templomot emeltek, amelyet Árpád-házi Szent Erzsébet pártfogása alá helyeztek. A Szent Erzsébet-ispotály az exempt (vagyis a püspöki joghatóság alól kivett és közvetlenül a Szentszék alá tartozó) rend intézményeként saját pappal rendelkezett.[130] Ahogyan az ispotály keletkezését nem tudjuk pontosan megállapítani, úgy e templom építési ideje is bizonytalan, valószínűleg egyidős az ispotállyal. Johannita keresztesek alapíthatták a Kovácsok utcájában levő ún. „középső" fürdőházat is, amelyik már akkor is az ispotályé volt.[131]

Mindezek a feladatok a rendtagok számának növelését tették szükségessé.

A hiteleshely első oklevele 1274. június 23-án kelt, a rendház vezetője ekkor *„frater Rudewanus conmendator Domus Hospitalis sancti Iohannus in Supprunio"* volt. Ez azt bizonyítja, hogy a soproni rendház egy-egy lovag vezetése alatt álló, önálló ún. kommenda volt, alárendelve a székesfehérvári johannita perjelségnek, ez pedig a johannita tartományi magisternek. Az egyes lovagok váltogatva viselték a commendator, ill. a praeceptor tisztségét. Rudeanus 1264-ben még egyszerű keresztes *(crucifer)* Székesfehérvárott, 1274-ben commendator és 1278-ban praeceptor Sopronban, Detre 1276-ban Sopronban csak keresztes testvér, 1277-ben praeceptor, 1289-ben commendator, Rudeanus nyilván 1275–1277-ben is commendator. Forrásainkban még 1325–1326-ban találkozunk Lőrinc commendatorral, előtte és utána csak praeceptorokkal.[132]

A johannita rendház a 14. század derekára hanyatlani kezdett. Ennek következménye volt, hogy 1346-ban Giovanni tartományi alperjel városi gondozásba adta a soproni vámot és az ispotályt, azzal a feltétellel, hogy a rendnek járó két rész tiszta vámjövedelem felét a rendház és a kápolna karbantartására, a másik felét pedig az ispotályra fordítsák. Ettől az időtől fogva a soproni ispotály a városi hatóságok felügyelete alatt állt, a város vezetése által kinevezett ispotálymester irányította.[133]

A soproni rendháznak Mollay Károly szerint 1335-ben és 1337-ben sem volt már házfőnöke. A soproni johanniták 1347. május 6-án még készítettek oklevelet. Sopron városa pedig 1349. október 21-én erősítteti meg vámjogát, s a vámnak a fent említett 1346. évi oklevélben említett tartozékai: a rendház, a Szt. János-kápolna és az ispotály. Mivel a soproni polgároknak

ezeket is át kellett venniük, a johanniták tehát a közbeeső időben, 1346 és 1349 között hagyták el a várost.

A lovagok eltávozása után nem maradt más hátra Sopronban, csak egy-két betegápoló testvér. Ők a város gondozása alá került ispotályban tevékenykedtek még egy ideig, valamint egy pap testvér, aki az istentiszteletet végezte el a kápolnában, hiszen az ispotályt és a „középső" fürdőházat a város már ellátta.[134]

A Szent János Lovagrend mintegy száz évig vezette az ispotályt, de ebből az időszakból csak az ispotály létezéséről vannak dokumentumok, a működésére, munkájára vonatkozó egyetlen konkrét adatunk sincsen.[135] Így az ispotály működésére csak bizonyos általános következtetéseket kockáztathatunk meg.

A 13–14. században a soproni ispotályban fekvők egészségügyi ellátása és gondozása, gyógyszerelése, kezelése nem különbözhetett lényegesen a középkori Európában általánosan megszokottaktól. A középkori ispotályok számára fontos előírás volt a szegények gyakori megfürdetése. A soproni johanniták rendtartásában is fontos lehetett ez, amit igazol az a körülmény, hogy legalább három fürdőszoba állott e célból rendelkezésre. Csak így értelmezhető ugyanis a „középső fürdőház" elnevezés. A nők bizonyosan külön fürödtek a férfiaktól, ezért kifejezetten női fürdőszobáról is beszélnek a számadások.

Az ispotály későbbi, városi fennhatósága alatti időszakából tudjuk, milyen nagy fontosságú volt az ispotály lakóinak lelki, spirituális gondozása. Házy Jenő könyve tudósít arról, hogy *„a főoltár előtt minden hétköznapon már korán reggel misét kellett mondani, amelyen az ispotály egész személyzete és összes szegényei, amennyiben nem voltak ágyhoz kötve, résztvettek. Ezeknek a reggeli szentmiséknek elmondása külön javadalomhoz volt kötve, amelyet reggeli misealapítványnak neveztek. Az alapítvány tőkéje általános soproni szokás szerint ki volt adva kamatra a soproni polgároknak. Ennek legelső emlékével 1399-ben találkozunk és a későbbi évtizedekből még több adóslevelet ismerünk."*[136]

Felhasznált források:

Egerváryné dr., Fangler Katalin: Gondoskodás Sopron öreg és szegény lakosairól (XIII. század - XX. század kezdete), Tudományos Szakmai Konferencia Sopron, 1995., *w3.sopron.hu/intranet/idosek/idoskor23.htm*

Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tomus tertius. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae,1829, 238–240.

Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából, IV. szám, 1. rész), Sopron, Székely és Társa Nyomdája, 1939, 132–134, 150–171.

Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében, In: Soproni Szemle, 2003, Sopron, III. szám, 218–233.
Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám 1217–1564, In: Soproni Szemle, 1991, 2. szám, 97–121, http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1991-XLV-2.pdf

* * *

2/4. Boisce (Bojišče, Dalmácia, ma Horvátország), Szent Péter rendház és ispotály (1184/86: a templomosoké – 1320 körül: a johannitáké – 1453 után pusztult el)

Boisce johannita ispotályáról kevés adattal rendelkezünk. Az Adriai-tenger partjánál, a nónai (Nin) püspökségben található boiscei konventet először a 12. század végén említik okleveleink.[137] Maga a nónai püspök adományozta nekik 1184-ben az itteni első birtokukat, a boiscei Szent Péter templomot, ahol azután a keresztesek – nehéz eldönteni, hogy templomosok-e vagy johanniták – felépítették ispotályukat.

A püspök adományát 1186-ban III. Orbán pápa erősítette meg, mégpedig a rend elöljárójának, Máténak a kérelmére. A pápa oltalmába vette a boiscei Szent Péter-ispotályt minden tartozékával együtt (egy templommal és egy *palatium*-nak nevezett épülettel, amely valószínűleg a rendház lehetett).[138]

Orbán pápa *„Szent Péter ispotálybéli Máté rektornak és keresztes testvéreinek"* címzett levele alapján nem lehet eldönteni, melyik keresztes rendnek volt címezve, egyaránt lehetett a templomosoké vagy a johannitáké (*cruciferi militie Templi* vagy *cruciferi hospitalis s. Johannis Jerosolimitani*). Smičiklas a templomosokénak tekintette ezt a bojišćei épületet, Kukuljevich és mások a szövegben megemlített *„hospitalis"* alapján arra következtettek, hogy itt a johannitákról van szó.[139]

Vrána templomos rendházának és várának közelsége miatt valószínűbb, hogy ez is templomos birtok és kórház lehetett a 13. században – ebben az esetben viszont ez volt az egyetlen olyan templomos konvent a Magyar és Horvát Királyság területén, amelynek ispotálya is volt! A templomosok egy másik ismert oklevele, amelyet éppen Boiscében adtak ki 1217-ben,[140] megemlíti a települést: *„La casa nostra in san Pietro de Boischie" („Házunk a boischiei Szent Péterben")* megjelöléssel illeti Pontio de Croce testvér, a templomosok Magyar és Szlavón királyságbéli alázatos mestere (*„Fra Pontio della Croce humile maestro della militia de Tempio per Ungaria et Sclavonia"*). Pontio della Croce a király helyettese volt, amíg II. András király keresztes háborúba távozott. Kétségtelen, hogy a templomosok mesterének, aki akkoriban Boiscében tartózkodott, tudnia kellett, hogy Boisce az ő rendjének a birtoka.

A későbbiekben Boisce nem szerepel többet a forrásokban, a 14. század első felében bizonyosan a johannitáké lett a többi templomos rendházzal együtt.[141] A 15. században azon birtokok közé sorolták, amelyek Vránához tartoztak (*Possessiones spectant castro Avrene*), ahogy az a zárai kataszter-összeírásban áll.[142]

Boiscét (Bojišće) ma Kula Atlagić településsel azonosítják. A kicsiny Szent Péter-templom közelében lévő Kula Atlagić faluban van egy kút, amit ma is Apátok kútjának neveznek. A falu 1453-ban még a Boišća nevet viselte: *villa Boyscha*, a török uralom alatt kapta a Kula Atlagić nevet.[143] (19. kép)

Felhasznált források

Lelja Dobronić: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. A mű eredeti címe: Lelja Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hr-lovagrendek.htm

Pray, Georgius: Historia Regum Hungariae, Budae, 1801. I. 205.

Stossek Balázs: A templomosok Magyarországon, In: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor kiadó, 2006, 187.

Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár, VI., 97, MTA, Pest, 1864.

* * *

2/5. Győr, johannita ispotály (?)
(13. század eleje: johannita rendház – 1238: johanniták fürdője – 1550/1559: megszűnése)

Győr esetében nem kétséges a rendház és a templom fennállása, de az ispotállyal kapcsolatban bizonytalanok az adatok. Hunyadi Zsolt újabb összefoglaló munkáiban az ispotály meglétét megkérdőjelezi. Más szerzők (pl. Bedy, Reiszig, Róka) viszont igazoltnak látják az ispotály létezését. Ha az írott források nem is bizonyítják egyértelműen, hogy a johanniták Győrött valóban működtettek ispotályt, néhány tény azonban emellett szól. Győr a Szentföld felé tartó, hazánkon áthaladó zarándokút egyik fontos állomása volt. A Szent János Lovagrendnek – eredeti céljának megfelelően – az volt a törekvése, hogy lehetőség szerint minél több *xenodochium*-ot tartson fenn és működ-

tessen. Emellett azt is tudjuk, a rend Győrött egy fürdőt is birtokolt, s egy fürdő megléte nemcsak bevételi forrást jelentett, hanem igen gyakran ispotály is csatlakozott hozzá.

A győri johanniták letelepedéséről is kevés dokumentumunk van. A rendház alapítója nem ismert, alapításának ideje a 13. század első éveire esik. III. Ince pápának a győri és veszprémi püspökökhöz intézett rendeletéből kikövetkeztethetjük, hogy 1209-ben már fennállott. 1216-tól már írott adataink is vannak róla, ekkor Pethe mester volt a főnöke. Az erődítmény jellegű templom és ispotály (?) a mai Nádorváros végén, a Királyföld alsó szélén, Kisbaráti felé állt. A Királyföldéből kihasított kis területet *„Jánospap országá"-nak* hívták a győriek, a határjárási okmányok pedig *keresztes barátok majorjának* nevezték.[144]

Győrött nyilvános fürdője is volt a rendháznak, amint azt egyik 1238-as oklevelünk megemlíti: *„Item concessimus eidem domui quaedam balnea in Ieurino sita, super terram, quae quondam fuit castrum"* (*„Valamint átengedünk ugyanennek a rendháznak bizonyos győri fürdőket azon a földön, amely valaha erőd volt.)*[145] A fürdő kútjának forrásvizét még a 20. században is használták az Apáca utcai nyilvános gőz- és kádfürdőben.[146]

Királyaink több ízben is támogatták a győri johannitákat. II. András király 1228-ban a koronára szállt Kóny győrmegyei falut, amely azelőtt a templomos lovagoké volt, szabadosaival együtt a János-lovagok győri házának adományozta.

A Szent János Lovagrend is kifejezte hűségét a Magyar Királysághoz. 1242-ben a tatárjárást követően IV. Bélának Győrt vissza kellett foglalnia Frigyes osztrák hercegtől. Ebben a magyar seregben győri johanniták is szolgáltak.

1463–1511 között Keszői Simon volt a „menedékház főnöke". Mátyás király 1486-ban látogatta meg a rend győri preceptóriáját és templomát. Amikor látta szegénységüket, birtokkal ajándékozta meg őket, Kóny falut pedig örök időre felmentette minden királyi adó alól. Emellett kikötötte, hogy a rend templomában hetenként egy szentmisét mondjanak érte és királyutódaiért. II. Lajos király 1520-ban Baráti Mátyás vránai perjel kérésére, akinek hatósága alá tartozott a győri ház, ezt az okmányt megerősítette.

1512–1516 között Zabady Miklós volt a győri ház és feltételezett ispotály elöljárója, aki egyúttal a székesfehérvári és a Szent Erzsébetről nevezett esztergomi praeceptorátusnak főnöki tisztét is betöltötte. A ház talán utolsó főnöke volt Velykey Márk győri kanonok. A kónyi birtokkal, mint a rendház *egyetlen tagja* (!), maga rendelkezett, és 1550-ben bérbe adta. 1559-ben a lovagok győri birtokait Márk győri nagyprépost bírta, ekkorra tehát már bizonyosan megszűnt a johanniták önálló háza. 1559–1560-ban szebeni Listhy Sebestyén már csak címét viselte a praeceptorátusnak Oláh Miklós érsek adományaként. 1560 után a Johannita Rend itteni magiszterének még a címével sem találkozunk okirataiinkban.[147]

Miután Rodosz szigetét II. Szulejmán török császár 1522-ben elfoglalta, a johanniták veszteségei hazánkban is érezhetőek voltak. A győri jánoslovagok a 16. század derekán hagyták el házukat, birtokaik mások kezére jutottak.[148]

Az ispotály Székesfehérvár eleste után még fennállhatott, de a 16. század közepén feltételezhetően Esztergomba költöztették át. Győrött csak papok maradtak, akik lelkipásztori munkát végeztek a templomban.[149] Erre utal a templom melletti temető, amelybe valószínűleg saját jobbágyaikat temették el.[150]

Az 1566-ban támadt nagy tűzvész a rendházat is elpusztította.[151]

1554-ben Ferdinánd király Győr mellett lebontatott egy megrongált templomot a vár megerősítésére. Ez a templom egyes források szerint a János-lovagok temploma volt.[152] Mások szerint a romok még 1592-ben láthatók voltak.[153]

Felhasznált források

Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének multja (Győregyházmegye multjából. V. szám), Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1939, 41–43.

Csóka Gáspár: A szerzetesrendek szerepe Győr tudományos, oktatási és kulturális életében, *www.vleveltar.gyor.hu/csoka.htm*

Dr. Petz Aladár: Győr sz. kir. város Szentháromság közkórházának multja és jelene 1749–1928, Győregyházmegyei Alap Műintézete, Győr (Budapest), 1929, 9–10.

Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 387.

Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre..., I. kötet. Az esztergami egyház-tartomány, Pest, Eggenberger, 1870, 427–429.

* * *

2/6. Ljuba (Ljubač, Dalmácia, Horvátország) vára, rendháza és feltételezett ispotálya (1205 előtt – 15. sz. eleje?)

A johanniták ljubai rendházáról a legtöbb adatot Lelja Dobronić gyűjtötte össze kutatásai során, adatait részletes irodalommal támasztva alá.[154]

Ljuba neve oklevelekben már a 13. század elején felbukkan. II. András király 1205-ben rendezte Nóna (Nin) vára földjeinek határát, s az oklevél

említi: *„excepta tamen possessione castri Lubey que est hospitalis sancti Johannis" („kivéve Lubej várának birtokát, mely a Szent János ispotályosokhoz tartozik").* IV. Béla, amikor 1242 májusában megnövelte Zára városának territóriumát, abból kivette az ispotályosok jubili földjét (*„terram Jubil que est Hospitaliorum"*). Az 1243-as esztendőben újból megerősítették Nóna vára területének határait: *„Excepta tamen possessione castri Lubey que est hospitalis sancti Joannis"*. A közeli Vrána ekkor még a templomosok székhelye volt.

Az 1350-es esztendőből származik a ljubai praeceptorátussal, ill. praeceptorral kapcsolatos híradás: *„frater Jacobus de Redertrio, perceptor Lubal*(ensis) *ordinis s. Joannis Hierosolimitani"*. Praeceptornak csak azt nevezték, aki lovagi rendháznak volt a rendfőnöke, ezért vitathatatlan, hogy Ljubában a johannitáknak rendházuk is volt, nem csak váruk (ez utóbbinak elöljárója a *castellanus* volt).

Egy 15. századi zárai kataszter, különválasztva Vrána birtokaitól, *„castri seu loci Gliube districtus Jadre"* jövedelméről beszél, bizonyítva, hogy a johanniták itteni székhelye önálló volt, és nem képezte részét a vránai vár birtokainak. 1409-ben Közép-Dalmácia Velence birtokába került, egy évszázaddal később pedig a törökök foglalták el és pusztították el a vidéket, Ljubát is.

Ljuba vára négyszögletes volt, erős falakkal övezve. Belső udvarán még számos épület maradványa figyelhető meg, magán a hegyfokon pedig egy háromhajós bazilika maradványai vannak. Ezen a helyen rusztikusan megmunkált sírkövek maradványai is találhatók. További régészeti feltárásoknak kell pontosítani a johanniták rendházának és templomának alaprajzát, valamint az egyes épületek funkcióját. Egyelőre csak feltételezhetjük a vár területén ispotály meglétét, a ljubai johanniták ispotályának régészeti igazolása még várat magára.

A hatalmas, középkori ljubai erőd a ma Ljubljanának nevezett hegyfokon, közvetlenül a tenger fölött, egy 85 méteres magaslaton áll. Stratégiai fontosságú, hogy a tengerpart mellett fekszik, és minden valószínűség szerint saját kikötővel rendelkezett. A viszonylag közeli Zára jelentős kikötőjével együtt a Szentföld felé történő hajózási útvonalhoz tartozott. Noha jelenleg bizonyíték nincsen rá, a magyar-szlavón johannita rendtartomány egyetlen tengerparti, kikötővel bíró praeceptorátusát nehezen képzelhetjük el valamilyen *xenodochium* nélkül. Hazai szerzők is feltételezik, hogy a johanniták ljubai rendháza rendelkezhetett ispotállyal.[155] (20–22. kép)

Felhasznált források

Lelja Dobronić: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. A mű eredeti címe: Lelja Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984.

Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hr-lovagrendek.htm

Majorossy, Judit and Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary, In: Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit = Hospitals and istitutional care in medieval and early modern Europe, herausg.: Martin Scheutz et al., Wien, R. Oldenburg Verlag, 2008, 409–454.

* * *

2/7. Vrána (Aurana, Vrana, Horvátország) templomos, majd johannita vár, rendház és feltételezhető ispotály (1165?: templomos – 1328 körül: a johannitáké – 1392)

A 14. század közepétől egyik legfontosabb johannita központ a Horvátországban lévő, a tengerparti Biográdhoz közeli Vrána (*Aurana*) volt.

Már a 11. században állt itt egy Szent Györgyről nevezett kolostor (*monasterium beati Gregorii quod Vrana vocatur*), amelyben bencések éltek. A horvát uralkodó, Dmitar Zvonimir, 1076-os megkoronázásának alkalmával minden ingó és ingatlan vagyonával, értékes kincstárával, odaadományozta a pápai legátusnak, illetve a Szentszéknek. Pontosan nem ismert, mikor jutott a kolostor a templomosok birtokába. Az szinte biztos, hogy a római pápa adományozta nekik, mivel csak ő rendelkezhetett felőle. Fejér György a kolostorok időrendi összeírásában az 1165-ös évnél az alábbi adatot említi, igaz, a forrás megjelölése nélkül: *„Praeceptoratus Templariorum sancti Gregorii in Wrana, alias Aurania"*.

1169-ben már bizonyosan a templomosok kezén volt a kolostor, és a várral együtt egészen a rend 1312-es megszüntetéséig az egyik jelentős birtokuk maradt. A templariusok uralma alatt egy négy saroktornyos, erős vár épült, ami az idők során tovább bővült.[156]

Pray György szerint a johanniták Vránát és a környező birtokokat nem közvetlenül a templomos rend feloszlatása (1312) után szerezték meg, hanem azok előbb Károly Róbert kincstárához kerültek. Ez így maradt egészen a fia, Nagy Lajos király uralkodásáig, aki a század negyvenes éveiben, 1345-ben adta oda a johannitáknak Vránát és a Ravni kotari tájegységbe eső birtokait. Miután Nagy Lajos király a vránai perjel fennhatósága alá rendelte az összes magyarországi lovagházat 1345-ben, a vár a magyarországi Szent János Lovagrend központjává vált. Talán nem túlzás azt állítani, hogy Vrána lett a magyar-szlavón rendtartomány székhelye – bár ez nem jelenti azt, hogy a perjeleknek mindig Vrána volt az állandó tartózkodási helye. (Gyakran előfordult, hogy a magyar perjelség elöljárói más-más rendházakban tartózkodtak, pl. Gyánton, Bélán, Csurgón, Pakracon vagy Gorán.)

A következő ötven év Vrána hatalmának legnagyobb korszaka, amikor országos jelentőségű események színhelye volt. A várban szervezte 1383-ban Palizsnyai János vránai perjel, Durazzói Kis Károly, Pál zágrábi püspök és Horváti Iván horvát bán és erdélyi vajda az Erzsébet királynő és leánya, Mária elleni összeesküvést. Ennek a véres összeesküvésnek a célja az volt, hogy Durazzói Kis Károly legyen Magyarország királya.

Vrána 1392-ig volt a Johannita Rend tulajdonában. Tvrtko bosnyák király, majd László nápolyi király foglalta el, végül 1409-ben a Velencei Köztársaság birtokába került. A magyarországi johannita perjelek azonban továbbra is viselték a „vránai" címet.[157]

Vrána nagy kiterjedésű romjai az egykori praeceptoratus hajdani nagyságát mutatják. Okleveles, ill. régészeti bizonyítékok nem állnak jelenleg rendelkezésünkre, így csak valószínűsíthetjük, hogy egykor ispotálya is volt. Alig elképzelhető ugyanis, hogy a Szent János Lovagrend 14. századi magyarországi központjában, a magyar-szlavón rendtartomány (provincia) székhelyén ne lett volna ispotály. Az odaérkező, valószínűleg jelentős számú látogató (rendtagok, zarándokok, utazók) számára – a rend szellemének megfelelően – fenn kellett tartaniuk egy külvilág felé nyitott ispotályt (*xenodochiumot*) a rendtagok számára fenntartott *infirmarium* mellett.

Csak remélhető, hogy a közeljövőben előkerülnek bizonyítékok ennek a kérdésnek az eldöntésére. (23–26. kép)

Felhasznált források

Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő-Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208.

Lelja Dobronić: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. A mű eredeti címe: Lelja Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hr-lovagrendek.htm

* * *

2/8. Szentjános (Biharszentjános, ma Románia), feltételezett Keresztelő Szent János johannita monostor és ispotály (?) (1190 körül? – 1241/42?)

A Szent János Lovagrend bihari jelenléte is vitatott, esetleges ispotályuk megléte így méginkább bizonytalan. A johanniták Nagyvárad környéki működésére vagy birtokaikra vonatkozóan nincsen egységes vélemény. Hunyadi Zsolt e témával foglalkozó összefoglaló munkáiban nem is említi jelenlétüket ezen a vidéken.[158]

Ugyanakkor több 19–20. századi történész, vallástörténész a szentjánosi monostort a johannita rendhez köti. Újabb egyháztörténeti munkákban is találkozhatunk ezzel a vélekedéssel. Török szerint a monostor – amelyet vagy III. Béla király vagy a Hont-Pázmán nemzetség bihari-szabolcsi ága alapíthatott – a johanniták rendházaként működött egészen a tatárjárásig.

Az alábbiakban a szentjánosi monostorra vonatkozó adatainkat foglaljuk össze.

Bunyitay szerint a Szent-János-vitézeknek már a 12. században volt egy monostoruk a váradi Szent-János község mellett. A Váradi regestrumra hivatkozik: *„terra... Tumban, quae est iuxta Crisium versus meridiem prope monasterium S. Joannis Baptistae" („Tumban földje, amely a Körös mellett található, déli irányban, Keresztelő Szent János kolostora mellett").* Adatai szerint nem tudni, ki és mikor építtette, mindenesetre családi birtokon keletkezett. Egyedül az bizonyos, hogy 1190-ben, nem sokkal a rendnek hazánkba jövetele után már állt.[159]

Reiszig szerint az apátságot III. Béla király alapította. A Sebes-Körös jobbpartján emelkedő dombon épült fel 1190-ben, s a rendház kórházzal volt egybekötve.[160]

Szentjánosról és a johannitákról legrészletesebben Bunyitay értekezett, könyvében a következőket írta a monostor történetéről és gazdagságáról:

„Boleszló váczi püspök, egy 1214-iki oklevelében említi a szent jánosi monostor mellett lévő Mikcse birtokot (ma micskei puszta) „palotájával". (...) A monostor alapját épen ugy, mint azon korban az apát- és prépostságokét, birtokadományok képezék. Főbirtoka lehetett Szent-János-község, mely eredetileg a monostor tövében, annak éjszak-nyugati oldalán terült el s a monostor keletkezésekor a szerzetesek szolgálatára rendelt mesteremberek, udvarnokok s földmüvelők házaiból alakulhatott. Erre mutat a község neve, mely mindenesetre a monostor védszentjétől, Keresztelő-Szent-Jánostól vétetett. (...) Elenyésztének kora s körülményei sem ismeretesek. A Váradi regestrum, mint láttuk, többször emliti, tehát e történeti emlékünk keletkezésének korában [1205–1235 évek] még virágzott, de 1262-ből már arról értesülünk, hogy a Szent-János-lovagrend főnöke a rend «elpusztult» birtokait: a biharmegyei Odon-t [Ér-Adony] s a szatmármegyei

Vezéndet ahelyett, hogy mint a szerzetesek, ezek a jó gazdák szokták, megnépesiténé, – örökáron eladta.[161]

E tény kétségkivül arra mutat, hogy e rend, melynek különben sincs többé nyoma a váradi püspökség történetében, sőt helyén még a XIII-ik század végével egy más intézményt találunk, – már az idézett év előtt elköltözött Szent-Jánosról. A sajói csatába még innét indulhattak el, de a csata után, akik élve maradtak, csak rövid ideig láthatták viszont Szent-Jánost: követték a menekülő királyt a tenger mellékére, majd vissza a hazába; 1247-ben pedig IV. Béla király az ország keleti s déli határszéleire telepité őket, hogy a tatárok ujabb betörésének utját állják."[162]

A tatárjárás alatt elpusztult monostor helyébe a 13. század végén apátság létesült, amelynek kegyurai 300 éven át a Hont-Pázmánok voltak.[163]

A rendnek nincs más nyoma a nagyváradi püspökség fennmaradt dokumentumai között. Az eddig ismertetett források sem igazolják, hogy a bihari Szentjános monostora a Szent János Lovagrendé volt. Ezen túlmenően, ezen a helyen semmilyen ispotály létezése sem bizonyítható.

Felhasznált források

Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig, II. kötet, Nagyvárad, 1883, (411), 418–421.

http://www.parokia.hu/lap/biharszentjanosi-reformatus-egyhazkozseg/cikk/mutat/biharszentjanos-tortenete/

Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő-Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208. o.

Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 391–392.

Török József: Katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig), 2000, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Benne: A szerzetesség további gyarapodása és a „magas" kultúra közvetítésében játszott szerepe, (http://www.tankonyvtar.hu/katolikus-vallas/katolikus-egyhaz-080904-9)

* * *

2/9. Szeged, feltételezett johannita monostor és ispotály (12. század vége? – 13. század?)

A történészek véleménye erősen megoszlik abban a kérdésben, hogy a johanniták egyáltalán rendelkeztek-e monostorral és kikötővel, esetlegesen ispotállyal is a 12–13. században Szegeden.

III. Béla johannita birtokokat felsoroló, 1193-as oklevelében szerepel egy „Scequed" nevű település, melyet egyes történészeink Szegeddel azonosítanak:

„III. Béla már közel hatvan birtokukat sorolja fel 1193-as megerősítő oklevelében, s maga is további adományokat tesz. A johanniták szegedi birtoklásának gyanúját éppen ez az 1193. évi királyi megerősítő oklevél ébreszti, amely Tüdő, Francavilla (Nagy-olaszi), Toploza, Kér, Fövenyes után, valamint Koboz (Goboz) és Halász előtt szól arról, hogy „Scequeden egy helyen három lecsupasztott kérgű határjellel jelölt föld van, és egészen a kikötőig terjed, és ugyanezen kikötővel a monostoré". E Scequednek a mi Szegedünkkel való azonosságát számos körülmény gyámolítja. (...) Közvetlen adataink vannak a János-lovagok sóügyeiről. II. András a szalacsi só királyi jövedelméből részeltette a rendet. Még többet mond IV. Béla ama 1238. évi oklevele, amely arról tudósít, hogy a johanniták sókereskedelmet folytattak a Maroson, illetve hogy IV. Bélának már elődei is adtak sószállító hajókat bizonyos kiváltságokkal (elsősorban talán vámkedvezménnyel) a fehérvári rendháznak. A johannitáknak — legalábbis a XIII. század első évtizedeiben — érdekük fűződött a marosi sóhoz, s közvetve annak legjelentősebb lerakatához, Szegedhez. Ugyanakkor Scequed és Szeged azonosítását illetően több körülmény óvatosságot követel."[164]

A fent idézett monográfia szerzői a könyv egy másik fejezetében azt is felvetik, hogy a johanniták Szegeden esetlegesen ispotály(oka)t is fenntartottak:

„...a johanniták a XII. században Szeged vidékén adományokhoz jutottak, a királyi udvarház szomszédságában (férfiak számára?) nyitottak ispotályt, a szomszédos Asszonyfalva, a későbbi Felszeged, királynői birtok mellett pedig (női?) kórházat hoztak létre. A johannita rend hanyatlásával az ispotályok a város kezére kerülhettek, a betegek lelki gondozását pedig elsősorban a ferencesek vállalhatták magukra."[165]

Későbbi történeti munkák is igazoltnak látják a johanniták szegedi birtoklását:

„A szegedi tiszai révről III. Béla 1193-ban kelt oklevele tett említést, eszerint Eufrozina királyné Szeged egy részét [lábjegyzet: Alszegeddel azonosítható a kutatások szerint.] a tiszai révvel együtt a székesfehérvári johannitáknak adomá-

nyozta. (lábjegyzet, hivatkozás: Jakubovich E. – Pais D.: Ómagyar olvasókönyv, Pécs, 1929, 52–61.: Reg. Arp. 155. sz.) Feltehetően az adomány a révnél szedett vámra is vonatkozott."[166]

A vitatott 1193-as oklevélen kívül a johanniták szegedi megtelepedése mellett szólhat az is, hogy a Szent János lovagoknak forrásokkal igazolt, jelentős gazdasági hasznot biztosító kereskedelmi érdekeltségük volt a hazai sókereskedés mindkét központjában, a bihari Szalacson és Szegeden is. Feltételezett szegedi házuk ugyanakkor egyáltalán nem jelenheti azt, hogy egyúttal ispotállyal is rendelkeztek volna.

Ezzel szemben más történészek vagy nem tartják megalapozottnak a fenti hipotézist, vagy egyenesen elvetik, hogy a johanniták bármiféle birtokkal rendelkeztek volna Szegeden:

„*... a johanniták sohasem birtokoltak a mai Alsóváros területén, a Szent Péter-templomot és az ispotályt jóval később emelték a város alsó része szélén.*"[167]

A fenti kérdés eldöntése csak további régészeti és történeti kutatásoktól várható.

Felhasznált források

Blazovich László: Dél-alföldi városok a 14–16. században. In: Kollár Tibor szerk.: A középkori Dél-Alföld és Szer, Szeged, 2000, Dél-Alföldi Évszázadok 13., kiadja a Csongrád Megyei Levéltár.

Kürti Béla – Szegfű László - Horváth Ferenc: Alszeged s a Szent Péter-templom, 299–300.

Lukács Zsuzsa: A Szeged-alsóvárosi középkori ferences kolostoregyüttes. In: Kollár Tibor szerk.: A középkori Dél-Alföld és Szer, Szeged, 2000, Dél-Alföldi Évszázadok 13., kiadja a Csongrád Megyei Levéltár.

Szekfű László – Nagy Zoltán – Horváth Ferenc: Szeged, a „vár" és a Boldogasszony-templom, 284–285. In: Kristó Gyula, szerk.: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig, Szeged, 1983, Somogyi Könyvtár.

Weisz Boglárka: Vámok és vámszedés az Árpád-kori Magyarországon. (PhD Értekezés), Szeged, 2006, 167. In: Kristó Gyula, szerk.: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szeged, 1983, Somogyi Könyvtár.

* * *

2/10. Pest feltételezett johannita ispotálya (13. század? - 16. század?)

A Pesten épült Szent Miklós ispotályról kevés adat maradt fenn, valószínűleg városi igazgatás alá tartozott. Alapításának ideje ismeretlen, az ispotály működésére a 15. századból van több okleveles adatunk. Somogyi Zoltán szerint:

„Az feltehető, hogy a ... Szent Miklós-ispotály valaha a johannitákoz tartozott. Ez azonban csak puszta feltevés marad, mely eddigi adataink szerint semmiféle alátámasztást nem nyer, sőt a negatívumok éppen ellene szólanak."[168]

Nem valószínű johannita ispotály megléte Pesten, de kizárni sem tudjuk, talán későbbi források segítenek ennek a kérdésnek az eldöntésében. A Szent Miklós ispotály megszűnéséről sincsenek pontos adataink, valószínűleg a 16. század folyamán pusztult el.

Felhasznált források

Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941, 26–27, 103.

* * *

2/11. Margitsziget (régebbi nevén Nyulak szigete – ma Budapest része) johannita vára és feltételezett ispotálya (1250 körül – 14. század eleje?)

A johanniták a Margitsziget déli végén, a Duna bal partjánál (a mai Casino helyén) 1250 körül egy trapéz alaprajzú, négytornyú várat építettek. Az építkezéshez felhasználták az egykori római erőd alapjait. Ez biztosította a sziget és a jenei rév védelmét.

A budai Vártól északra terült el Felhévíz – korábban piacáról Gézavásárának nevezték –, amely a területén található fürdőkről és vízimalmokról volt híres. Vele szemközt, a bal parton húzódott Jenő falu. A két települést a jenei (jenői) rév kötötte össze – nagyjából a mai Margit híd vonalában.

A várhoz a johannita lovagok vendégháza csatlakozott, ahol IV. Béla király és felesége, Anna királyné is gyakran megfordult. Ilyenkor meglátogat-

ták Margit leányukat a domonkos nővérek szigeti kolostorában. Engländerné Brüll Klára szerint a király *„johannita őrséggel vette magát körül, johannita orvosok vigyáztak itt testi épségére. Arról is tudunk, hogy gyógyszertár is volt a várban. (...) Hogy volt-e kórház a várban, tulajdonképpen nem tudjuk."*[169]

Infirmarium (betegszoba) feltételezhető a margitszigeti várban, ez azonban – jellegéből fakadóan – a rendházon kívül lakók számára bizonyosan nem volt nyitott. A 14. századtól a várat már nem említik írott források, de még a 19. században is látszódtak a romjai.

Felhasznált források

Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán, Novák Rudolf és társa, Budapest, 1930, 14–29.

* * *

2/12. Alhévíz (régebbi nevén Kelenföld – ma Budapest része), tévesen a johannitáknak tulajdonított ispotály (13. sz. közepe)

Az alsó, Budától délre eső hévvizeknél épült fel a Szent Erzsébet ispotály a 13. század derekán. Sem pontos helye, sem eredete nem tisztázott. Mivel eredetét homály fedi, több lehetőséggel is számolnunk kell. Somogyi Zoltán írta 1941-ben:

„Az feltehető, hogy a (...) Szent Erzsébet-ispotály valaha a johannitákoz tartozott. Ez azonban csak puszta feltevés marad, mely eddigi adataink szerint semmiféle alátámasztást nem nyer..."[170]

A johanniták kelenföldi jelenlétére Róka tett említést vallástörténeti munkájában. E szerint a johannitáknak az 1263. évben „virágzó" plébániájuk volt itt:

„Ugyanebben az időben virágzott nálunk Keresztelő Szent János Ispotályos (avagy Rodoszi és Máltai Lovag-) rendjének keremfeldi (kelenföldi) Szent Erzsébet egyházközsége is..."[171]

Más adatok szerint viszont IV. Béla a kelenföldi plébániát 1236-ban a pétervári ciszterecieknek adományozta. A legfrissebb irodalom szerint az ispotály alapítója inkább valamelyik királyunk lehetett.[172]

A fenti áttekintésből kiderül, hogy újabb adatok megjelenéséig nem köthetjük johannitákhoz az alhévízi Szent Erzsébet ispotályt.

Felhasznált források

Róka, Joannes: Vitae Vesprimiensium praesulum, Posonii, 1779, Augustinus Patzko, 173.
Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941, 26–27, 103.
Végh András: Buda város középkori helyrajza I. Monumenta Historica Budapestinensia, Budapesti Történeti Múzeum, 2006, 88–89, 97–98.

* * *

2/13. Csatár, Szent Péter apátság és feltételezett johannita ispotály (1138/41 – ?)

A csatári apátságról a meglévő adatok összevetésekor kiderül, hogy nem a johannitáké volt. Ma annyit tudunk bizonyosan, hogy 1138–1141 között alapította a Gutkeled nemzetségbeli Márton ispán, Szent Péter tiszteletére. A monostor a 13. század közepétől hiteleshelyi tevékenységet folytatott, és ismereteink szerint fennállása során mindvégig a bencés rend kezében volt.[173] Ispotály jelenlétére semmiféle hiteles adatunk nincsen.

A korábbi szerzők Csatár apátságával és feltételezett johannita ispotályával kapcsolatban több olyan középkori oklevélre hivatkoztak, amelyeknek sem a csatári, sem a johannita vonatkozásaik nem eléggé egyértelműek. Mayer Ferenc Kolos értekezésében[174] azt olvashatjuk – Róka János művére hivatkozva –, hogy a Zala megyei Csatáron már 1138-ban volt a johannitáknak egy ispotálya (*„Die ersten Hospize der Johanniter entstanden in Csatár").*

Róka fentebb idézett munkájában egy 1166-os adománylevélre (nem pedig 1138-ban kiadottra!) utalt. Ebben a zalai *Martinus comes* (Márton ispán) a Jeruzsálemi Szent János Lovagrendnek adományozott három birtokrészt, azok mellett a Szent Péter tiszteletére nevezett monostort is, ami azelőtt a bencéseké volt. Róka ez utóbbi helyét a *„cathari" és „kithari"* elnevezés alapján Csatárral azonosította:

„II. Géza uralkodása alatt jött létre (...) a Márton, szaladi [zalai?] ispán végakaratából a cathari [csatári?] vagy másnéven kithári uradalommal, nevezetesen pedig Mura, Szala és Fertő birtokaival, majd özvegye, Magdolna által a rakolyai és kolosi szőlővel is megnövelt Szent Péter (szintén) Benedek-rendi monostor, amelyet fia, III. István király a következő oklevéllel erősített meg: (...) Én, István, Isten kegyelméből Magyarország, Dalmácia, Horvátország és Rama királya, a diadalmas Géza fia, Vido fiának Dobicának és sok más nemesemnek

kérése alapján engedélyt adtam rá, hogy a jeruzsálemi, avagy templomos testvéreknek (...) a következő adományt tegyék: Nevezetesen, hogy Szala uradalmát és a Szent Péternek szentelt kolostort (...) a rend nevezett testvérei és a szegény ispotályos ház tagjai Isten dicsőségére és tiszteletére örök időkre megtarthassák."[175]

A Szent Péter tiszteletére szentelt monostor pontos helye nem ismert. *Dobica fia Vido* (*Doboka fia Vida* – Jakab Elek szerint) végrendeleti ajándéka mai ismereteink szerint Zalában lehetett. Ahogyan Hunyadi Zsolt írta:

„Bár nem lehetetlen, hogy Fehérvár után itt [Zala megyében] is megvetették lábukat a johanniták, sajnos egyetlen más adat sem szól arról, mi lett az adomány sorsa. Minthogy más Szent Péter titulusú johannita házat nem ismerünk, így az is elképzelhető, hogy az adományt még a 12. század folyamán pénzzé tette a rend, s azt a Szentföld védelmére elküldte, vagy valamely később megszerveződő preceptorium távoli tartozéka lett, és parókiális egyházként működött."[176]

Megemlítendő, hogy Jakab Elek Kolozsvár történetéről szóló nagy munkájában[177] Erdély területére próbálta meg lokalizálni ezt az adományt, a *„praedium Sala"* helyét a kolozsvári Sala-nemzetség birtokának vélte, a *„Cuchinis"* birtokrészt pedig – a magyaros Kökényesnek fordítva – egy Doboka vármegyei faluval azonosította.

Felhasznált források

F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon, Pytheas, 2000, 18–19.

Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, In: Aetas, 2002, 4. szám, 52–76.

Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Első kötet, Budán, 1870, Magy. Kir. Egyetem Könyvnyomdája, 5–6.

Mayer, Claudius Franz: Das Zeitalter der Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn. In: Kyklos. Jahrb. Inst. Gesch. Med., 1930, 3., Leipzig, Thieme, 354–394.

Róka, Joannes: Vitae Vesprimiensium praesulum, Posonii, 1779, Augustinus Patzko, 64–65.

* * *

2/14. Radna (Óradna, Erdély – ma Rodna, Románia), feltételezett rendház és ispotály (13. sz. második fele)

Huttmann megemlítette Erdélyről szóló orvostörténeti munkájában, hogy johannita ispotály volt Radnán (Rodna) 1268-ban.[178] Forrásául Csallner Róbert munkáját nevezte meg.[179]

Az általuk idézett okmánytárban, a megjelölt helyen mindössze megemlítenek egy keresztest, vélhetően egy johannitát, aki tanúként szerepelt egy birtokvásárlás jogi aktusánál:

„Rodna 1268 Dezember 20.: ...mielőttünk és a hívő minorita barátok előtt, valamint Detre keresztes barát színe előtt..."[180]

Ezen felül nincsen semmilyen, johannitákhoz köthető adatunk Radnáról, sem johannita ház, sem birtok, sem pedig ispotályuk létezéséről nem tudunk.

Felhasznált források

Huttmann, Arnold: Medizin in alten Siebenbürgen, Editura hora Verlag, Hermannstadt/Sibiu, 2000, 51–52.

Studium Lipsiense. Ehrengabe Karl Lamprecht dargebracht..., Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1909, 68. o. In: Robert Csallner: Alte deutsche Bergwerkskolonien im Norden Siebenbürens, 55–72.

Zimmermann, Franz – Werner, Carl: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Erster Band. Hermannstadt, Franz Michaelis, 1892, 99–100: 118.: „Rodna 1268 Dezember 20.: ... coram nobis et viris religiosis fratribus Minoribus et domino cruciato fratre Detrico."

* * *

2/15. Pécs, johannita alapításúnak vélt ispotály (1181 körül – 1532 körül)

Több történész véleménye szerint Pécsett johannita lovagok már 1181-ben működtettek ispotályt. Az újabb kutatások ezt cáfolták. A pécsi johannita rendház létezésének közvetett bizonyítéka III. Béla királynak egy 1181-es oklevele, amely egy Gilebert nevű pécsi ispotályos mestert (*magister hospitalis*) említ. Egy későbbi, 1217-es oklevél is említ pécsi ispotályos mestert, de semmilyen egyértelmű jel nem utal arra, hogy ez a pécsi ispotály a johannitákhoz tartozott. A pécsi ispotállyal foglalkozó munkáiban Fedeles Tamás[181]

egyértelműen megállapította: *„A forrásokban 1181–1532 közt szereplő ispotály nem tartozott egyik szerzetesrendhez sem... az intézmény a káptalan kegyurasága alá tartozott."*

Felhasznált források

Fedeles Tamás: A pécsi ispotály igazgatói a 14–16. században, In: Comm. De Hist. Artis med., 182–185 (2003), 117–118, 119.
Fedeles Tamás: Gilbertus ispotályos mester, az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése, In: Pécsi Szemle, VI. éf., 2003/ősz, 3. szám, Pécs,12, 13–17.

* * *

2/16. Felhévíz (ma Budapest része), johannitának tartott ispotály (13 – 14. sz.)

A kevés forrásanyag okozta bizonytalanság magyarázza, hogy a középkori Pest-Buda kórházainak alapítójaként és fenntartójaként sokáig szinte csak a johannitákat említették. Engländerné Brüll Klára foglalta össze ezeket a vélekedéseket.[182] Ennek első alapos kritikáját Somogyi Zoltán fogalmazta meg:

„Annak azonban semmi alapja sincs, hogy az összes budai és pesti ispotályok a johanniták kezében lettek volna. Egyetlenegy adat sem szól ugyanis a mellett, hogy a Szent Erzsébet-, Szent Miklós-, Szentlélek- és Szent Gellért-ispotály valaha a johanniták birtokához tartozott volna. E negatívum mellett a Szentlélek-ispotályról kifejezetten is tudjuk, hogy a Szentlélek-rend tulajdona volt."[183]

A napjainkban rendelkezésünkre álló források alapján Felhévíz estében teljesen valószínűtlen johannita ispotály feltételezése. Felhévízen (amely a középkorban Buda suburbiuma volt) két ispotályt is tulajdonítottak a johannitáknak, a Szentháromság- és a Szentlélek-ispotályt. Szentháromságról nevezett ispotály soha nem létezett – a Margit híd budai oldalán helyezkedett el a stefaniták Szentháromság konventje és temploma, de ispotály nélkül.[184] A Szentlélek ispotály pedig valóban jelentős kórház volt, de soha sem volt a johannitáké, mindig a Szentlélek Ispotályosok Rendjéhez tartozott.

Felhasznált források

Engländerné Brüll Klára id. mű, 14–29.
Somogyi Zoltán id. mű 26–27, 103.
Kubinyi András: Budafelhévíz topográfiája és gazdasági feljődése http://epa.oszk.hu/02100/02120/00016/pdf/ORSZ_BPTM_TBM_16_085.pdf
Boroviczény Károly-György: Cruciferi Sancti Regis Stefani. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. In: Orvostörténeti Közlemények 133–140. Budapest 1991–1992. 7–48. Felhévízről: 22–24. http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=ORSZ_ORVO_OK_1991_1992_133_140&pg=0&lang=hun#pg=23&zoom=f&l=s

* * *

2/17. Torda (Erdély, ma: Turda, Románia), rendház és feltételezett ispotály (13. sz. második fele – 1360 körül)

A történeti források szerint a johannitáknak a Királyhágón túl egyetlen lovagházuk (praeceptoratus) volt, amelyik Tordán állt. Itt a 13. század második felében egy falu birtokába jutottak, az itt felépített rendház hiteleshelyként működött. Utoljára 1360 körül említi őket egy oklevél. További sorsuk ismeretlen.[185]

Okleveleink egyértelműen igazolják tordai jelenlétüket, a legkorábbiak 1274-ben[186] („*Frustanus frater cruciferus de Turda*"), ill. 1288-ban[187] („*Datum in villa Cruciferorum de Torda*") készültek. Elöljáróik közül ismerjük 1276-ból Jacobus dictus Wechelyny (Wesselényi) és 1295-ből Magister Myle nevét.[188]

Fentieknél részletesebb adatok nem maradtak fenn róluk. Kibocsátott okleveleik alapján egyedül hiteleshelyi tevékenységük igazolt. Ispotály meglétére vonatkozó forrással nem rendelkezünk. Erdélyen át nem vezetett zarándokútvonal, ez a tény is ispotály megléte ellen szól.

Felhasznált források

Müller, Friedrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitäler bis zum Jahre 1625. In: Programm des Evangelischen Gymnasiuns in Schässburg und der damit verbundenen Lehranstalten, Wien, J. B. Wallishausser's K. K. Hoftheater-Druckerei, 1856, 13, 16–17.

Török József: Katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig), 2000, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Benne: A szerzetesség további gyarapodása és a „magas" kultúra közvetítésében játszott szerepe, (http://www.tankonyvtar.hu/katolikus-vallas/katolikus-egyhaz-080904-9)

Zimmermann, Franz – Werner, Carl: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Erster Band. Hermannstadt, Franz Michaelis, 1892, 158.

3. A HIT HARCOS VÉDELME ÉS A SZEGÉNYEK MEGSEGÍTÉSE – A REND KETTŐS FELADATÁNAK MEGVALÓSULÁSA MAGYARORSZÁGON

A Szent János Lovagrend magyarországi történetének áttekintéséből kiderült, hogy tartományuk kiépülését elsősorban a királyi támogatásoknak köszönhették, ehhez képest sokkal csekélyebb volt a magánadományok száma. A rend lovagjai – a mindenkori uralkodóhoz hűen – minden jelentős hadjáratban és csatában részt vettek. Hűségük az uralkodóhoz csak a 14. század végén, 15. század elején szenvedett csorbát, a trónöröklési harcok idején. Úgy tűnik, hogy a Szent János Lovagrend a középkorban – magyarországi működésének négy évszázada alatt – inkább politikai erőként és kevésbé egyházi (karitatív) intézményként vett részt az ország életében.

Ma a jogutód Szuverén Máltai Lovagrend tagjai különféle segélyakciókban, karitatív és egészségügyi szolgálatokban vesznek részt. A Máltai (Szent János Ispotályos) Lovagrend kilenc évszázados eszméje, „a hit védelme és a szegények istápolása" szellemében jött létre a Magyar Máltai Szeretetszolgálat 1989 februárjában, és 1990-től működik a Szuverén Máltai Lovagrend magyarországi tagozata. 1924-től jelen van hazánkban a protestáns Johannita Lovagrend magyar csoportja is. E protestáns ág a reformáció idején, a jelentős szuverenitással rendelkező német rendtartományokból alakult, és szervezetileg különvált a máltai központú rendtől. A magyar protestáns johanniták is egyházi és karitatív jellegű tevékenységet folytatnak.

A Szent János Lovagrend eszmeisége, történelmi példája – minden buktatója ellenére – napjainkban is példaértékű. Mai tevékenységük viszont már nem elsősorban a hit harcos védelme, hanem karitatív jellegű: a szegények és elesettek megsegítése. Jelenlétük mindenki számára példaértékű: önzetlenséget, hivatástudatot, a szegényekkel és betegekkel való szolidaritást sugall.

[1] Hunyadi, Zsolt: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387, METEM – CEU University, Budapest, 2010.

[2] Az első és második keresztes háború korának forrásai. Vál. és ford. Veszprémy László. Budapest, Szent István Társulat, 1999. 169, 181.

[3] Savona-Ventura, C.: The Hospital of the Order of St. John in Jetusalem. Historia Hospitalium. Zeitschrift der Deutschen Gesellschaft für Krankenhausgrschichte, 2004–2005, 24:25–53. (http://geociti.es/HotSprings/2615/medhist/hospital1.htm)

Risse, Guenter B.: Mending Bodies, Saving Souls. A History of Hospitals, Oxford University Press, 1999, 134–153.

Jerome Murphy-O'Connor OP: The Holy Land. An Oxford Archaeological Guide from Earliest Times to 1700, fifth edition, Oxford University Press, 2008, 63.

[4] Savona-Ventura, C.: The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem, www.stlazarusmalta.org/.../, 3.

[5] A dél-itáliai Amalfi a 10–12. században virágzó városállam volt, kiterjedt kereskedelmének köszönhette gazdagságát.

[6] Nicolle, David: Knights of Jerusalem. The Crusading Order of Hospitallers 1100–1565, Osprey Publishing, 2008, 14.

[7] Homonnai Sarolta – Hunyadi Zsolt: A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája, Documenta Historica 26., JATE Történést Diákkör, 1996, 15.

[8] Kurecskó Mihály, Stossek Balázs: A Szent Sír Kanonokrend története Magyarországon, 2004, http://www.staff.u-szeged.hu/~capitul/oktatas/sztsir.pdf

[9] C. Savona-Ventura: The Hospitaller Order of Saint Lazarus, Association for the Study of Maltese Medical History, Malta, 2005, 9.; C. Savona-Ventura: The Domus Leprosorum in Crusader Jerusalem. It-Tabib tal-familja – Maltese Family Doctor, 2005, 14(2):67–70, in: http://webcache.googleusercontent.com

[10] Savona-Ventura, C.: The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem, www.stlazarusmalta.org/.../, 4.

[11] C. Savona-Ventura: The Hospitaller Order of Saint Lazarus, Association for the Study of Maltese Medical History, Malta, 2005, 9.)

[12] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 64–65.

[13] Hirschberg, Ruth Maria: Hospitäler und Heilmethoden der Johanniter. Ein geschichtlicher Überblick von den ersten Anfängen in Jerusalem bis zum großen Hospital auf Malta, Karfunkel – Zeitschrift für erlebbare Geschichte, 2002: 38, S. 8–14.

[14] Pósán László: A Német Lovagrend története a 13. században, Debrecen, 1996, DUP, 11.

[15] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 66.

[16] Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, In: Aetas, 2002, 4. szám (52–76.), 53–54. Benne cit.: Riley-Smith, Jonathan: Hospitallers. The History of the Order of St. John. London and Rio Grande, 1999, 37.

[17] Homonnai Sarolta – Hunyadi Zsolt: A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája, Documenta Historica 26., JATE Történést Diákkör, 1996, 12–16, 16.

[18] A Brief History of the Order of Saint Lazarus of Jerusalem. In:http://www.st-lazarus.org.au/history.html

[19] Kohout, Natalie: The Order of St Lazarus in the East, 2005. In: http://www.militaryhistoryonline.com/crusades/articles/stlazarus.aspx

[20] Magyar Katolikus Lexikon > J > Jeruzsálemi Szent János Lovagrend: http://lexikon.katolikus.hu/

[21] Demurger, Alain: A Hospitaller Soror at Rhodes, 1347. In: Luttrell, Anthony: Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West. Aldershot, Ashgate, 2007, XXIII. 129–143.

[22] Lásd a 21. jegyzetet, továbbá: Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 73.

[23] Lásd a 20. jegyzetet

[24] Descriptio Terrae Sanctae Joannes Wirburgenses Presbytrus, caput XI, XII. In: www.documenta-catholica.eu/d, 20–22.

[25] Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 148–168.

[26] Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 153–159.

[27] Piers D. Mitchell: The infirmarie of the Order the Temple in the Medieval Kingdom of Jerusalem, In: Barbara S. Bowers (ed.): The medieval hospital and medical practise, Aldershot, 2007, Ashgata, 229.

[28] Kedar, Benjamin Z.: A Twelfth-Century Description of the Jerusalem Hospital: Appendix. In: The Military Orders: Welfare and Warfare. Helen Nicholson (ed.). Aldershot, 1998, 13–26. Cit.: Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, In: Aetas, 2002, 4. szám, 53.

[29] Struckmeyer, Myra: Female Hospitallers in the Twelfth and Thirteenth centuryes. A dissertation submitted to the faculty of the University of North Carolina in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Department of History. Chapel Hill, 2006, 85–86. (Forrás: https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent?id=uuid...2d28...)

[30] Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 155.

[31] Struckmeyer, Myra: Female Hospitaller sin the Twelfth and Thirteenth centuryes. A dissertation submitted to the faculty of the University of North Carolina in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy in the Department of History. Chapel Hill, 2006. (Forrás: https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent?id=uuid...2d28...)

[32] Demurger, Alain: A Hospitaller Soror at Rhodes, 1347. In: Luttrell, Anthony: Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West. Aldershot, Ashgate, 2007, XXIII. 129–130.

[33] Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 154. Cit.: Cartulaire générale, vol. I., no. 627, 425–9.

[34] Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő–Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208.

[35] Hirschberg, Ruth Maria: Hospitäler und Heilmethoden der Johanniter. Ein geschichtlicher Überblick von den ersten Anfängen in Jerusalem bis zum großen Hospital auf Malta, Karfunkel – Zeitschrift für erlebbare Geschichte, 2002: 38, S. 8–14.

[36] Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 159.

[37] A Brief History of the Order of Saint Lazarus of Jerusalem. In: http://www.stlazarus.org.au/history.html

[38] Savona-Ventura, C.: The Order of Saint Lazarus in the Kingdom of Jerusalem, www.stlazarusmalta.org/.../, 5–6.

[39] Kohout, Natalie: The Order of St Lazarus in the East, 2005. In: http://www.militaryhistoryonline.com/crusades/articles/stlazarus.aspx

[40] Rubin, Miri: Charity and Community, 149. In: Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében, In: Soproni Szemle, 2003, Sopron, III. szám, 218.

[41] Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, In: Aetas, 2002, 4. szám (52–76.), 53–54.

[42] Struckmeyer, Myra: Female Hospitaller in the Twelfth and Thirteenth centuryes. A dissertation submitted to the faculty of the University of North Carolina in partial fulfilment of the requirements for the degree of Doctor of Philosophy 28nt he Department of History. Chapel Hill, 2006, 223–224. (Forrás: https://cdr.lib.unc.edu/indexablecontent?id=uuid...2d28...)

[43] Piers D. Mitchell: The infirmarie of the Order the Temple in the Medieval Kingdom of Jerusalem, In: Barbara S. Bowers (ed.): The medieval hospital and medical practise, Aldershot, 2007, Ashgata, 230–234.

[44] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 74.

[45] Homonnai Sarolta – Hunyadi Zsolt: A jeruzsálemi Szent János lovagrend regulája, Documenta Historica 26., JATE Történést Diákkör, 1996, 5.; Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő–Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208.

[46] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 73–74.

[47] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 79.; Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében, In: Soproni Szemle, 2003, Sopron, III. szám, 218.

[48] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 66.

[49] Buzás Gergely régész személyes közlése.

[50] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 66.

[51] Jerome Murphy-O'Connor OP: The Holy Land. An Oxford Archaeological Guide from Earliest Times to 1700, fifth edition, Oxford University Press, 2008, 184–185.

[52] Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 153.

[53] Demurger, Alain: A Hospitaller Soror at Rhodes, 1347. In: Luttrell, Anthony: Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West. Aldershot, Ashgate, 2007, XXIII. 130–131.

[54] Alberto Boccali, 2007, in: Santi, beati e testimoni – Enciclopedia dei Santi, www.santiebeati.it/dettaglio/93649

[55] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 68.

[56] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 68–72.

[57] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick,

1994, Aldershot, Variorum, 68–72.; Demurger, Alain: A Hospitaller Soror at Rhodes, 1347. In: Luttrell, Anthony: Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West. Aldershot, Ashgate, 2007, XXIII. 135–136.

[58] Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 161–165.

[59] Cit.: von Schwarzenberg, C.: What a Pilgrim saw at Rhodes. Annales de l'Ordre Souverain Militaire de Malta, 26(1968), p. 104. In: Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, p. 71.

[60] Barber, Malcolm: The charitable and medical activities of the Hospitallers and Templars. In: Evans, Gillian Rosemary, ed.: A History of Pastoral Care, London, New York, Cassel, 2000, 161–165.

[61] Cit.: Luttrell már idézett művéből a 72. oldalon: Luttrell, A.: Latin Greece, the Hospitallers and the Crusades: 1291–1440, London, 1982, V, 98–9.

[62] Demurger, Alain: A Hospitaller Soror at Rhodes, 1347. In: Luttrell, Anthony: Studies on the Hospitallers after 1306. Rhodes and the West. Aldershot, Ashgate, 2007, XXIII. 134.

[63] Magyar Katolikus Lexikon > J > Jeruzsálemi Szent János Lovagrend: http://lexikon.katolikus.hu/

[64] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 68–72.

[65] Luttrell, Anthony: The Hospitallers' Medical Tradition: 1291–1530. In: Barber, Malcolm, ed.: The Military Orders. Fighting for the Faith and Caring for the Sick, 1994, Aldershot, Variorum, 68–72.

[66] Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében, In: Soproni Szemle, 2003, Sopron, III. szám, 218.

[67] Boroviczény Károly-György: Cruciferi Sancti Regís Stephani. Tanulmány a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de Historiae Artis Medicinae 133–140 (1991–1992): 7–48. http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=ORSZ_ORVO_OK_1991_1992_133_140&pg=0&lang=hun#pg=23&zoom=f&l=s

[68] Thierry Heribert: A Jeruzsálemi Szent János (Máltai) Lovagrend magyar bibliográfiája, Budapest, 1941, szerző kiadása.

[69] Kristó Gyula, szerk.: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig, Szeged, 1983, Somogyi Könyvtár. Szeged, 324.

[70] Dési Illés: A johannita lovagok és máltai kórházuk, Egészségtudomány, (54) 2010, 4, 92.

[71] Knauz Nándor: Az esztergomi főegyháznak okmánytára. I. Füzet. Az esztergomi érsekségnek Árpádkori okmányai, Esztergom, Horák Egyednél, 1863, 23–24.

[72] Fejér Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI. Budae, 1829–1844. III/1. 44.

[73] Kandra Kabos: A Váradi Regestrum, Budapest, Szent István Társulat, 1898. 87. – Kandra Kabos a latin szövegben szereplő „Scrrach" helynevet Szerencsnek fordítja, és meggyőző érvekkel cáfolja a Szirák-értelmezést. (Lásd még: Kandra Kabos: Volt-e Szerencs vármegye? In: Történelmi Tár 1885. 19. évfolyam 333 – 335.)

[74] „Petrus preceptor de Zumula, de Tulmach et de Zirak" – Knauz Nándor id. mű 113–114.

[75] Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 91.

[76] Fejér id. mű III/1. 179.

[77] Veszprémi püspökség római oklevéltára. 1103–1526. I–III. Szerkesztette: Fraknói Vilmos. Budapest, 1896–1907. I. 70; Árpád-kori új okmánytár. Szerkesztette: Wenzel Gusztáv. I–XII. Pest, 1860–1874.

[78] A csurgói praeceptor haszonbér fizetéséről adott nyugtája. Fejér id. mű II/168.; Fuxhoffer, Damian: Monasteriologia regni Hungariae, in qua libris V. 2. bőv. és javított kiadás Czinár Mór által. Pest, 1858–60. II. köt. 162.

[79] Fuxhoffer id. mű I. köt. 163, 141.; Árpádkori új okmánytár, közli Wenzel Gusztáv. I. köt. 222.

[80] Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette Balogh Elemér. Jogtörténeti Tár 1/1, Püski, Budapest, 1997, 47.

[81] Knauz Nándor: Az esztergomi főegyháznak okmánytára. II. Füzet. Az esztergomi főkáptalannak Árpádkori okmányai, Esztergom, Horák Egyednél, 1866, 113–114.

[82] Bónis György: Szentszéki regeszták. Iratok az egyházi bíráskodás történetéhez a középkori Magyarországon. A szerző hátrahagyott kéziratát gondozta és szerkesztette Balogh Elemér. Jogtörténeti Tár 1/1, Püski, Budapest, 1997.

[83] A rend Központi Levéltára (Archives of the Order of Malta), Máltai Nemzeti Könyvtár, Valletta 10, nr. 70., 71. Fennmaradtak V. Kelemen „Nuper in concilio" kezdetű bullájának példányai, amelyeket magyarországi világiaknak, illetve egyháziaknak címeztek.

[84] Keresztény rendháza esetében nem egyértelmű, hogy a templomosoké volt. Mivel két írásos dokumentum is csak „keresztesek" konventjeként említi, lehetett eredetileg a soproni johannita konvent birtoka is.

[85] Monumenta Ecclesiae Strigoniensis. Tomus Quartus. Ab A. 1350. ad A. 1358., Archivum Primatiale – Argumentum, Strigonii–Budapestini, 1999, 135.

[86] Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő–Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208.

[87] Derekegyházi birtokának adományozásáról 1427-ben pl.: Gr. Sztáray család Oklevéltára II. 253–255. In: Szeremlei-oklevélmásolatok regesztái, I. rész. (1138–1525)

http://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/telepulesek_ertekei/hodmezovasarhely/szeremlei_evkonyvek/szeremlei_evkonyv_1996/pages/013_segedlet_szeremlei_samuel.htm

[88] Pesty Frigyes: Az eltűnt régi magyar vármegyék. 1–2. köt. Bp., 1880. II. 232. és Thallóczy Lajos: Jajca (bánság, vár és város) története 1450–1527. Bp., 1915. 285. http://lexikon.katolikus.hu/D/Dubica.html

[89] A pápa bulláját közölte Koller: Historia episcopatus Quinqueecclesiensis, Pozsony, 1801. V. 19; Dr. Tóth-Szabó Pál: Szatmári György primás 1457–1524. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1906. http://mek.niif.hu/05600/05660/html/03.htm

[90] Hunyadi Zsolt 2006 id. mű 205.

[91] Földváry L.: Szegedi Kis István. 158. 169. Idézi: Payr Sándor: A dunántúli evangélikus egyházkerület története. XII. A somogymegyei gyülekezetek. http://mek.oszk.hu/01800/01850/html/03.htm

[92] http://www.szentjanoslovagrend.hu/tort.shtml; Magyar Katolikus Lexikon > J > Jeruzsálemi Szent János Lovagrend: http://lexikon.katolikus.hu/

[93] Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 18.; és Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 393.

[94] Hunyadi, Zsolt: The Hospitallers in the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387, METEM – CEU University, Budapest, 2010, 220.

[95] Török József: Katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig), 2000, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Benne: A szerzetesség további gyarapodása és a „magas" kultúra közvetítésében játszott szerepe, (http://www.tankonyvtar.hu/katolikus-vallas/katolikus-egyhaz-080904-9)

[96] Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, In: Aetas, 2002, 4. szám, 52–76.

[97] Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 393.

[98] Mártonffy Ernő: A székesfehérvári ispotály története. Bölcsészdoktori értekezés, Arady Lajos könyvnyomdájában Dárdán, 1918, 4–6, 7–8, 24, 26–27, 29–30, 32, 33.

[99] Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 393.

[100] Hazai Okmánytár VII. 1. Hivatkozik rá: Mártonffy Ernő: A székesfehérvári ispotály rörténete. Bölcsészdoktori értekezés, Arady Lajos könyvnyomdájában Dárdán, 1918, 4–8.

[101] Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre..., I. kötet. Az esztergomi egyház-tartomány, Pest, Eggenberger, 1870, 237–241.

[102] Knauz: Mon. Eccl. Strigon II. 218. Hivatkozik rá: Mártonffy Ernő: A székesfehérvári ispotály rörténete. Bölcsészdoktori értekezés, Arady Lajos könyvnyomdájában Dárdán, 1918, 29–30.

[103] Történelmi Tár VI. 23. 19 71. 239. Hivatkozik rá: Mártonffy Ernő: A székesfehérvári ispotály rörténete. Bölcsészdoktori értekezés, Arady Lajos könyvnyomdájában Dárdán, 1918, 32.

[104] Podhradczky József: Okmányos közlések ~-től. In: Magyar Történelmi Tár, VI, 1859, Eggenberger, Pest, 239–241. Idézi még: Mártonffy Ernő: A székesfehérvári ispotály rörténete. Bölcsészdoktori értekezés, Arady Lajos könyvnyomdájában Dárdán, 1918, 32.

[105] Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 157.

[106] Kovachich: Scriptores minores. I. 75–77. Hivatkozik rá: Mártonffy Ernő: A székesfehérvári ispotály rörténete. Bölcsészdoktori értekezés, Arady Lajos könyvnyomdájában Dárdán, 1918, 33.

[107] Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon. In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 393.

[108] Mayer, Claudius Franz: Das Zeitalter der Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn, In: Kyklos. Jahrb. Inst. Gesch. Med., 1930, 3., Leipzig, Thieme, 362–363. Cit.: Knauz, op. cit., I, Nr. 11. — Es waren, zwei Hospize in Esztergom, das eine vom hl. Stephan, das andere vom hl. Kreuz benannt. Vgl. ibid., I, 14; II, 65, 137. („Et domum eciam hospitalem, in qua peregrini et alii transeuntes propter deum subsidia reciperent karitatis et cum fratribus ipsius ecclesie, qui domum vestram construerant, copiosam terram ad construendas domos et ad preparandas officinas necessarias Strigonii [Esztergom] contulisset.")

[109] Ratzinger György cit.: Katona i. h. VI, 164. In: Az egyházi szegényápolás története. Ford.: A budapesti növendékpapság magyar egyházirodalmi iskolája. 2. kötet. Budapest, Buschmann F. Könyvnyomdája, 1887. In: Adatok az egyházi szegényápolás történetéhez Magyarországon (1000–1526), (Szerzői a budapesti növendékpapság), 244. („Quum in domibus vestris propter multitudinem hospitum confluentium ad easdem, si eos vultis honesta familitariate tractare, silentium, praesertim in mensa omnimode servari non possit.")

[110] A későbbiekben citált Reiszig, ill. Horváth (1979) mellett még lényeges, megemlítendő források: Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre..., I. kötet. Az estergami egyház-tartomány, Pest, Eggenberger, 1870, 18–24, 239., Balics Lajos: A római katolikus egyház története Magyarországon, II. kötet, Szent István Társulat, Budapest, 1890, 297, 308, 333., Szállási Árpád: Szegényháztól a kórházig. Esztergom egészségügyének története, (Komárom Megyei Nyomda Vállalat, Komárom, 1987.), 9–19, Horváth István, in: Altmann Julianna – Biczó Piroska – Buzás Gergely – Horváth István – Kovács Annamária – Siklósi Gyula – Végh András: Medium Regni. Középkori magyar királyi székhelyek (Esztergom, Székesfehérvár, Óbuda, Visegrád, Buda), Nap Kiadó, Budapest, 2004, II. kiadás,32–35.

[111] Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, Máriabesnyő – Gö-

döllő, Attraktor kiadó, 2006, 199– 200., ill. Hunyadi, Zsolt: The Hospitaller sin the Medieval Kingdom of Hungary c. 1150–1387, METEM – CEO University Budapest 2010, 22, 118–120.

[112] Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár (Codex Diplomaticus Arpadianus Continuatus), VI. kötet, Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2002, 538: 431.

[113] Kubinyi András: Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon, effo Kiadó és Nyomda, Budapest, 1999, 264.

[114] Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979,13–138.

[115] Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 91.

[116] Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979,149–151.

[117] Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 91.

[118] Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 385.

[119] Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 138.

[120] Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tomus IV. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, 106.: (A. Ch. 1238. Idem Bela bona Cruciferorum de Alba specificat ac confirmat. ... Domui itaque Hospitalis ierosolymitani... Item confirmauimus eidem domui quaedam balnea communia in Strigonio, quae fecit fieri Auia nostra, bonae memoriae Domina Anna, secundum normam et libertatem a praedecessoribus nostris eidem domui super hoc concessam. ... E Diplomatario Crucifer. Tom. II. p. 12.)

[121] Knauz, Ferdinandus: Monumenta ecclesiae Strigoniensis. Tomus primus, Strigonii, Aegidius Horák, 1874, 326.

[122] Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 158–161.

[123] Zsigmondkori Oklevéltár, II/1. kötet (1400–1406), szerk.: Mályusz Elemér, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1956, 414.

[124] Magyary-Kossa Gyula: Magyar orvosi emlékek, III. kötet, MOKT, Budapest, 1931, 91.; Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 385.

[125] Horváth István, M. Kelemen Márta, Torma István: Magyarország régészeti topográfiája 5, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, 158–161.

[126] Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tomus tertius. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae,1829, 238–240.: (... praedictae sanctae domui Hospitalis S. Ioannis de Ieriusalem... ad omne ius et proprietatem, et ad omnem iurisdictionem, et honorem et possessionem perpetuam, praedictae domus, tributum portae de S u p r a n, quod nominatur Bobech, et quamdam terram nostram...)

[127] Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám 1217–1564, In: Soproni Szemle, 1991, 2. szám, 97–121, http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1991-XLV-2.pdf; Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából, IV. szám, 1. rész), Sopron, Székely és Társa Nyomdája, 1939, 132–134.

[128] A dongaboltozatos hídra épültek rá az épületek, utcát alkotva. Az Ikvahíd régi neve Ispotály-híd volt, mert itt állt a 2. sz. ház helyén a johanniták ispotálya. Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám 1217–1564, In: Soproni Szemle, 1991, 2. szám, 97–121, http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1991-XLV-2.pdf

[129] Egerváryné dr., Fangler Katalin: Gondoskodás Sopron öreg és szegény lakosairól (XIII. század – XX. század kezdete), Tudományos Szakmai Konferencia Sopron, 1995., w3.sopron.hu/intranet/idosek/idoskor23.htm

[130] Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében, In: Soproni Szemle, 2003, Sopron, III. szám, 218–233.

[131] Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából, IV. szám, 1. rész), Sopron, Székely és Társa Nyomdája, 1939, 132–134, 150–171.

[132] Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából, IV. szám, 1. rész), Sopron, Székely és Társa Nyomdája, 1939, 150–171.

[133] Majorossy Judit: A város közepén – a társadalom peremén. A szegények helye a középkori Sopron életében, In: Soproni Szemle, 2003, Sopron, III. szám, 218–233.

[134] Mollay Károly: A Szélmalom utcai vám 1217–1564, In: Soproni Szemle, 1991, 2. szám, 97–121, http://sopszem.sopron.hu/sopszem//1991-XLV-2.pdf

[135] Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából, IV. szám, 1. rész), Sopron, Székely és Társa Nyomdája, 1939, 132–134, 150–171.

[136] Házi Jenő: Sopron középkori egyháztörténete (Győregyházmegye multjából, IV. szám, 1. rész), Sopron, Székely és Társa Nyomdája, 1939, 132–134, 150–171.

[137] Stossek Balázs: A templomosok Magyarországon, In: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor kiadó, 2006, 187.

[138] Wenzel Gusztáv: Árpád-kori új okmánytár, VI., 97, MTA, Pest, 1864.: („Urbanus Episcopus servus servorum Dei dilectis filiis Matthaeo Rectori et fratribus Cruciferariis Hospitalis Sancti Petri Boicae, ... et praefatum hospitale Sancti Petri de Boisce cum omnibus, quae in praesentiarum juste et canonice possidet, aut in futurum concessione Pontificum, largitione Regum vel Principum, oblatione fidelium, seu aliis justis modis praestante Domino poterit adipisci, sub Beati Petri et nostra protectione suscipimus... (Farlati Illyricum Sacrum IV. köt. 216.)".)

[139] Lelja Dobronić: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. A mű eredeti címe: Lelja Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hrlovagrendek.htm

[140] Pray, Georgius: Historia Regum Hungariae, Budae, 1801. I. 205.

[141] Stossek Balázs: A templomosok Magyarországon, In: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József (szerk.): Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, Máriabesnyő – Gödöllő, Attraktor kiadó, 2006, 187.

[142] Antoljak, Stj.: Zadarski katastik 15. stoljeća (Zára 15. századi katasztere), Starina JAZU, 42. Zágráb, 1949. 390.

[143] Lelja Dobronić: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. A mű eredeti címe: Lelja Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hrlovagrendek.htm

[144] Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének multja (Győregyházmegye multjából. V. szám), Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1939, 41–43.

[145] Fejér, Georgius: Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis, Tomus IV. Vol. I., Budae, Typis typogr. Regiae Universitatis Ungaricae, 1829, 101–111

[146] Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének multja (Győregyházmegye multjából. V. szám), Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1939, 41–43.

[147] Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének multja (Győregyházmegye multjából. V. szám), Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1939, 41–43.

[148] Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története főtekintettel az egyházi intézetekre, I. kötet. Az esztergami egyház-tartomány, Pest, Eggenberger, 1870, 427–429.

[149] Csóka Gáspár: A szerzetesrendek szerepe Győr tudományos, oktatási és kulturális életében, www.vleveltar.gyor.hu/csoka.htm

[150] Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének multja (Győregyházmegye multjából. V. szám), Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1939, 41–43.

[151] Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 387.

[152] Bedy Vince: Győr katolikus vallásos életének multja (Győregyházmegye multjából. V. szám), Győr, Győregyházmegyei Alap Nyomdája, 1939, 41–43.

[153] Koller, Ep. Quinqueeccl. VI., 357. Cit.: Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 387.; és Dr. Petz Aladár: Győr sz. kir. város Szentháromság közkórházának multja és jelene 1749–1928, Győregyházmegyei Alap Műintézete, Győr (Budapest), 1929, 9–10.

[154] Lelja Dobronić: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. A mű eredeti címe: Lelja Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hrlovagrendek.htm

[155] Hunyadi Zsolt erre vonatkozó véleményét idézi: Majorossy, Judit and Szende, Katalin: Hospitals in Medieval and Early Modern Hungary, In: Europäisches Spitalwesen: Institutionelle Fürsorge in Mittelalter und früher Neuzeit = Hospitals and istitutional care in medieval and early modern Europe, herausg.: Martin Scheutz et al., Wien, R. Oldenburg Verlag, 2008, 409–454.

[156] Lelja Dobronić: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. A mű eredeti címe: Lelja Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hrlovagrendek.htm

[157] Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő–Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208.; Lelja Dobronić: A keresztesek, a johanniták és a szentsír lovagok horvátországi rendházai és birtokai. A mű eredeti címe: Lelja Dobronić, Posjedi i sjedista templara, ivanovaca i sepulkralaca u Hrvatskoj, JAZU, Zagreb, 1984. Fordította: Szatanek József, Pécs, 2004. http://jupiter.elte.hu/aacikkek/334hrlovagrendek.htm

[158] Hunyadi Zsolt: A johanniták a középkori Magyarországon a 14. század végéig, In: Magyarország és a keresztes háborúk – Lovagrendek és emlékeik, szerk.: Laszlovszky József, Majorossy Judit, Zsengellér József, Máriabesnyő–Gödöllő. Attraktor Kiadó, 2006, 195–208.

[159] Péterffy K: S. Concilia. II. 278. – Fuxhoffer–Czinár: Monasteriologia. II. 144. Cit.: Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig, II. kötet, Nagyvárad, 1883, 418–421.

[160] Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 391–392. Cit.: Katona, Hist. Critica. IV. 333.

[161] «Ferrustan magister hospitalis generalis cruciferorum in regno Hungariae... quasdam terras ecclesiæ ipsorum habitatoribus destitutas Odon et Wezend vocatas in comitatu Bykoriensi et Zathmariensi existentes comiti Johanni de Kereky... vendidit et tradidit coram nobis (váradi káptalan) perpetuo irrevocabiliter possidendas.» Gr. Károlyi-oklevéltár: I. 2–3.

[162] Bunyitay Vincze: A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig, II. kötet, Nagyvárad, 1883, (411), 418–421.

[163] Reiszig Ede: A János-lovagok birtokviszonyai Magyarországon In: Történelmi Tár, Magyar Történelmi Társulat, 1911. évfolyam, Budapest, 391–392.

[164] Kürti Béla – Szegfű László – Horváth Ferenc: Alszeged s a Szent Péter-templom, 299–300. In: Kristó Gyula, szerk.: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig. Szeged, 1983, Somogyi Könyvtár.

[165] Szekfű László – Nagy Zoltán – Horváth Ferenc: Szeged, a „vár" és a Boldogasszony-templom, 284–285. In: Kristó Gyula, szerk.: Szeged története 1. A kezdetektől 1686-ig, Szeged, 1983, Somogyi Könyvtár.

[166] Weisz Boglárka: Vámok és vámszedés az Árpád-kori Magyarországon. (PhD Értekezés), Szeged, 2006, 167.

[167] Blazovich László: Dél-alföldi városok a 14–16. században. In: Kollár Tibor szerk.: A középkori Dél-Alföld és Szer, Szeged, 2000, Dél-Alföldi Évszázadok 13., kiadja a Csongrád Megyei Levéltár. Lukács Zsuzsa sem tartja igazolhatónak a johannita jelenlétet Szegeden: Lukács Zsuzsa: A Szeged-alsóvárosi középkori fe-

rences kolostoregyüttes. In: Kollár Tibor szerk.: A középkori Dél-Alföld és Szer, Szeged, 2000, Dél-Alföldi Évszázadok 13., kiadja a Csongrád Megyei Levéltár.

[168] Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941, 26–27, 103.

[169] Engländerné Brüll Klára: Orvosok és kórházak Pest-Budán, Novák Rudolf és társa, Budapest, 1930, 14–29.

[170] Somogyi Zoltán: A középkori Magyarország szegényügye, Budapest, Stephaneum Nyomda, 1941, 26–27, 103.

[171] Róka, Joannes: Vitae Vesprimiensium praesulum, Posonii, 1779, Augustinus Patzko, 173.: „Commendati sub hoc tempus D. Pauli quoque Eremitae a regularum, quas a Paulo III. Praesule nostro MCCLXIII. acceperat, et in praesens per Ladomerium Strigonensem, et Andream Agriensem confirmari obtinuerant, observantia. Viguit eodem apud nos aevo S. Elisabethae de Keremfelde ordinis Hospitaliorum S. Joannis Baptistae (seu Rhodensium, ac Melitensium Equitum) Ecclesia; quin Guilielmitarum, dictorum Religiosorum in Szaladiensi circulo occurrit memoria."

[172] Végh András: Buda város középkori helyrajza I. Monumenta Historica Budapestinensia, Budapesti Történeti Múzeum, 2006, 88–89, 97–98.

[173] F. Romhányi Beatrix: Kolostorok és társaskáptalanok a középkori Magyarországon, Pytheas, 2000, 18–19.

[174] Mayer, Claudius Franz: Das Zeitalter der Mönchs- und Priestermedizin in Ungarn. In: Kyklos. Jahrb. Inst. Gesch. Med., 1930, 3., Leipzig, Thieme, 354–394.

[175] Róka, Joannes: Vitae Vesprimiensium praesulum, Posonii, 1779, Augustinus Patzko, 64–65.: („Surrexerat (ut supra vidimus) regnante Geyza II. suprema Martini Szaladiensis Comitis voluntate Cathariense, aliis Kithariense opibus, et nominatim praediis Mura, Szala, et Fertő, vineisque in Rakolyam, et Colos ab eius vidua Magdalena adauctum D. Petri Monasterium D. Benedicti (verosimiliter) ordinis; quod filius ejus Stephanus III. Rex, sequenti affirmarat diplomate: „In nomine Sanctissimae, et in dividuae Trinitatis. Notum sit omnibus tam praesentius, quam futuris, quod Ego Stephanus, Dei gratia Hungariae, Dalmatiae, Croatiae, Ramaeque Rex, filius victoriosissimi Geyzae, Vidoni filio Dobica sua, et multorum meorum Nobilium petitioni concessi, quod fratribus Ierosolymitanis (seu Templariis) pro remedio animae meae, atque suae hoc daret donum, videlicet: praedium Szala, et Monasterium in honorem B. Petri dedicatum, ut aliud praedium ex alia parte Szalá, tertium vero, quod vocatur, Cuchinius cum omnibus appendicibus eorum, sine omni contradictione suorum parentum, supradicti fratres, et socii pauperes hospitales Domus ad honorem, laudemque Dei in perpetuum tenerent. .... Data autem haec Chartula nono Calendas Novembris Anno Dominicae Incarnationis MCLXVI. ...")

[176] Hunyadi Zsolt: Cruciferi domus hospitalis per Hungariam et Sclavoniam... A johanniták Magyarországon a 14. század végéig, In: Aetas, 2002, 4. szám, 52–76.

[177] Jakab Elek: Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez. Első kötet, Budán, 1870, Magy. Kir. Egyetem Könyvnyomdája, 5–6.

[178] Huttmann, Arnold: Medizin in alten Siebenbürgen, Editura hora Verlag, Hermannstadt/Sibiu, 2000, 51–52.

179 Studium Lipsiense. Ehrengabe Karl Lamprecht dargebracht..., Berlin, Weidmannsche Buchhandlung, 1909, 68. In: Robert Csallner: Alte deutsche Bergwerkskolonien im Norden Siebenbürens, 55–72.

180 Zimmermann, Franz – Werner, Carl: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Erster Band. Hermannstadt, Franz Michaelis, 1892, 99–100: 118.: „Rodna 1268 Dezember 20.: ...coram nobis et viris religiosis fratribus Minoribus et domino cruciato fratre Detrico."

181 Fedeles Tamás: Gilbertus ispotályos mester, az ispotályosok középkori pécsi rendházának kérdése, In: Pécsi Szemle, VI. éf., 2003/ősz, 3. szám, Pécs,12, 13–17., és Fedeles Tamás: A pécsi ispotály igazgatói a 14–16. században, In: Comm. De Hist. Artis med., 182–185 (2003), 117–118, 119.

182 Engländerné Brüll Klára id. mű, 14–29.

183 Somogyi Zoltán id. mű 26–27, 103.

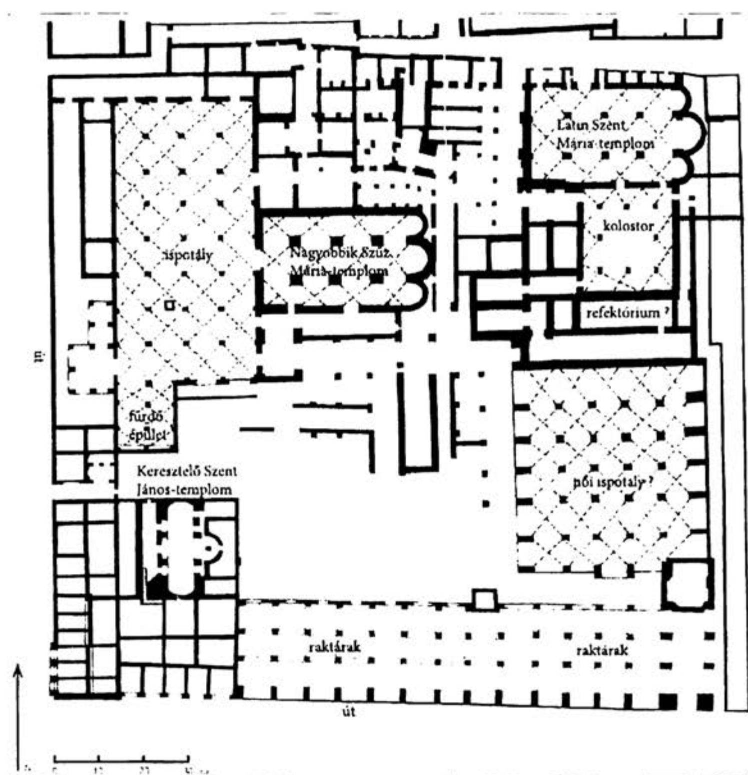
184 Boroviczény Károly-György: Cruciferi Sancti Regis Stefani. Tanulmányok a stefaniták, egy középkori magyar ispotályos rend történetéről. In: Orvostörténeti Közlemények. Communicationes de Historiae Artis Medicinae 133–140. (1991–1992.) 7–48. Felhévízről: 22–24. http://muzeum.arcanum.hu/kiadvanyok/index/a111127.htm?v=pdf&a=pdfdata&id=ORSZ_ORVO_OK_1991_1992_133_140&pg=0&lang=hun#pg=23&zoom=f&l=s

185 Török József: Katolikus egyház és liturgia Magyarországon (A kezdetektől a 19. század végéig), 2000, Mundus Magyar Egyetemi Kiadó. Benne: A szerzetesség további gyarapodása és a „magas" kultúra közvetítésében játszott szerepe, (http://www.tankonyvtar.hu/katolikus-vallas/katolikus-egyhaz-080904-9)

186 Müller, Friedrich: Geschichte der siebenbürgischen Hospitäler bis zum Jahre 1625. In: Programm des Evangelischen Gymnasiuns in Schässburg und der damit verbundenen Lehranstalten, Wien, J. B. Wallishausser's K. K. Hoftheater-Druckerei, 1856, 13, 16–17.

187 Zimmermann, Franz – Werner, Carl: Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen. Erster Band. Hermannstadt, Franz Michaelis, 1892, 158.

188 Müller, Friedrich: id. mű 16–17.

1. ábra: A jeruzsálemi johannita-épületkomplexum alaprajza. A mai, Muristannak nevezett területen elhelyezkedő romok az 1900-as évek elején megindult régészeti ásatások során kerültek feltárásra *(C. Schick, 1901.).* A feltárt épületromok azonosítása – a rendelkezésünkre álló hiányos adatok miatt – ma is vitatott. Az egyes kutatók értelmezései között eltérések vannak. Pringle szerint például a fent bemutatott alaprajzon szereplő 'ispotály' helyén kolostori épület, annak felső szintjén pedig templom volt. A nagy ispotály pedig a 'raktárak'-ként megjelölt helyen, az épület felső szintjén helyezkedett el. *(Az ábra a következő források alapján készült: Adrian J. Boas: Archeology of the Military orders. A survey of the urban centres, rural settlements and castles of the military orders in the Latin East (c. 1120 – 1291), Routledge, London and New York, 2006, 44., ill. Pringle, Denys: The Churches of Jerusalem. A Corpus, Volumen III, 2007, New York, Cambridge University Press, 196.)*

2. ábra: Johannita szerzetes-pap és lovag, 12–13. századi viseletben *(Forrás: Zur Geschichte der Costüme. Nach Zeichnungen von Wilh. Diez (et al.). Münchener Bilderbogen, Colorierte Ausgabe, München, Verlag von Braun und Schneider, (188?), 733., Nro 733. részlete)*

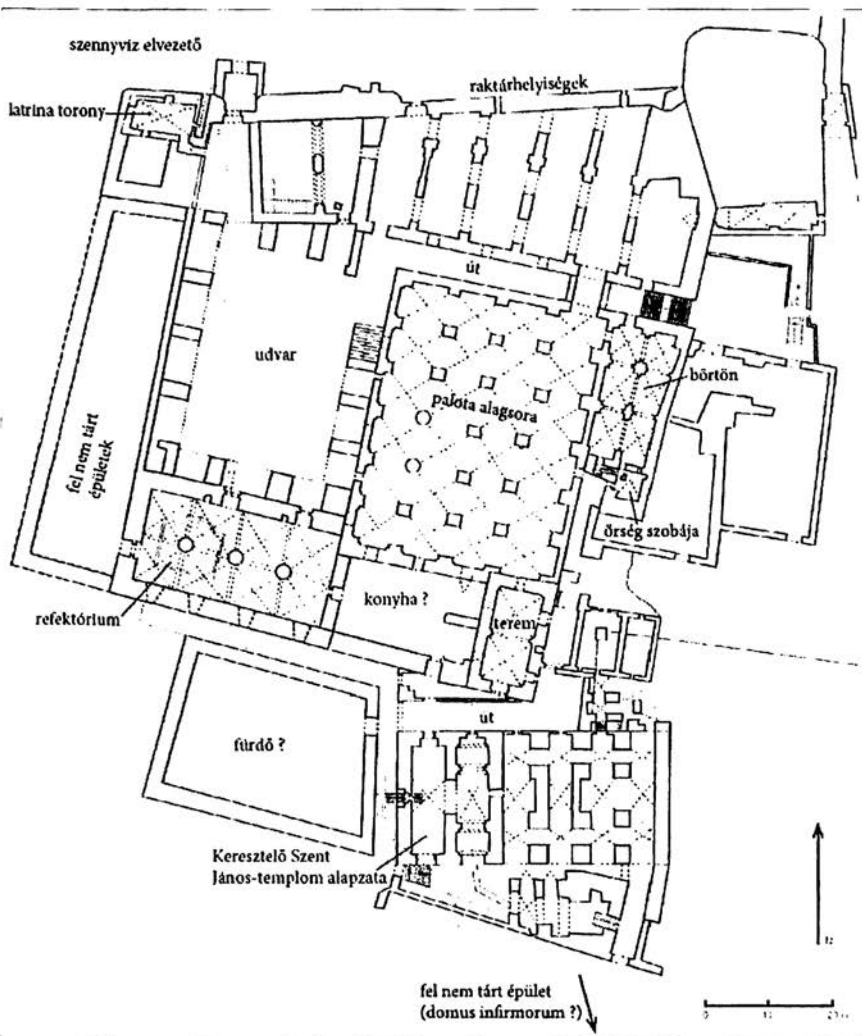
3. ábra: Johannita nővérek, 12–13. századi öltözetben *(Forrás: u.a., mint az előző ábra)*

4. ábra: A Muristan, illetve az Omar-mecset ábrázolása a 19. század közepéről. A kép előterében feltehetően a Nagyobbik Szűz Mária-templom, ill. az egykori ispotály romjai láthatóak *(Forrás: Vasárnapi Ujság, 1882, 2. szám, 21.)*

5. ábra: A jeruzsálemi johannita ispotály romjai a 19. század derekán. *(Forrás: Whitworth Porter: A History of The Knights of Malta or the Order of The Hospital of St. John of Jerusalem, Vol. I. Palestine-Rhodes, London, 1858, Longman, Brown, Green, Longmans & Roberts, 103. oldal)*

6. ábra: Az akkói johannita épület-komplexum alaprajza *(A következő forrás alapján készült: Adrian J. Boas: Archeology of the Military orders. A survey of the urban centres, rural settlements and castles of the military orders in the Latin East (c. 1120–1291), Routledge, London and New York, 2006, 52.)*

7. és 8. ábra: Fent az *Amalfi Köztársaság* (10–12. század) címere látható: kék mezőben nyolcágú ezüst kereszt. Alatta pedig a Johannita Lovagrend közismertté vált jelképe: vörös mezőben nyolcágú ezüst kereszt. A *Jeruzsálemi Szent János Ispotályos Lovagrend* címerében látható kereszt az Amalfi Köztársaság címeréből származtatható, a nyolcágú kereszt először Amalfibeli kereskedő-hajósok zászlóján tűnt fel.

9. és 10. ábra: Fent a *Szent Lázár Lovagrend* (Fratres S. Lazari de Jerusalem) címere. A bélpoklosok ápolására 1142 előtt, Jeruzsálemben alapított rend viselete fekete talár volt fehér szegéllyel, a ruha bal mellrészén pedig lóhere szárvégződésű zöld (ún. Lázár) kereszttel. A 16. század elején ezt a kereszt-formát a zöld színű, nyolccsücskű máltai kereszt váltotta fel. Alul pedig a *Szent Mauricius és Szent Lázár Lovagrend* címere látható. Ez a lovagrend 1572-ben, Itáliában jött létre a két rend egyesüléséből.

11. ábra: A képen a *Vörös Csillagkeresztes Lovagok* (bethlemiták, Crucigeri equestris ordinis cum rubea stella) címere látható. A rend – 12. századi szentföldi előzmények után – Prágában jött létre. Megalapítója *Prágai Szent Ágnes* (Árpád-házi *Szent Ágnes),* III. Béla király unokája, Árpád-házi Szent Erzsébet unokatestvére volt. A rend létrejöttét IX. Gergely pápa 1237-ben erősítette meg bullájával. IV. Ince pápa 1251-ben ismét elismerte a rendet, ekkor Ágnes kérésére a rend vörös keresztjéhez egy hatágú csillagot rendszeresített, amit a kereszt alatt viseltek. Ez a vörös csillag az akkori nagymester, Albertus Sternberg családi címeréből való. A Vörös Csillagkeresztes Lovagok fő feladata a betegápolás és a lelkipásztorkodás volt.

12. ábra: A *Szent István Lovagrend* (olaszul Sacro Militare Ordine di Santo Stefano Papae Martire) címere. A toszkán alapítású katonai lovagrendet 1554-ben I. Cosimo de' Medici, Toszkána nagyhercege hozta létre, célja a török terjeszkedés elleni küzdelem volt. Jelképük a johanniták jelképéhez hasonló kereszt, amelynek arany szegélye van, és belül vörös színű.

13. ábra: Villanueva de Sigena település címerében is megtalálható a máltai kereszt. Ez a kis spanyol falu (Huesca tartomány, Aragónia) a határában fekvő, nagyhírű johannita női kolostoráról híres. A *Monasterio de Santa María de Sigena-t* 1183 és 1208 között a kasztíliai Sancha királynő alapította. Sancha királynő életének magyar vonatkozásai is vannak: leánya, Aragóniai Konstancia magyar királyné volt (Imre magyar király felesége), ill. unokája volt a gyermekkorában meghalt III. László magyar király.

14–15. ábra: Az Esztergom visszafoglalását ábrázoló ismert metszetet a nürnbergi *Johann Sibmacher* (1561–1611) készítette 1595-ben. A kép perspektívája hibás, ennek ellenére a középkori királyi város egyes épületei azonosíthatóak. A kinagyított részlet közepén látható egytornyú épület feltételezhetően a johanniták Szent Kereszttemploma volt, mellette helyezkedhetett el a johannita lovagok már említett ispotálya és konventje.

16–17. ábra: Az Esztergomot ábrázoló színezett rézmetszetet *Georgius Houfnaglius* (1545–1600) nyomán fia, *Jacobus* metszette 1595-ben. G. Houfnagel járt Esztergomban, így a kép topográfiailag pontos. A kinagyított részen a hévízi tó és egy fürdőmedence látható, a tőlük balra elhelyezkedő romok feltehetően a Szent Erzsébetről nevezett ispotály és rendház maradványai.

18. ábra: Sopron, Keresztelő Szent János-templom

19. ábra: Az egykori Boisce, a mai Kula Atlagić település melletti Szent Péter-templom

20–22. ábra: Ljuba (Ljubač) mai romjai

23–26. ábra: Vrána várának romjai

* * *

(A képek forrásai az egyes képaláírásokban találhatók. Az 1. és 6. képet – a forrásokban megjelölt ábrák alapján – Varjassy Bálint készítette. A 18–26 fotókat Kölnei Lívia készítette.)

TARTALOM